

OSLOMET

**BY- OG REGIONSFORSKNINGSINSTITUTTET
NIBR**

Kulturmiljø som innsatsfaktor i lokal og regional utvikling

En modell for bevaring og utvikling

Geir Tvedt, Arne Holm, Gro Sandkjær Hanssen og Hege Kristin Martinsen

STORBYUNIVERSITETET
BY- OG REGIONSFORSKNINGSINSTITUTTET NIBR

NIBR-rapport 2024:2

Geir Tvedt
Arne Holm
Gro Sandkjær Hanssen
Hege Kristin Martinsen

Kulturmiljø som innsatsfaktor i lokal og regional utvikling

En modell for bevaring og utvikling

NIBR-rapport 2024:2

Tittel: Kulturmiljø som innsatsfaktor i lokal og regional utvikling.
En modell for bevaring og utvikling

Forfatter: Geir Tvedt, Arne Holm, Gro Sandkjær Hanssen og Hege Kristin Martinsen

NIBR-rapport: 2024:2

ISSN: 1502-9794
ISBN: 978-82-8309-417-6 (PDF)

Prosjektnummer: 203257

Prosjektnavn: Analysenotat: Kulturmiljø i lokale og regionale utviklingsprosesser

Oppdragsgiver: Riksantikvaren

Prosjektleder: Arne Holm

Referat: Rapporten presenterer en studie av helhetlig og sektorovergrepene utviklingsarbeid som favner bevaringsmål på kulturmiljøfeltet, så vel som lokale og regionale mål knyttet til arbeid, næring, miljø, stedsutvikling, lokalsamfunn, deltakelse, livskvalitet og folkehelse. På bakgrunn av studien utvikles en modell.

Sammendrag: Norsk og engelsk

Dato: Februar 2024

Antall sider: 72

Forsidefoto: Attraktive Røros. Foto: Geir Tvedt, Riksantikvaren

Utgiver: By- og regionforskningsinstituttet NIBR
OsloMet – storbyuniversitetet
Postboks 4 St. Olavs plass
0130 OSLO
Telefon: (+47) 67 23 50 00
E-post: post-nibr@oslomet.no
Vår hjemmeside: <http://www.oslomet.no/nibr>

© NIBR 2024

Forord

Rapporten oppsummerer en studie som er gjort i samarbeidsprosjektet «Kulturmiljø i lokale og regionale utviklingsprosesser», gjennomført av By- og regionforskningsinstituttet NIBR ved OsloMet i samarbeid med Riksantikvaren. Studien er et eksempel på forskningssamarbeid mellom et forskningsinstitutt og forvaltningen, og er finansiert av Riksantikvaren.

Ambisjonen med samarbeidsprosjektet har vært å bidra med kunnskapsinnhenting for å utvikle mer kunnskapsbaserte modeller, rammeverk og veiledningsmaterieil for bedre kommunikasjon av kulturmiljøets rolle og funksjon i lokale og regionale utviklingsprosjekter. Dette vil også kunne brukes i arbeidet med utviklingen av en veiledende ramme for dokumentasjon og måling av resultater og effekter av verdiskapingsprosjekter mv.

Rapporten oppsummerer arbeidet, og beskriver forslag til en modell for helhetlig og sektorovergripende utviklingsarbeid som favner bevaringsmål på kulturmiljøfeltet, så vel som lokale og regionale mål knyttet til arbeid, næring, miljø, stedsutvikling, lokalsamfunn, deltakelse, livskvalitet og folkehelse.

Rapporten er skrevet av seniorrådgiver Geir Tvedt, Analyseseksjonen, Riksantikvaren, Arne Holm og Gro Sandkjær Hanssen – begge forskere ved By- og regionforskningsinstituttet NIBR ved OsloMet, og rådgiver Hege Kristin Martinsen fra Agder fylkeskommune.

Februar 2024

Erik Henningsen
Forskningsjef, NIBR

Innhold

Forord	1
Tabelliste.....	4
Figurliste.....	4
Sammendrag.....	5
Summary.....	6
1 Innledning.....	7
1.1 Om rapporten.....	7
1.2 Videre disposisjon	8
2 Verdiskaping og bevaringsstrategier.....	9
2.1 Verdiskaping på kulturmiljøfeltet – en introduksjon.....	9
2.2 Nye bevaringsstrategier	10
2.3 Verdiskaping som metode i bevaringsstrategiene	11
3 Kunnskaps- og erfaringsgrunnlag	13
3.1 Erfaringer fra verdiskapingsprosjektene	13
3.2 Survey blant prosjektledere	13
3.3 Survey til fylkeskommunene.....	18
3.4 Oppsummering surveyer	25
4 Forventninger til kulturmiljø som ressurs.....	27
4.1 Kulturmiljø som kilde til kunnskap, opplevelse og bruk	27
4.2 Prinsippet om bred verdiskaping	27
4.3 Kulturmiljø og samfunnsutviklerrollen	28
4.4 Kulturmiljø og miljø.....	29
4.5 Kulturmiljø, reiseliv og besøksforvaltning:.....	30
4.6 Kulturmiljø og lokalsamfunn	31
4.7 Kulturmiljø – arena for nettverksdialog	32
4.8 Kulturmiljø og det regionale utfordringsbildet.....	34
5 Modell for bevaring og utvikling	36
5.1 Modellen	36
5.2 Strategiske planer og politisk retning.....	37
5.3 Tilrettelegging.....	38
5.4 Verdiskapingsprosess	40
5.5 Resultater og effekter	44
5.6 Prosesslæring	47
6 Videre bruk modellen.....	49
6.1 Bevaring og utvikling	49
6.2 Dokumentasjon og kunnskapsutvikling.....	49
6.3 Avslutning	50
Vedlegg 1: Oversikt over verdiskapingsprosjekter	51
Bygdemiljøpakkene i Viken	51
KulturArvOpplevelser (KAO)	52
Uthavner i verdensklasse	53
Kraftturisme – Opplevelser i det vestnorske kraftlandskapet	54
Ein bit av historia.....	55
Nasjonalt postveiprojekt – den Trondhjemske postvei 2023-2026	56
Fotefar mot nord	57
Vardø Restored.....	58

Levende kystkultur på Kvitsøy.....	59
Næring i Trehusbyen Levanger.....	60
Innherrred by- og bygdelaboratorium - Kulturmiljø som ressurs for attraktiv og bærekraftig utvikling.....	61
Framtid for kulturhistoriske sjøbruksbygninger i Sunnhordland	62
Lys i gamle hus.....	63
Vedlegg 2: Modell for verdiskaping sett i lys av konkrete prosjekt fra Agder.....	65
Prosjekt 1: Uthavner i verdensklasse	65
Prosjekt 2: Kulturhistoriske båtruter.....	65
Prosjekt 3: Sykkelturisme på Hidra.....	66
Modellens relevans for prosjekteksemplene fra Agder	66
Litteratur.....	70

Tabelliste

Tabell 2.1: Oversikt over aktørgrupper i bevaringsarbeidet.....	12
Tabell 5.1: Eksempler fra prosjektene (modellfase 1)	38
Tabell 5.2: Eksempler fra prosjektene (modellfase 2)	39
Tabell 5.3: De tre dimensjonene i samfunnsutviklerrollen anvendt på verdiskapingsarbeidet. Etter Hofstad og Hanssen (2015).....	41
Tabell 5.4: Eksempler fra prosjektene (modellfase 3)	44
Tabell 5.5: Eksempler fra prosjektene (modellfase 4)	47
Tabell 5.6: Eksempler fra prosjektene (modellfase 5)	48

Figurliste

Figur 3.1: Hvor viktig eller uviktig er disse målområdene for prosjektet?	14
Figur 3.2: I hvilken grad er prosjektet eller prosjekttemaet forankret i og gitt prioritert i følgende planer mv?.....	14
Figur 3.3: Hvilke samarbeidspartnere er involvert i prosjektet?	15
Figur 3.4: Kryss av for samarbeidsform for hver samarbeidspartner?	15
Figur 3.5: I hvilken grad legger prosjektet til rette for ...?	16
Figur 3.6: I hvilken grad legger prosjektet til rette for følgende samfunnseffekter ...?	17
Figur 3.7: I hvilken grad har dere lært om ...?	18
Figur 3.8: I hvilken grad inngår kulturmiljø som faktor i regionale planer og strategier?	19
Figur 3.9: I hvilken grad mener du at arbeid med kulturmiljø kan være en ressurs på følgende samfunnsområder og utviklingsfelt?	19
Figur 3.10: I hvilken grad har følgende aktører deltatt i regionalt utviklingsarbeid med grunnlag i kulturmiljø?	20
Figur 3.11: Når det gjelder samarbeid og dialog med kommunene om kulturmiljø, i hvilken grad brukes følgende tilnærminger?	21
Figur 3.12: I hvilken grad mener du at verdiskaping og regionalt utviklingsarbeid har betydning for bærekraftig forvaltning av kulturmiljøene når det gjelder å...?.....	22
Figur 3.13: I hvilken grad mener du at følgende momenter er til hinder for regionalt utviklingsarbeid?	23
Figur 3.14: I hvilken grad mener du at følgende er suksessfaktorer og strategiske grep for at kulturmiljø kan bli bedre tilpasset regionalt utviklingsarbeid?	23
Figur 3.15: I hvilken grad kan Riksantikvaren bidra til regionalt utviklingsarbeid gjennom å ...?.....	24
Figur 3.16: Regionalt utviklingsarbeid kan bidra til viktig læring. I hvilken grad har det vært læring om hvordan ....?.....	25
Figur 4.1: Kulturmiljø som møteplass.....	33
Figur 5.1: De fem prosesselementene	36
Figur 5.2: Modell for lokale og regionale utviklingsprosjekter basert på kulturmiljø som ressurs	37

Sammendrag

Denne rapporten beskriver en modell for helhetlig og sektorovergripende utviklingsarbeid som favner bevaringsmål på kulturmiljøfeltet, så vel som lokale og regionale mål knyttet til arbeid, næring, miljø, stedsutvikling, lokalsamfunn, deltakelse, livskvalitet og folkehelse mv.

Modellen gir en overordnet ramme for koordinerte prosesser for bevaring og samfunnsutvikling. Fylkeskommuner og kommuner har ansvar for helhetlig lokal og regional utvikling forankret i plansystemet. Rapporten legger vekt på å tydeliggjøre mulighetene som ligger i å ta i bruk kulturmiljø som en innsatsfaktor sammen med ressurser og innsats fra andre sektorer.

Rapporten bygger på tidligere erfaringer med verdiskapingsarbeid og utvalgte kunnskapsrapporter. Den tar også utgangspunkt i forventninger knyttet til kulturmiljø som en samfunnsressurs i politiske dokumenter om regionreform, distriktsutvikling, reiseliv, miljø og klimautfordringer.

Modellen er ment å være dynamisk, den må presiseres og utvikles i praksisfeltet og gjennom videre kunnskapsutvikling. Det har vært et mål å utvikle en modell som kan bidra til å strukturere og samordne dokumentasjon og formidling av denne type utviklingsarbeid og for videre arbeid med kunnskapsutvikling.

Rapporten er også et innspill til hvordan denne type arbeid kan inngå i kulturmiljøforvaltningens arbeid med helhetlige bevaringsstrategier, jf. Meld. St. 16 (2019-20) *Nye mål i kulturmiljøpolitikken Engasjement, bærekraft og mangfold*.

Summary

This report describes a model for integrated and cross-sectoral development processes that includes conservation objectives in the cultural heritage field, as well as local and regional goals related to jobs, industries, environment, development in local communities, attractive housing and living areas, democratic participation, public health, etc.

The model provides a framework for coordinated heritage conservation and social development. County councils and municipalities are responsible for integrated local and regional development anchored in the planning system. The report emphasises the opportunities in using the cultural environment as an input factor in interaction with resources and efforts from other sectors.

The report builds on previous project experiences on how to use the cultural environment as a resource, and selected knowledge reports. It is also based on expectations stated in policy documents on regional reform, rural development, tourism, and climate challenges.

The model is intended to be dynamic, it must be adjusted and developed in the field of practice and through further research work. An ambition is that the model will contribute to structuring and coordinating documentation and dissemination in heritage-based local and regional development and for further knowledge development.

The report is also an input to how this type of work can be included in the ongoing work on comprehensive conservation strategies. St. 16 (2019-20) – New goals in the cultural environment policy. Engagement, sustainability and diversity.

1 Innledning

1.1 Om rapporten

Denne rapporten oppsummerer en studie som er gjort i samarbeidsprosjektet «Kulturmiljø i lokale og regionale utviklingsprosesser», gjennomført av By- og regionforskningsinstituttet NIBR ved OsloMet i samarbeid med Riksantikvaren. Studien er et eksempel på forskningssamarbeid mellom et forskningsinstitutt og forvaltningen, og er finansiert av Riksantikvaren.

Bakgrunnen for samarbeidet var Riksantikvarens eget arbeid med verdiskaping, hvor det arbeides for at kulturmiljø kan bli bedre integrert i den regionale samfunnsutviklerrollen og dermed inngå som en tydelig innsatsfaktor i lokale og regionale utviklingsprosesser, jf. blant annet formålsparagrafen i tilskuddsordningen for verdiskaping på kulturmiljøfeltet (post 77). Denne sier at tilskuddene skal medvirke til at kulturmiljø tas i bruk som en ressurs og bidra til at kulturmiljøfeltet får en tydeligere rolle i lokal og regional utvikling.

Ambisjonen med samarbeidsprosjektet var å bidra med kunnskapsinnhenting for å utvikle mer kunnskapsbaserte modeller, rammeverk og veiledningsmaterieell for bedre kommunikasjon av kulturmiljøets rolle og funksjon i lokale og regionale utviklingsprosjekter. Dette vil også kunne brukes i arbeidet med utviklingen av en veiledende ramme for dokumentasjon og måling av resultater og effekter av verdiskapingsprosjekter mv.

Rapporten oppsummerer arbeidet, og beskriver forslag til en modell for helhetlig og sektorovergrepene utviklingsarbeid som favner bevaringsmål på kulturmiljøfeltet, så vel som lokale og regionale mål knyttet til arbeid, næring, miljø, stedsutvikling, lokalsamfunn, deltakelse, livskvalitet og folkehelse mv.

Rapporten bygger på erfaringer fra verdiskapingsprosjektene på kulturmiljøfeltet, altså de prosjektene som har fått tilskudd fra tilskuddsordningen for verdiskaping på kulturmiljøfeltet (post 77). Prosjektene er forskjellige og gir grunnlag for erfaringer fra et bredt spekter av problemstillinger. I denne rapporten ser vi særlig på hvordan flere fylkeskommuner og kommuner har lyktes med å ta i bruk kulturmiljø som en innsatsfaktor i helhetlig lokalt og regionalt utviklingsarbeid med utgangspunkt i politiske planer og strategier. En overordnet problemstilling har vært å undersøke hvordan arbeid med kulturmiljø kan supplere og gå sammen med andre sektorer i en helhetlig utøvelse av fylkeskommuners og kommuners samfunnsutviklerrolle.

Rapporten knytter erfaringene fra verdiskapingsfeltet opp mot utviklingen av de nye bevaringsstrategiene slik de er beskrevet i Meld. St. 16 (2019-2020). *Nye mål i kulturmiljøpolitikken - Engasjement, bærekraft og mangfold.*

Vi håper at rapporten kan virke inspirerende for igangsetting av flere verdiskapingsprosjekter og virke veiledende for innretning av samarbeid og koordinering av virkemidler. Modellen vil forhåpentligvis gjøre det enklere å sammenligne og evaluere ulike prosjekttilnærminger opp mot hverandre og ikke minst være et underlag for dokumentasjon og måling av prosesser, resultater og effekter som prosjektene bidrar til. Modellen vil ved det også være en ramme for formidling av både hvordan prosjektene ble etablert, hvordan de er organisert og arbeider, og hva som er verdien av dem, både for kulturmiljøforvaltningen og for samfunnsvirkninger på andre samfunnsområder

Modellen gir en overordnet ramme og må operasjonaliseres i lys av den enkelte utviklingskontekst. Den må prøves ut i praksisfeltet. Læring fra nye verdiskapingsprosjekter vil over tid kunne bidra til å fylle ut, presisere og om nødvendig justere modellen. Modellen skal være dynamisk og være utgangspunkt for videre utprøving og kunnskapsutvikling om hvordan kulturmiljø kan tas i bruk som innsatsfaktor i lokalt og regionalt utviklingsarbeid.

Rapporten er skrevet av By- og regionforskningsinstituttet NIBR ved OsloMet ved forskerne Arne Holm og Gro Sandkjær Hanssen, Geir Tvedt fra Riksantikvaren og Hege Kristin Martinsen fra Agder fylkeskommune. Representanter fra fylkeskommunene med erfaring fra verdiskaping på kulturmiljøfeltet har bidratt med kommentarer, innspill og eksempler.

1.2 Videre disposisjon

Kapittel 2 *Verdiskaping og bevaringsstrategier* gir en oversikt over verdiskapingsarbeidet de siste åra, en kort status for arbeidet med bevaringsarbeidet og en innledende drøfting av hvordan verdiskaping kan kobles opp mot det helhetlige bevaringsarbeidet.

I kapittel 3 *Kunnskaps- og erfaringsgrunnlag* omtaler vi informasjon og data som er innhentet som underlag for denne rapporten. Den er basert på erfaringer fra tidligere og pågående verdiskapingsarbeid i fylker og kommuner. Det er innhentet data ved surveyer og fokusgruppeintervjuer vinteren 2022/23.

I kapittel 4 *Forventninger til kulturmiljø som ressurs* trekker vi fram hvordan kulturmiljø er omtalt som ressurs i noen utvalgte kunnskapsrapporter, strategiske og politiske dokumenter. Vi omtaler blant annet prinsippet om bred verdiskaping og forventningene som er knyttet til kulturmiljø i regionreformen og politiske dokumenter knyttet til reiseliv.

Kapittel 5 beskriver en *modell for bevaring og utvikling*. En viktig ambisjon er å tydeliggjøre kulturmiljøfeltet som en ressurs og innsatsfaktor for lokal og regional utvikling. Modellen knyttes til fylkeskommunenes og kommunenes koordineringsansvar gjennom samfunnsutviklerrollen.

I kapittel 6 *Videre bruk av modellen* drøfter vi mulig oppfølging av modellen, blant annet knyttet til behovet for dokumentasjon av verdiskaping på kulturmiljøfeltet, videre kunnskapsutvikling og tilpasning til bevaringsstrategiene.

Vedlegg 1 gir en *oversikt over verdiskapingsprosjekter* som er omtalt i denne rapporten

Vedlegg 2 gir en noe mer *utfyllende beskrivelse av verdiskapingsarbeidet i Agder* sett opp mot elementene/fasene som inngår i modellen.

2 Verdiskaping og bevaringsstrategier

2.1 Verdiskaping på kulturmiljøfeltet – en introduksjon

Verdiskaping ble introdusert som arbeidsområde i kulturmiljøforvaltningen i St.meld. nr. 16 (2004-2005) *Leve med kulturminner*. Verdiskapingsprogrammet for perioden 2005-2010 samlet erfaringer fra 11 pilotprosjekter. Verdiskaping har siden den gang vært framhevet i stortingsmeldinger og tildelingsbrev og inngår som et tema i forvaltningens bevaringsarbeid og tilskuddsforvaltning. På bakgrunn av regionreform med oppgaveoverføring og understreking av fylkeskommunenes samfunnsutvikleransvar, har Riksantikvaren lagt vekt på å revitalisere verdiskapingsarbeidet som et verktøy for å løfte kulturmiljø som ressurs i utviklingsprosesser.

Fra et forvaltningsperspektiv vil det å synliggjøre kulturmiljøenes samfunnsrelevans og samfunnsnytte bidra til å styrke kulturmiljøenes legitimitet, utløse nye ressurser og mobilisere til felles ressursinnsats for kulturmiljøarbeidet. Innarbeiding av kulturmiljø som en tydelig faktor i samarbeidsprosesser om samfunnsplanlegging og utviklingsarbeid kan bidra til en bærekraftig forvaltning av kulturmiljøene over tid.

Et viktig element i arbeidet er forvaltning av tilskuddsordningen «Verdiskaping på kulturmiljøområdet» over statsbudsjettet kapittel 1429 post 77. Ordningen forvaltes med grunnlag i forskrift av 13. august 2021 hvor formålet er at *kulturmiljø skal tas i bruk som en ressurs og synliggjøre kulturmiljø som en innsatsfaktor for lokal og regional utvikling*. Posten inngår som et tiltak i den brede distriktpolitikken, jf. Prop. 1 S (2022–2023) Kommunal og distriktsdepartementet, vedlegg 1.

Siden oppstarten i 2005 er det gitt tilskudd over post 77 på ca 150 mill. kroner, hovedtyngden i programperioden fra 2006 til 2010. Tilskudd er gitt til større og mindre utviklingsprosjekter og tiltak som har arbeidet med kulturmiljø som ressurs for steds- og lokalsamfunnsutvikling, reiseliv og næringsutvikling, miljø og folkehelse mv.

Programperioden ble evaluert av Nordlandsforskning og Telemarksforskning, jf. *Sluttrapport fra Verdiskapingsprogrammet på kulturminneområdet - Magnussen m. flere* (2011). Riksantikvaren har oppsummert verdiskapingsarbeidet i følgende rapporter: *Kulturminner i bruk: verdi, vekst og vern* (2011), *Kulturarv og samfunnsnytte* (2015), samt en intern *evaluering for åra 2016-19* (2019). I samarbeid med NIBR ble det i 2018 utarbeidet en rapport om status for fylkeskommunenes bruk av kulturmiljø i utviklingsarbeid, jf. Holm (2018) *Kulturarv og regional utvikling*. Distriktsenteret har også pekt på potensialet for lokalsamfunn ved å arbeide med lokale natur og kulturressurser, jf. *Verdiskaping i ditt lokalsamfunn* (2018). Flere av prosjektene er i tillegg undergitt følgeforskning eller evaluert på annen måte.

Verdiskapingsarbeidet involverer et bredt spekter av aktører, institusjoner og forvaltningsorganer fra kulturmiljøsektoren, så vel som andre sektorer. Næringsorganisasjoner og -aktører deltar i prosjekter med mål om næringssamarbeid og næringsutvikling. Frivillig sektor har en viktig rolle i forvaltningen av kulturmiljøer og bidrar med stort engasjement i de fleste prosjektene. Museene bidrar med kulturhistorisk kunnskap og formidlingskompetanse. Kunnskap og læring er sentralt i prosjektene. FOU-miljøer er involvert for dokumentasjon og kunnskapsutvikling på verdiskapingsfeltet.

Verdiskapingsarbeidet hos Riksantikvaren legger vekt på dialog i nettverk på ulike måter – fag og sektoroverskridende samarbeid internt i prosjektene, erfaringsutveksling mellom prosjektene, samt dialog mellom prosjektene og nasjonalt nivå om nasjonal tilrettelegging og læring. Det er et mål at prosjektene som får tilskudd skal fungere som caseeksempler og læringsarenaer. Ambisjonen er at de gode verdiskapingsprosjektene gjennom samarbeid og partnerskap skal

- fremme bred og inkluderende samfunnsutvikling,
- sørge for god forvaltning av kulturmiljøverdier, samt
- utvikle kunnskap og læring.

2.2 Nye bevaringsstrategier

Meld. St. 16 (2019–2020) *Nye mål i kulturmiljøpolitikken — Engasjement, bærekraft og mangfold* annonserer utfasing av bevaringsprogrammene til fordel for nye bevaringsstrategier. I meldingen heter det blant annet på side 70:

"Med nye nasjonale mål som i større grad vektlegger kulturmiljøets betydning for samfunnet, er det behov for å justere innretningen på bevaringsarbeidet. .... det (er) nå behov for å se bevaring og utvikling i sammenheng med bredere forankring, engasjement, formidling og ulike lovverk. Dette gjelder blant annet behov for å vurdere bruk av ulike virkemidler, ikke bare økonomiske, og for samarbeid med ulike sektorer."

Og videre:

"Bevaringsstrategiene skal også ta høyde for at det finnes mange ulike måter å ta vare på mangfoldet av kulturmiljø på. Videre er kunnskap, opplevelse, bruk og engasjement sentrale verdier som må ivaretas i utformingen av bevaringsstrategiene."

Riksantikvaren har i samarbeid med andre aktører arbeidet fram et rammeverk for bevaringsstrategier. Flere av verdiskapingsprosjektene har fungert som piloter for dette utviklingsarbeidet. I 2024 skal rammeverket prøves ut i de to bevaringsstrategiene: *Kystens kulturmiljøer* og *Landbrukets kulturmiljøer*. I tillegg er det etablert en bevaringsstrategi for *kulturhistorisk verdifulle kirker* under ledelse av Barne- og familiedepartementet.

I Prop. 1 S (2023 –2024) for Klima og miljøverndepartementet side 181 heter det at

"... bevaringsstrategiar er eit av hovudgrepa for å strukturere, samordne og organisere innsatsen slik at dei tre nasjonale måla blir nådde, med særleg vekt på målet om å ta vare på eit mangfald av kulturmiljø. Kulturmiljøfeltet har eit komplekst utfordringsbilete med mange aktørar som på ulike måtar medverkar med verkemiddel, løysingar og innsats. Samarbeid mellom ulike sektorar, ulike forvaltningsnivå og mellom offentlege, frivillige og private aktørar blir viktig for å få til samordninga."

Bevaringsstrategiene skal ha et felles rammeverk med tre nivåer (kulturhistorisk tema, deltema og aktiviteter) og en målstruktur som bygger opp under de nasjonale målene på kulturmiljøfeltet. Om aktivitetene står det blant annet følgende på side 182:

"Aktivitetane skal inkludere konkrete tiltak og prosjekt. I utgangspunktet skal aktivitetane vere i ei avgrensa tid. Dei kan vere innretta både nasjonalt, regionalt og lokalt. Lokalt engasjement og verkemiddel frå ulike aktørar vil vere viktige."

Begrepet bevaring er ikke uttømmende definert i bevaringsstrategiarbeidet, men det er klart at det med bevaring siktes til noe mer enn vedtak om fredning eller vern. Begrepet favner tiltak og aktiviteter som bidrar til ivaretagelse av kulturmiljøer for framtida, herunder kartlegging, verneprosesser, istandsetting, kompetanseheving, kunnskapsutvikling, formidling, bruk og gjenbruk, samt etablering av gode ordninger for bærekraftig forvaltning.

2.3 Verdiskaping som metode i bevaringsstrategiene

Arbeidsmetodene utviklet i verdiskapingsarbeidet passer godt med målene for de nye bevaringsstrategiene. Verdiskaping skal inngå som en integrert del av det strategiske bevaringsarbeidet og vil inngå som et tema i alle bevaringsstrategier. Erfaringene fra verdiskapingsarbeidet må særlig ses i relasjon til hvordan fylkeskommuner og kommuner kan innarbeide bevaring og verdiskaping som en del av deres helhetlige plan-, forvaltnings- og utviklingsarbeid.

Bevaringsarbeidet fordrer samordning mellom mange aktører (sektorer, flere forvaltningsnivå, frivillige og private) og deres virkemidler, løsninger og innsats. Aktørene kan deles inn i fire grupper.

Kulturmiljøforvaltningen omfatter Riksantikvaren, Kulturminnefondet, samt Sametinget, fylkeskommuner, kommuner og forvaltningsmuseene når de utøver delegert statlig myndighet. Hjemmelsgrunnlaget er blant annet kulturmiljøloven og disse myndighetenes utpekte rolle og ansvar som fagorganer for kulturmiljø. Riksantikvaren skal som nasjonalt direktorat, tilrettelegge for en helhetlig og koordinert forvaltning og har et særlig ansvar for nasjonale prioriteringer og interesser.

Statlige sektorer knyttet til blant annet landbruk, fiskeri og samferdsel mv har selvstendig ansvar for å ivareta kulturmiljø innenfor egen sektor. Prinsippet om sektoransvar for miljø, herunder kulturmiljø, er nedfelt i St.meld. nr. 46 (1988–89) *Miljø og utvikling – Norges oppfølging av Verdenskommisjonens rapport* og i St.meld. nr. 58 (1996–97) *Miljøvernpolitikk for en bærekraftig utvikling*. Dette prinsippet er blant annet synlig gjennom utarbeidelse av SKE-planer, statens kulturhistoriske eiendommer. Sektoransvaret handler om å ta vare på kulturmiljøer tilhørende egen sektor, men også slik at sektorvirksomheten ikke skal være til ulempe eller skade for kulturmiljøene. Eksempler på det siste er at håndhevelse av regler for matsikkerhet og brannsikkerhet ikke unødig skal være til hinder for bevaring av kulturhistoriske bygninger og at Kystverkets mudring i havner og farleder ikke skal ødelegge kulturmiljøer under vann.

For sivil sektor gjelder at eiere har ansvar for fredede bygninger som de forvalter og alle risikerer straff hvis de utøver skade på vernet kulturmiljøer. Det frivillige engasjementet på kulturmiljøfeltet er i tillegg stort. Frivillige foreninger tar et stort ansvar for sine utvalgte kulturmiljøer. Befolkningen på et sted opplever ofte kulturmiljøene som en del av identiteten og selvforståelsen. Det er også en økende tendens mot å se kulturmiljø som ressurs for næring og attraktivitetsbygging.

Kommuner og fylkeskommuner er selvstendige, folkevalgte og selvstyrte organer. Nasjonale sektorer som har ansvaret for en reform eller et tiltak som berører kommuner og fylkeskommuner, har ansvar for å sikre at tiltaket har tilstrekkelig hjemmel i lov og gode rammer for oppgavene. Oppfølgingen av kulturmiljø skjer på grunnlag av delegert myndighet og ansvar etter kulturminneloven og som en del av fylkeskommunenes og kommunenes plan- og utviklingsrolle. Nasjonale mål og nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging gir et felles grunnlag for stat, fylkeskommune og kommune. I forventningsrundskrivnet vedtatt juni 2023 står det blant annet følgende på side 14:

"Kulturmiljø er kilder til kunnskap om Norges historie, og om et mangfoldig samspill mellom natur, klima og menneskers liv og virke i hele landet. Kulturmiljø kan brukes som ressurs i samfunnsutviklingen, og bidra til miljømessig, sosial og økonomisk bærekraft. Fortsatt bruk, gjenbruk og transformasjon av historiske bygninger og bygningsmiljøer kan bidra til trivsel og attraktivitet på både store og små steder. Kulturmiljø kan også tilrettelegges slik at det stimuleres til friluftsliv og fysisk aktivitet. Fylkeskommunene og kommunene har en sentral rolle i å ivareta et mangfold av kulturmiljø gjennom samfunns- og arealplanleggingen."

Prioriteringer i de politisk vedtatte kulturmiljøplanene er utgangspunktet for hvordan ansvaret for kulturmiljø skal følges opp i koordinerte prosesser for bevaring og utvikling.

De fire aktørgruppene kan skjematisk stilles opp slik som i følgende tabell.

Tabell 2.1: Oversikt over aktørgrupper i bevaringsarbeidet

AKTØRER OG ANSVAR	Kulturmiljøforvaltning	Sektorene	Sivil sektor	Lokal og regional utvikling
Eierskap til bevaringsprosesser	Riksantikvaren, Kulturminnefondet, Sametinget, forvaltningsmuseer, fylkeskommuner, kommuner	Statlig forvaltning knyttet til de enkelte sektorene	Befolkningen, frivillige, næringsaktører, eiere	Fylkeskommuner og kommuner
Grunnlag:	Faglig sektor for utøvelse av kulturmiljøpolitikken, lov om kulturmiljø mv	Sektorenes selvstendige ansvar for kulturmiljø (miljøansvar)	Privat autonomi: Eieransvar, engasjement og nytte av å ta ansvar for kulturmiljøer	Kommunelov og plan og bygningslov
Oppgaver og ansvar	Ansvar for å tilrettelegge for helhetlig og koordinert forvaltning Bestemme og følge opp nasjonale prioriteringer og interesser	Ta ansvar for kulturmiljøer som dokumenterer sektorhistorien. Sørge for at sektoraktiviteter ikke er til ulempe eller skade for kulturmiljøer	Se egne motiver i relasjon til en helhetlig kulturmiljøforvaltning	Vedta og følge opp regionale og kommunale prioriteringer i planer om kulturmiljø Følge opp nasjonale prioriteringer og interesser
Arbeidsmetodikk	Koordinere aktører og virkemidler i en helhetlig forvaltning av kulturmiljø	Sektorvise bevaringsplaner med oppfølging	Bevaring og bruk av egne/lokale kulturmiljøer Delta i samarbeidsprosjekter	Initiere og koordinere samarbeids- og paraplyprosjekter/-prosesser for bevaring og utvikling

For å nå målene om helhetlig bevaringsarbeid må prosessene ses i sammenheng og koordineres i samarbeidsprosjekter der hvor det er hensiktsmessig og mulig. Riksantikvaren som nasjonalt fagorgan for kulturmiljøpolitikken har flere muligheter for å initiere og bidra til bevaringsprosesser som andre har ansvaret for, men er i stor grad avhengig av at andre sektorer, fylkeskommuner og kommuner har rammer, engasjement og egen nytte av å ta vare på kulturmiljø. I tillegg må bevaringsarbeid gå sammen med andre oppgaver og motiver som aktørene har.

Gjennom samfunnsutviklerrollen har fylkeskommuner og kommuner ansvar for å koordinere aktørene for å nå utviklingsmål om arbeid, næring, miljø, lokalsamfunnsutvikling mv. I verdiskapingsarbeidet er det gode eksempler på hvordan fylkeskommuner og kommuner har lyktes med å organisere og koordinere aktører og virkemidler for felles innsats for bevaring i lokale og regionale utviklingsprosjekter. Koordineringen skjer gjerne i paraplyprosjekter som favner innsats fra kulturmiljøforvaltningen, andre sektorer og fra sivil sektor i tillegg til de ressurser og virkemidler som fylkeskommuner og kommuner selv rår over. Det er på dette nivået at erfaringene fra verdiskapingsarbeidet særlig kan komme til nytte i utviklingen av de nye bevaringsstrategiene.

3 Kunnskaps- og erfaringsgrunnlag

Rapporten bygger på et bredt erfarings- og kunnskapsunderlag knyttet til verdiskaping og aktørsamarbeid over flere år. I dette kapitlet redegjør vi for hvordan erfaringer fra verdiskapingsprosjektene er brukt som grunnlag for rapporten.

NIBR og Riksantikvaren har samarbeidet om innhenting av kunnskap gjennom surveyer og fokusgruppeintervjuer som ble gjennomført vinteren 2023.

Det ble totalt gjennomført seks fokusgruppeintervjuer. Fire av intervjuene var med representanter fra fylkesadministrasjonen i Agder, Møre og Romsdal og Viken fylkeskommuner, hver for seg og samlet, som utelukkende handlet om tre utvalgte regionale verdiskapingsprosjekter – Uthavner i verdensklasse (Agder), Ein bit av historia, inkludert Postveien (Møre og Romsdal) og Bygdemiljøpakkene (Viken). I et femte fokusgruppeintervju samlet vi samarbeidspartnere fra andre sektorer med deltakelse fra KS, Distriktsenteret, Kulturdirektoratet, Museumsforbundet, Innovasjon Norge, Husbanken og Riksantikvaren. Det sjette og siste fokusgruppeintervjuet ble gjennomført med kommuner med en representant fra hver av kommunene Vestnes, Ålesund, Flekkefjord, Levanger og Kvitsøy. Alle fokusgruppeintervjuene ble gjennomført på Teams. Med ett unntak ble samtalene tatt opp og transkribert.

Disse intervjuene er ikke kommentert direkte i denne rapporten, men er, sammen med surveyene, en del av underlaget for en vitenskapelig artikkel i tidsskriftet *Kart og plan* høsten 2023, jf. Hanssen, G.S, Holm A. og Tvedt G. (2023). *Regionreformen: Har fylkeskommunen brukt sitt nye handlingsrom på kulturmiljøfeltet til å styrke sin regionale samfunnsutviklingsrolle?* Modellen som presenteres i denne rapporten bygger videre på funnene i artikkelen i *Kart og plan*.

I kapittel 4 gjengir vi og reflekterer over noen forventninger til kulturmiljø som ressurs slik de er oppsummert i strategiske dokumenter på kulturmiljøfeltet, politiske dokumenter og utvalgte kunnskapsartikler.

3.1 Erfaringer fra verdiskapingsprosjektene

Modellen er utarbeidet i samarbeid med representanter fra fylkeskommuner som har arbeidet med verdiskapingsprosjekter over noe tid. Erfaringer fra prosjektene er trukket fram for å illustrere modellen og enkeltmomenter i denne, se nærmere presentasjonen av modellen i kapittel 5. Vedlegg 1 gir en oversikt over verdiskapingsprosjektene som er omtalt i denne rapporten.

Modellen er drøftet i et forum av prosjektledere og kontaktpersoner fra noen av de større prosjektene i fem diskusjons- og refleksjonsmøter i 2023. Disse har også bidratt med tekst til prosjektbeskrivelsene. Kontaktopplysninger framgår av vedlegg 1.

I tillegg har vi i vedlegg 2 gitt en mer utfyllende beskrivelse av noen av prosjektsatsingene i Agder og vurdert disse opp mot modellfasene slik de er beskrevet i kapittel 5.

Rapportering fra prosjektene for 2022 er også brukt som et underlag, jf. pkt. 3.2.

3.2 Survey blant prosjektledere

Denne surveyen var rettet mot totalt 26 prosjektledere for pågående utviklingsprosjekter i 2022. Respondentene kommer fra fylkeskommuner, kommuner og andre aktører. Samtlige besvarte surveyen. Surveyen inngår i det ordinære rapporteringssystemet for post 77.

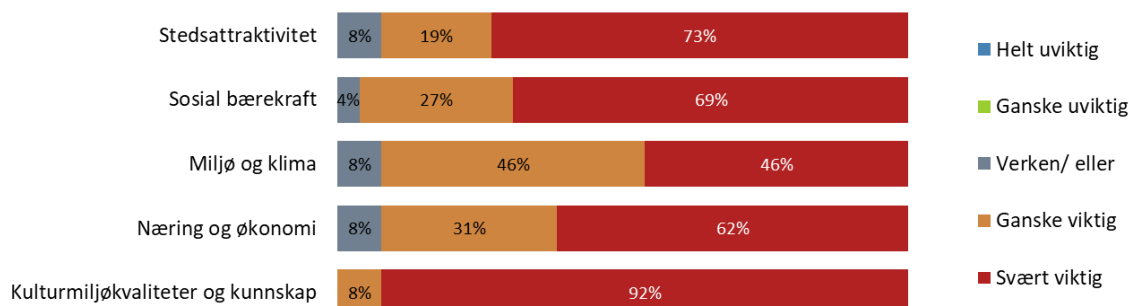
Innledningsvis i dette avsnittet vil vi beskrive prosjektene langs ulike dimensjoner knyttet til mål, planforankring, deltakelse og mobilisering. Deretter vil vi se nærmere på

prosjektledernes rapportering om type aktiviteter og tiltak og endelig deres opplevelse av effekter.

Prosjektmål

Figur 3.1: Hvor viktig eller uviktig er disse målområdene for prosjektet?

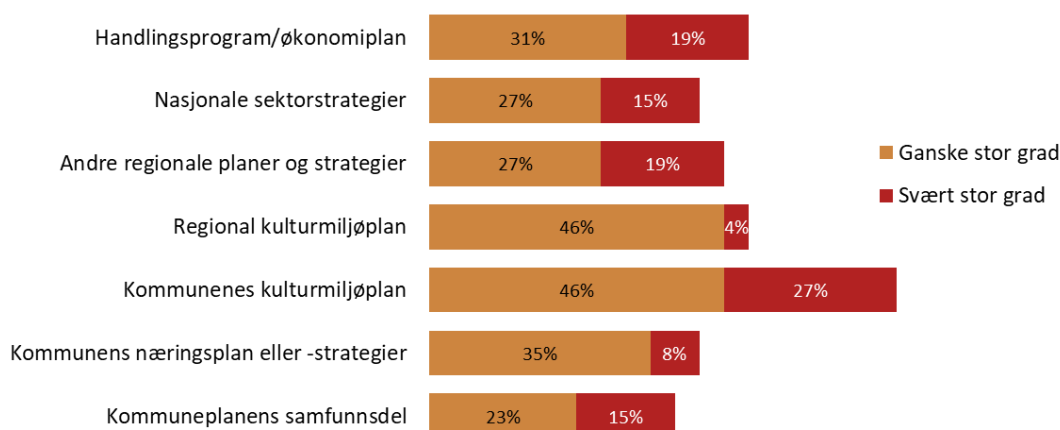

Diagrammet viser først og fremst at verdiskapingsprosjektene sikter mot bred verdiskaping og har mål som gjelder flere samfunnsfelt. Naturlig nok er kulturmiljøkvaliteter og kunnskap prioriterte målområder. Hele 92 prosent av de i alt 26 prosjektansvarlige som har besvart surveyen synes at dette målområdet er svært viktig. Om lag 7 av 10 prosjekter har også stedsattraktivitet og sosial bærekraft som svært viktige mål. Miljø og klima og næring og økonomi er også viktige målområder, men har en relativt sett lavere score.

I modellen i kapittel 5 er lokalsamfunn, miljø, økonomi og bevaring stilt opp som fire resultatområder. Begrepsbruken i dette spørsmålet avviker noe, men viser likevel at verdiskapingsprosjektene vil ha ambisjoner på alle fire resultatområdene som er nærmere beskrevet i kapittel 5.

Forankring i plan

Figur 3.2: I hvilken grad er prosjektet eller prosjekttemaet forankret i og gitt prioritert i følgende planer mv?

Verdiskapingsprosjektene er i ulik grad forankret og gitt prioritet i planverket. Viktigste ser kommunenes kulturmiljøplaner ut til å være. 73 prosent svarer at deres prosjekt i ganske stor eller svært stor grad er forankret i kommunenes kulturmiljøplaner, mens det tilsvarende tallet for regional kulturmiljøplan er 42 prosent, og kommuneplanens samfunnsdel 38 prosent. Litt overraskende er det at kommunenes næringsplaner og -strategier faktisk scorer høyere enn samfunnsdelen. Det kan tyde på at sammenhengen mellom kulturmiljø og næringsutvikling er anerkjent. Det er positivt at verdiskapingsprosjektene er forankret i handlingsprogram/økonomiplan i ganske og svært stor grad med tilsammen 50 prosent.

I modellens fase 1, jf. pkt. 5.2, er det lagt vekt på at utviklingsarbeidet må forankres i strategiske planer og gitt en politisk retning. Graden av slik forankring vil antakelig ha stor praktisk betydning for utviklingsarbeidet, blant annet knyttet til det å utløse virkemidler fra flere sektorer og mulighetene for å få til synergier mellom virkemidler og aktørinnsats innenfor koordinerte prosjektrammer.

Samskaping, samhandling og mobilisering i verdiskapingsprosjektene

Figur 3.3: Hvilke samarbeidspartnere er involvert i prosjektet?

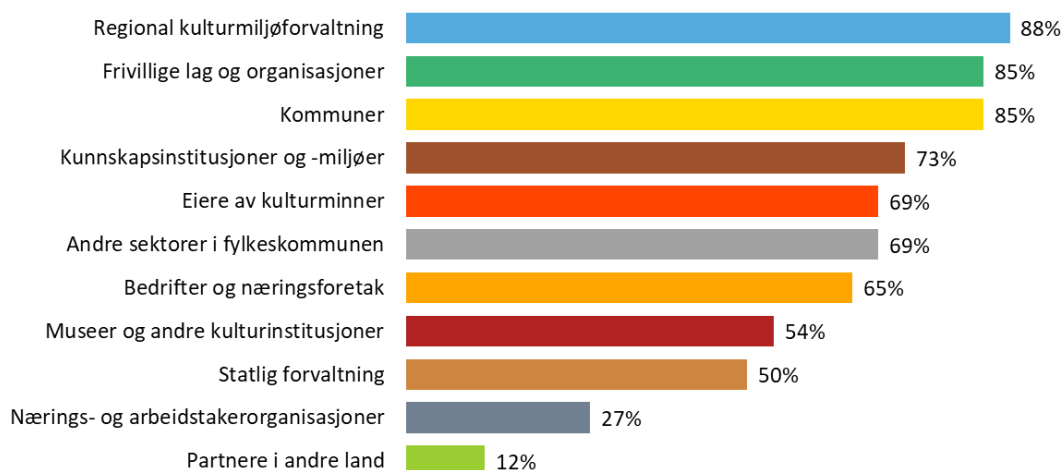

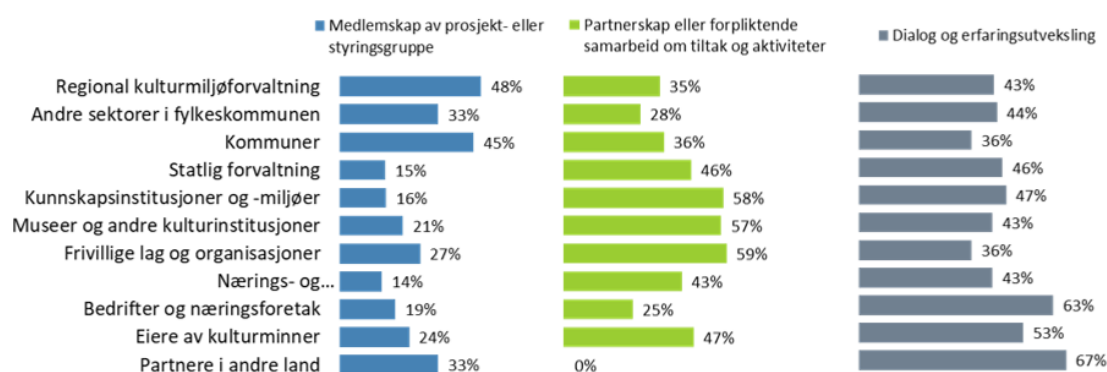
Diagram 3.3 viser at verdiskapingsprosjektene involverer en lang rekke aktørgrupper på ulike måter. Dette er i seg selv en dokumentasjon på at verdiskapingsarbeid på kulturmiljøfeltet har potensial for å mobilisere over fag og sektorgrenser.

Diagram 3.3 viser at både den regionale kulturmiljøforvaltningen og kommunene er med i de aller fleste prosjektene, henholdsvis i 88 og 85 prosent av prosjektene. Det indikerer at verdiskapingsprosjektene er en god arena for samarbeid mellom regional kulturmiljøforvaltning og kommune. Det er positivt at andre deler av fylkeskommunen er godt involvert med 69 prosent. Det kan indikere at prosjektene til en viss grad har lyktes med å realisere samskaping og samhandling horisontalt i fylkesadministrasjonen.

Frivillige lag og organisasjoner har også høy deltakelse med 85 % av prosjektene. Det kan tyde på at verdiskapingsprosjektene kan være med på å utløse mobiliseringspotensialet blant de frivillige og ta det i bruk som en ressurs i koordinerte plan og utviklingsprosesser.

Figur 3.4: Kryss av for samarbeidsform for hver samarbeidspartner?

Samarbeidsform for hver samarbeidsaktør

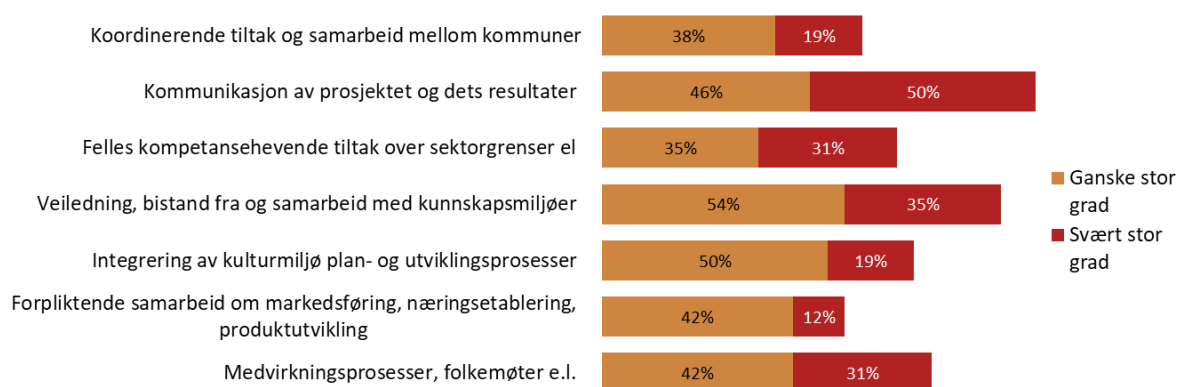

Spørsmålsstillingen i diagram 3.4 viser at aktørene kan være tilknyttet prosjektene på ulike måter. Noen av prosjektene rommer uformelle nettverk og grader av forpliktende dialog og avtaler i tillegg til den formelle prosjektorganisasjonen. Verdiskapingsprosjektene som har fått støtte over post 77 har variert i eierskap, størrelse, innretning og organisering og svarer fra litt ulike prosjektkontekster. Det er derfor umiddelbart vanskelig å trekke sikre konklusjoner. I forhold til deltakelse fra næring ser vi at det er vekt på dialog og erfaringsutveksling (43 prosent), samt forpliktende avtaler om tiltak og aktiviteter (43 prosent), framfor medlemskap i prosjekt- eller styringsgruppe. Det samme bildet gjelder også for statlig forvaltning, frivillige organisasjoner og lag, kunnskapsinstitusjoner og miljøer, samt museer og kulturinstitusjoner. En generell utfordring i prosjektene synes å være koblet til det å arbeide fram forpliktende samarbeid også når aktørene ikke er en direkte del av prosjektorganisasjonen.

Kunnskapsorganisasjoner, her betegnet som kunnskapsinstitusjoner og -miljøer, museer og andre kunnskapsinstitusjoner, har forholdsvis høy grad av deltakelse gjennom forpliktende avtaler, henholdsvis 58 og 57 prosent. Det er positivt hva angår det å ta i bruk kulturhistorisk kunnskap så vel som ulike former for samfunnskunnskap, som et underlag for utviklingsarbeidet. Det er betryggende sett i et samskapingsperspektiv hvor mye "handler om å dele kunnskap og ressurser med hverandre", jf. Torfing, Sørensen og Røiseland (2020, side 28).

Verdiskapingsprosessen - tiltaksområder

Figur 3.5: I hvilken grad legger prosjektet til rette for ...?

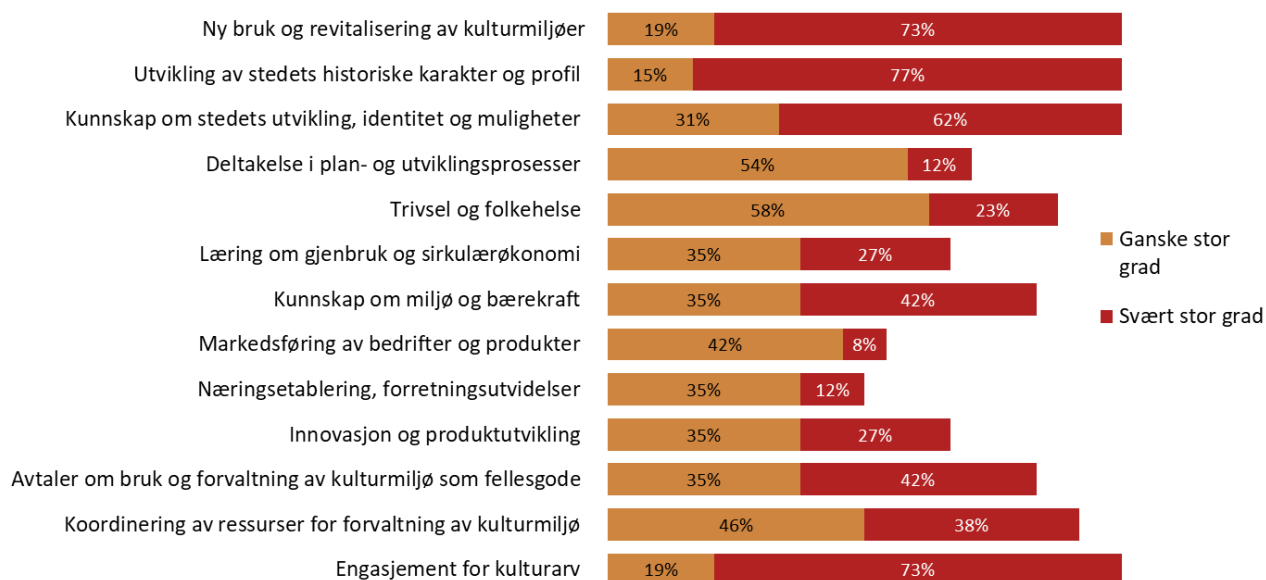
De aller fleste prosjektene legger vekt på veiledning, bistand fra og samarbeid med kunnskapsmiljøer (89 prosent svarer svært stor grad eller i ganske stor grad). Denne høye scoren kan muligens ha en forbindelse til at kulturmiljøsektoren i høy grad er kunnskapsbasert og at kunnskap forbundet med kulturmiljøene er et viktig element i vurderingen av kulturmiljø som en samfunnsressurs, jf. for eksempel pkt. 4.1.

Andre viktige tiltaksområder i prosjektene er felles kompetansehevende tiltak over fag og sektorgrenser med tilsvarende score på 66 prosent og medvirkningsprosesser og folkemøter med tilsvarende score på 73 prosent. Prosjektene synes dermed å være ganske utadrettet i arbeidsprosessene. Prosjektene legger relativt sett mindre vekt på forpliktende samarbeid om markedsføring, næringsetablering og produktutvikling med tilsvarende score på 54 prosent. Dette kan ha sammenheng med at dette kan være krevende eller uvante samarbeidslinjer, og/eller at dette rett og slett ikke er prioritert i utvalgte prosjekter. En mulig tolkning er at kulturmiljøbasert næringsutvikling er noe som kommer i neste hånd, som en konsekvens av at kulturmiljø bidrar til å øke den generelle attraktiviteten på et sted. Det kan virke som det er behov for å jobbe mer med tilkobling mellom næring og denne type utviklingsprosjekter.

Tilsvarende score for integrering av kulturmiljø i plan- og utviklingsprosesser er 69 prosent. Det er høyt, men bare 19 prosent svarer at dette skjer i svært stor grad. Her er det antakelig et litt større potensiale, men spørsmållstillingen kan her være litt uklar.

Nesten alle prosjekter prioriterer kommunikasjon av prosjektet og dets resultater. Det er viktig for å rullere utviklingsprosessene med utgangspunkt i det man har lært.

Figur 3.6: I hvilken grad legger prosjektet til rette for følgende samfunnseffekter ...?

Dette spørsmålet kan knyttes til hvordan prosjektlederne opplever at utviklingsarbeidet kan bidra til effekter på ulike samfunnsområder/-spørsmål. Svarene gir uttrykk for et potensial og nødvendigvis ikke målbare effekter.

Vi ser at prosjektlederne først og fremst ser potensial knyttet til spørsmål som kan knyttes til kulturmiljøsektoren, blant annet når det gjelder ny bruk og revitalisering av kulturmiljø, utvikling av stedets historiske karakter og profil, samt engasjement for kulturarv, alle tre med en sammenlagt score på 92 prosent for ganske stor grad og svært stor grad. Dette er naturlig gitt at prosjektene jo tar utgangspunkt i kulturmiljø som ressurs. Spørsmålet knyttet til engasjement kan direkte knyttes til nasjonalt mål nr. 1.

Kunnskap om stedets utvikling, identitet og muligheter har også tilsvarende score. Dette harmoniserer bra med synspunktene framhevet i kapittel 4, særlig pkt. 4.7, om at kulturmiljø kan være et underlag for refleksjon og diskusjon om lokalsamfunnenes veivalg mv.

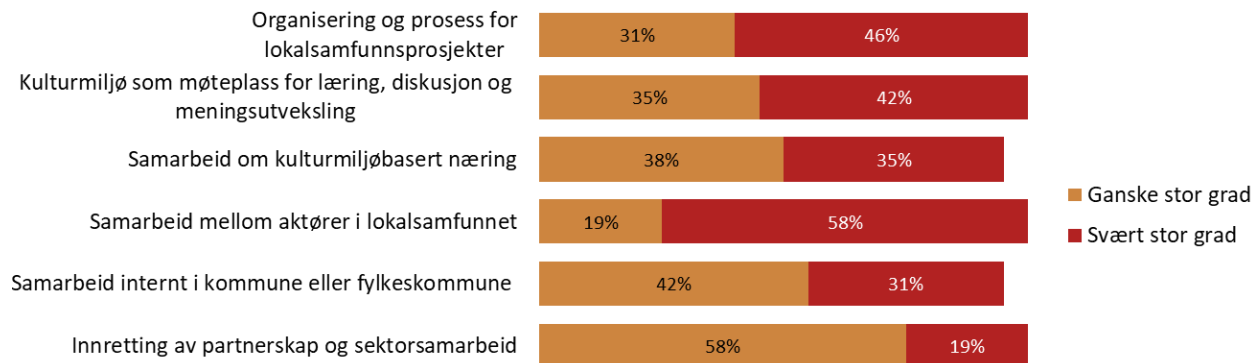
For andre samfunnseffekter er scoren generelt litt lavere. Høyest score gir trivsel og folkehelse med 81 prosent for svaralternativene ganske stor grad og svært stor grad til sammen. Noe lavere ligger det som særlig kan knyttes til miljøsektoren, svaralternativet kunnskap om miljø og bærekraft har en sammenlignbar score på 77 prosent, mens læring om gjenbruk og sirkulærøkonomi ligger på 62 prosent. Det blir interessant å se om miljøalternativene vil kunne øke i prosjektrapporteringene i åra framover, gitt at miljø generelt har fått større oppmerksomhet den siste tiden. Lavest ut fra en sammenligning mellom sektorene ligger næring med en sammenlignbar score på innovasjon og produktutvikling (62 prosent), markedsføring av bedrifter og produkter (50 prosent) og næringsutvikling og forretningsutvidelser (47 prosent).

Det er endelig positivt at prosjektene legger vekt på samskapingseffekter knyttet til koordinering av ressurser for forvaltning av kulturmiljøer med score på 82 prosent sammenlagt for ganske stor/svært stor grad og avtaler om bruk og forvaltning av kulturmiljø som fellesgode med sammenlignbare 77 prosent. En utfordring for bevaring av

kulturmiljøene har vært å få til gode forvaltningsordninger over tid. Avtaler og ordninger som de nevnte svaralternativene kan kanskje bidra til bedring.

Læring

Figur 3.7: I hvilken grad har dere lært om ...?

Dette spørsmålet handler om prosesslæring, jf. den femte og siste fasen i modellen beskrevet i pkt. 5.6. Vurderer vi svaralternativene samlet for ganske stor grad og svært stor grad er det liten variasjon, men ser vi på alternativet svært stor grad er det noen forskjeller.

Det er interessant at det området hvor de prosjektansvarlige særlig ser ut til å oppleve læring er når det kommer til samarbeid mellom aktører i lokalsamfunnet. Her svarer 58 prosent at dette er noe de opplever i svært stor grad. Dette virker å korrespondere med svaralternativene organisering (46 prosent) og prosess for lokalsamfunnsprosjekter og kulturmiljø som møteplass for læring, diskusjon og meningsutveksling (42 prosent).

Læringen knyttet til lokalsamfunnet virker tydeligvis større enn når det kommer til læring om samarbeid internt i kommunen eller fylkeskommune hvor bare 31 prosent svarer at dette er tilfelle i svært stor grad. Dette kan ha å gjøre med at respondentene representerer litt ulike nivåer, men kan antakelig likevel være en indikasjon på at sektorsamordning internt i kommune og fylkeskommune kan være krevende.

Når det gjelder omfanget av læring knyttet til innretting av partnerskap og sektorsamarbeid svarer 19 prosent at dette skjer i svært stor grad, mens hele 58 prosent nøyer seg med å karakterisere slik læring til å skje i ganske stor grad.

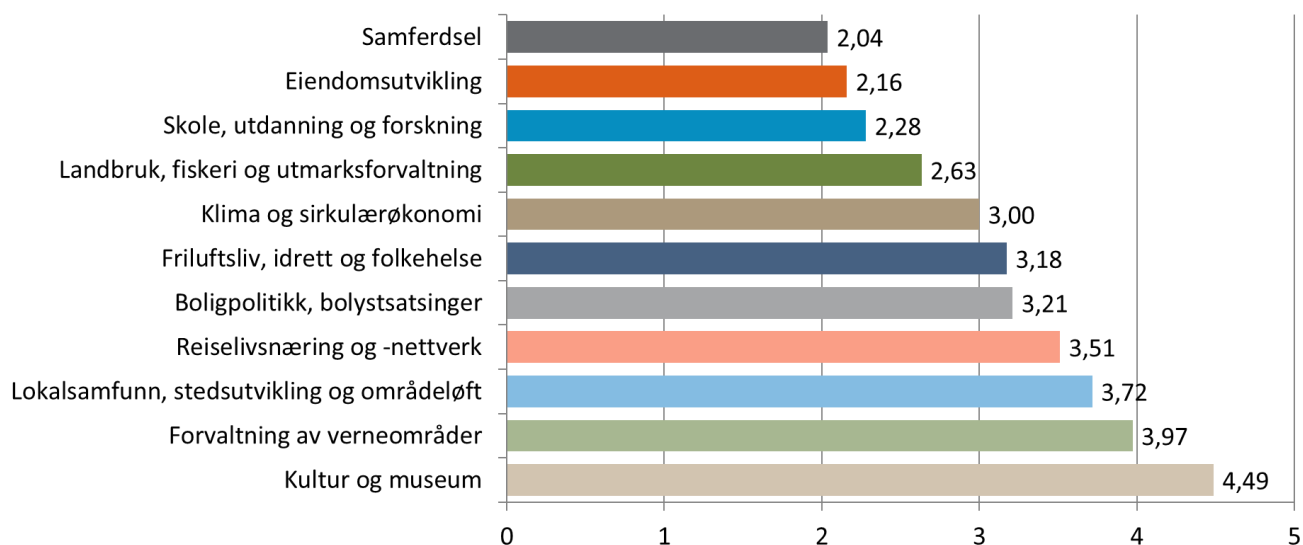
3.3 Survey til fylkeskommunene

Survey til fylkeskommuner som var nettbasert ble sendt ut høsten 2022 til i alt 80 respondenter. Disse representerte ulike fagfelt i den fylkeskommunale forvaltningen, flest fra kulturmiljøfeltet, men også flere fra andre fagområder (plan og strategi, steds- og lokalsamfunnsutvikling, miljø og bærekraft, kultur og museum, folkehelse og friluftsliv). Svarprosent var på 65. Spørsmålene tok utgangspunkt i fylkeskommunenes deltakelse i regionalt utviklingsarbeid med grunnlag i kulturarv.

Hovedformålet med surveyen var å undersøke hvordan ansatte opplever at deres fylkeskommuner deltar i og forholder seg til kulturmiljøbasert utviklingsarbeid. Diagrammene her baserer seg på en gjennomsnittscore for de enkelte svaralternativene.

Kulturmiljø i planverket

Figur 3.8: I hvilken grad inngår kulturmiljø som faktor i regionale planer og strategier?

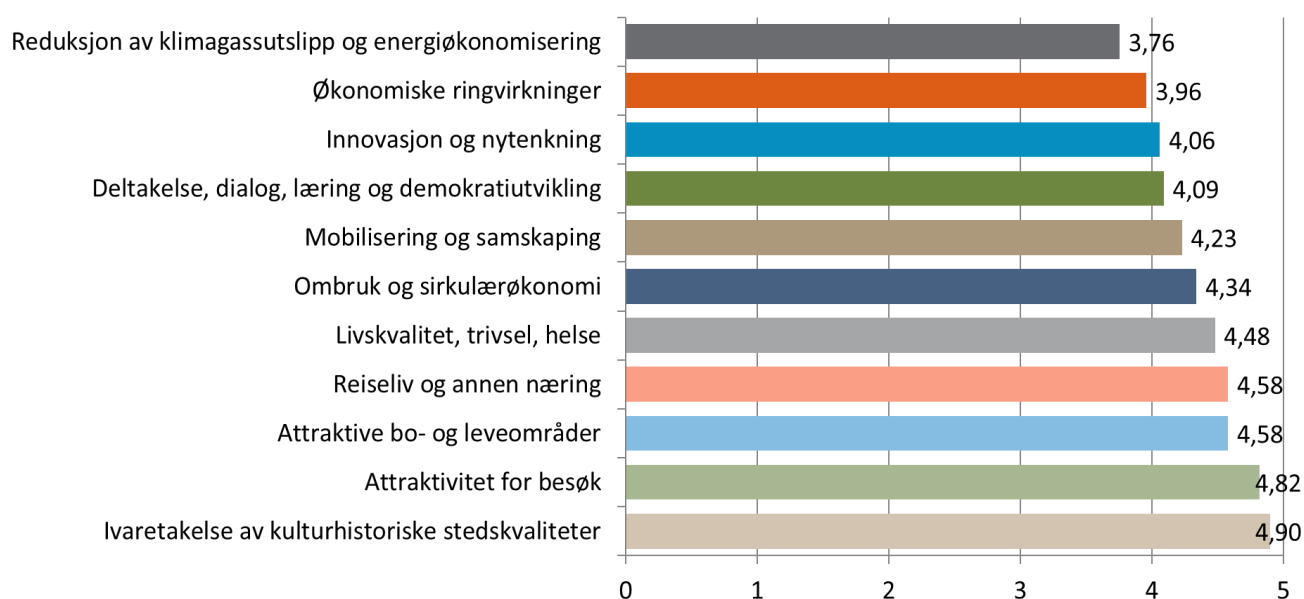
Kulturmiljø som tema forekommer naturlig nok mest i regionale planer og strategier som ligger nærmest kulturmiljøsektoren slik som kultur og museum med score på 4,49 og forvaltning av verneområder med score 3,97.

Derneft ligger planer og strategier for sektorer som tradisjonelt har hatt nær tilknytning til kulturmiljøer lokalsamfunn, stedsutvikling og områdeløft (3,72), reiselivsnæring og -nettverk (3,51), boligpolitikk og bolystsatsinger (3,21) og friluftsliv, idrett og folkehelse (3,18).

Klima og sirkulærøkonomi (3,00) og landbruk, fiskeri og utmarksforvaltning (2,63) har kanskje noe overraskende en litt lavere score. En av flere mulige forklaringer er at dette er sektorer som har en sterk tilknytning til statsforvalterne.

Kulturmiljøenes samfunnseffekter

Figur 3.9: I hvilken grad mener du at arbeid med kulturmiljø kan være en ressurs på følgende samfunnsområder og utviklingsfelt?

Et hovedinntrykk er at de 65 fylkeskommunale respondentene ser kulturmiljø som en viktig ressurs på flere og til dels litt forskjellige samfunnsområder. Dette klinger bra med hva som er omtalt som bred verdiskaping andre steder i rapporten, jf. særlig pkt. 4.2.

Svarene her fra de fylkeskommunale respondentene kan sees opp mot hva prosjektlederne for verdiskapingsprosjektene svarte på potensial for ulike samfunnseffekter, jf. diagram 3.7. Svaralternativene er imidlertid ikke de samme og resultatene kan derfor ikke sammenlignes direkte. Med dette forbeholdet er det noen likheter og noen forskjeller.

Parallelt er det som vi overfor karakteriserte som naturlig, at samfunnseffektene først og fremst er knyttet til det som ligger nærme kulturmiljøsektoren. Ivaretagelse av kulturhistoriske stedskvaliteter har høyest score med et gjennomsnitt på 4,90.

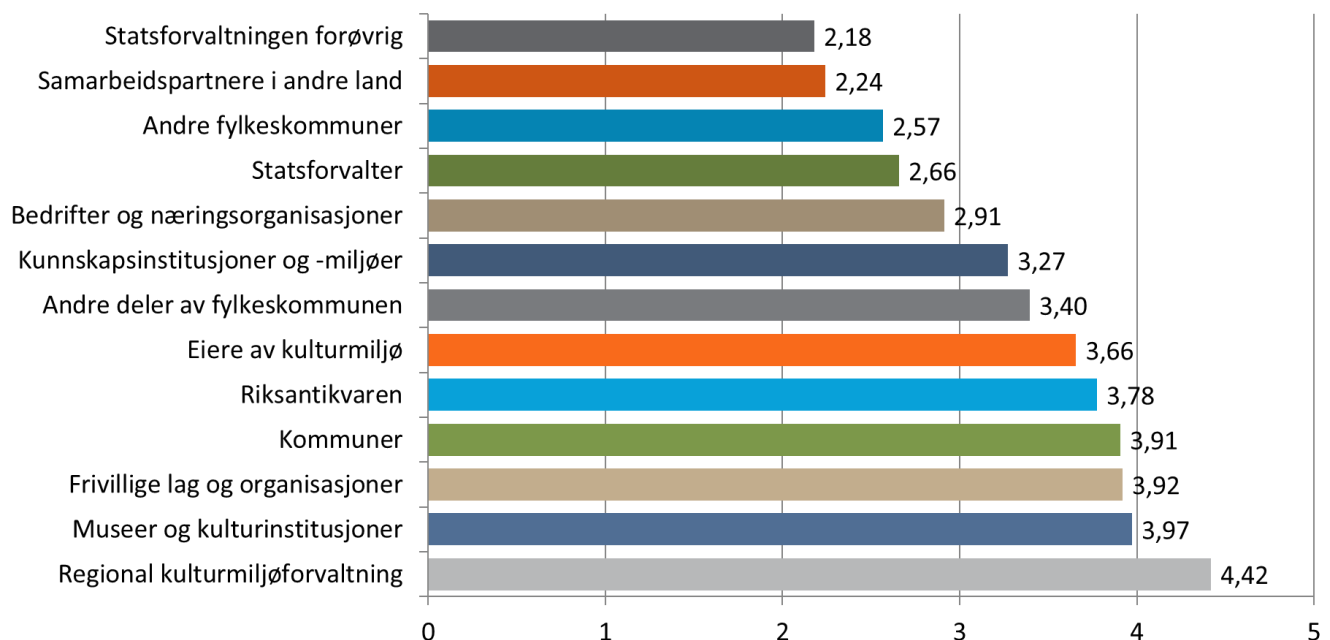
I likhet med surveyen mot prosjektlederne følger andre svaralternativer som kan knyttes til økonomi (blant annet besøksattraktivitet, reiseliv, annen næring, ringvirkninger), lokalsamfunn (blant annet bo- og leveområder, folkehelse, trivsel, livskvalitet) og miljø (blant annet ombruk og sirkulærøkonomi, klima og energiøkonomisering).

Interessant er at svaralternativene innenfor sektorområdene næring og miljø ser ut til å variere. Besøksattraktivitet har en score på 4,82, mens økonomiske ringvirkninger har en score på 3,96. Ombruk og sirkulærøkonomi har en score på 4,34, mens klimagassreduksjon og energiøkonomisering har en score på 3,76. Det er usikkert hvordan dette kan forklares, og vi går ikke nærmere inn på dette her.

Svaralternativer som kan knyttes til samskaping har under middels score sammenlignet med de andre alternativene. Det gjelder mobilisering og samskaping (4,23) og deltakelse, dialog, læring og demokratiutvikling (4,09).

Deltakelse

Figur 3.10: I hvilken grad har følgende aktører deltatt i regionalt utviklingsarbeid med grunnlag i kulturmiljø?

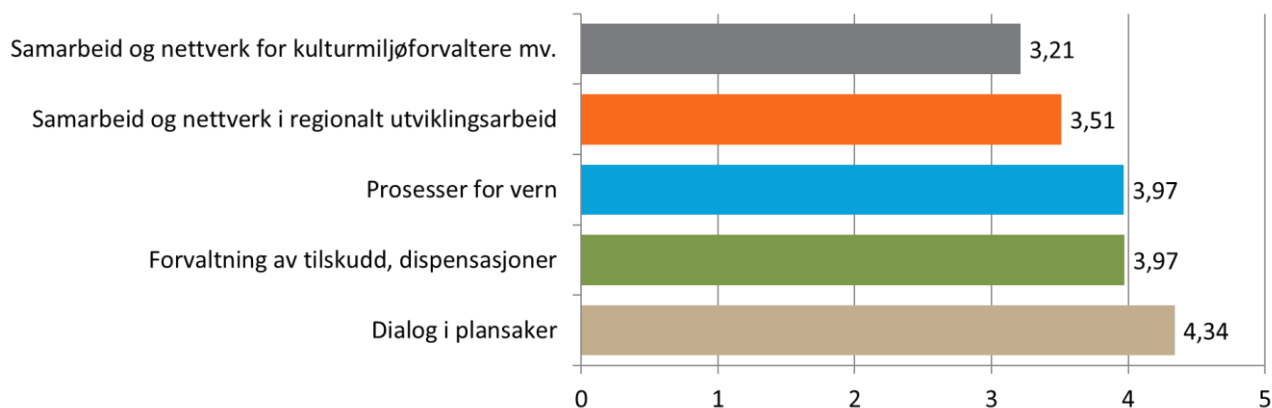
Kulturmiljøbasert utviklingsarbeid involverer mange ulike aktører, men ifølge de fylkeskommunale respondentene, er det forskjell på grad av deltakelse. Det er ikke overraskende at det er den regionale kulturmiljøforvaltningen som i størst grad oppgis å ha deltatt i regionalt kulturmiljøbasert utviklingsarbeid (score 4,42). Andre aktører med høy grad av deltakelse er museer og kulturinstitusjoner (score 3,97), frivillige lag og organisasjoner (score 3,92), samt kommunene (score 3,91).

Andre deler av fylkeskommunen er noe mer beskjedent inne, med en score på 3,40. Dette kan virke noe overraskende, gitt at respondentene i andre svar har gitt uttrykk for at kulturmiljø har et bredt verdiskapingspotensial, jf. diagram 3.9. Samtidig kan det være uttrykk for sektorbarrierer intern i fylkeskommunene.

Riksantikvaren oppgis å være deltaker i rimelig høy grad (score 3,78), mens statsforvalter er mer beskjedent inne (score 2,66). Statsforvaltningen ellers ligger lavest med en score på 2,18.

Samarbeid og dialog med kommunene

Figur 3.11: Når det gjelder samarbeid og dialog med kommunene om kulturmiljø, i hvilken grad brukes følgende tilnærminger?

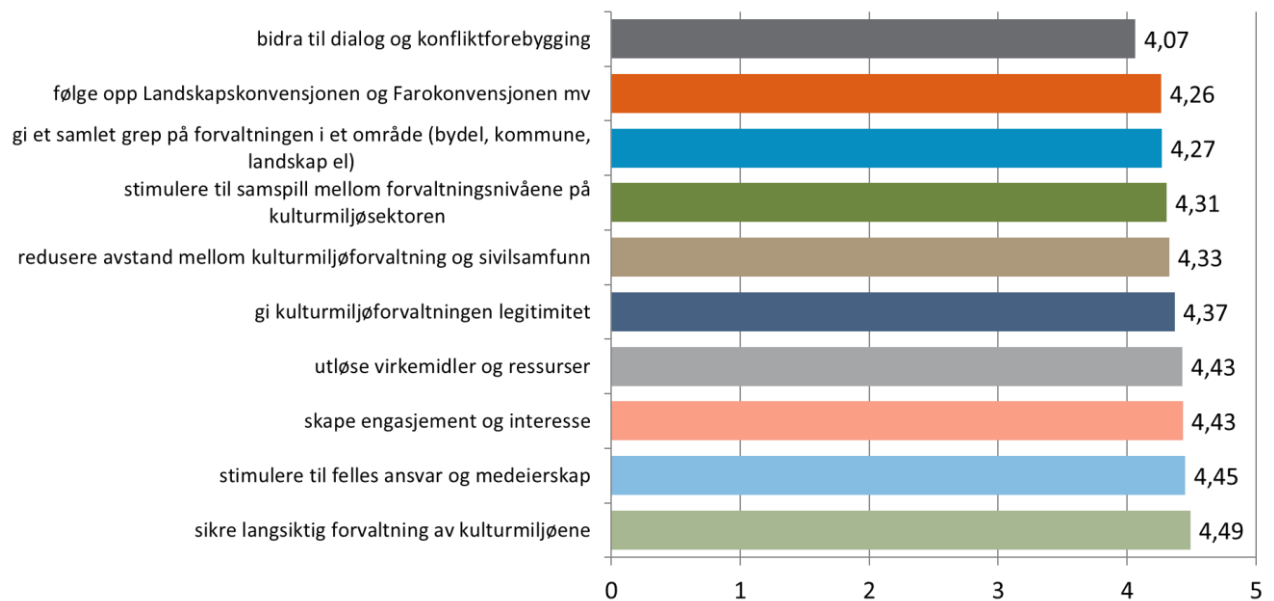
Samarbeid og dialog med kommunene knyttes, slik de ansatte i fylkeskommunene opplever det, først og fremst til forvaltnings- og lovpålagte oppgaver, i særlig grad til dialog i plansaker (score 4,34). Samarbeid og dialog med kommunene om kulturmiljø skjer også relativt ofte i forbindelse med forvaltning av tilskudd og dispensasjoner (score 3,97), samt prosesser for vern, også det med en score på 3,97.

Det er interessant at dialog mellom fylkeskommunene og kommunene om kulturmiljø i noe mindre grad finner sted i form innenfor rammene av samarbeid og nettverk for kulturmiljøforvaltere mv., med en score på 3,21. Heller ikke i forbindelse med samarbeid og nettverk i regionalt utviklingsarbeid, i den grad dette er etablert, gis det stort rom for dialog med kommunene om kulturmiljø, med en score på 3,51. Dette kan ha noe med tilgjengelige ressurser å gjøre, jf. spørsmålet om barrierer for utviklingsarbeid nedenfor.

Bærekraftig forvaltning av kulturmiljøene

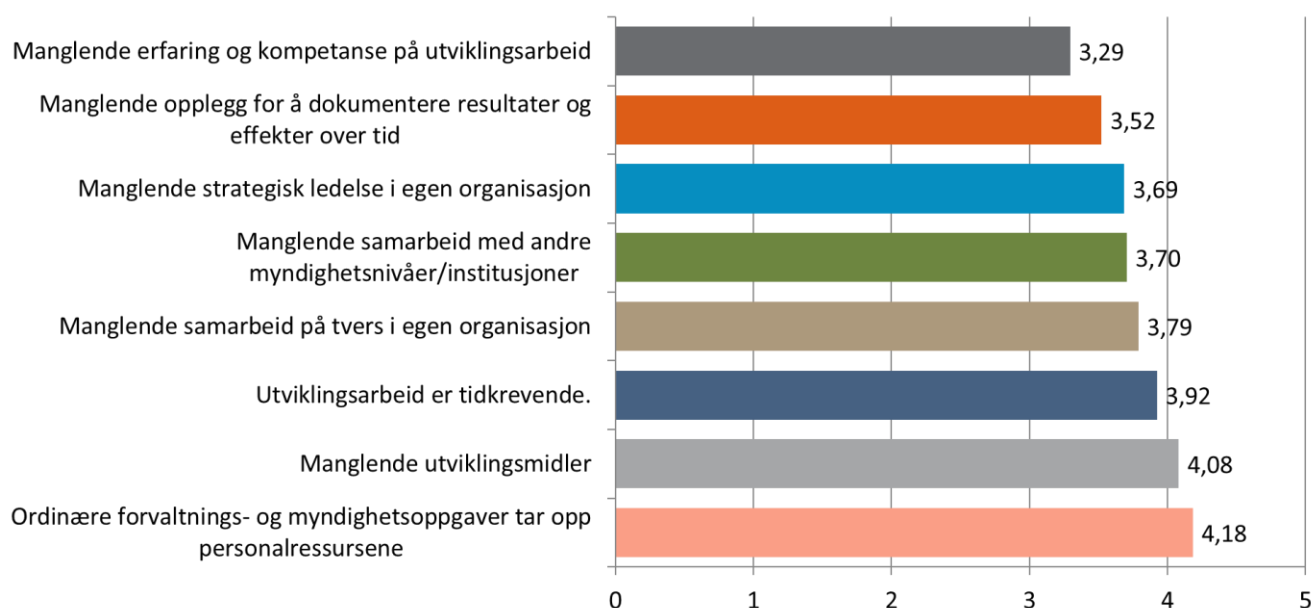
Figur 3.12: I hvilken grad mener du at verdiskaping og regionalt utviklingsarbeid har betydning for bærekraftig forvaltning av kulturmiljøene når det gjelder å .....

Respondentene i fylkeskommunene mener at verdiskaping og regionalt utviklingsarbeid kan bidra til bærekraftig forvaltning av kulturmiljø på flere måter. De mest positive effektene knyttes til å sikre langsiktig forvaltning av kulturmiljø (score 4,49), å stimulere til felles ansvar og medeierskap (score 4,45), å skape engasjement og interesse (score 4,43), samt å utløse virkemidler og ressurser. Dette leder oss over til spørsmålet om hva som er barrierer og suksessfaktorer for at kulturmiljø kan bli bedre tilpasset regionalt utviklingsarbeid.

Barrierer og suksessfaktorer

Figur 3.13: I hvilken grad mener du at følgende momenter er til hinder for regionalt utviklingsarbeid?

Figur 3.14: I hvilken grad mener du at følgende er suksessfaktorer og strategiske grep for at kulturmiljø kan bli bedre tilpasset regionalt utviklingsarbeid?

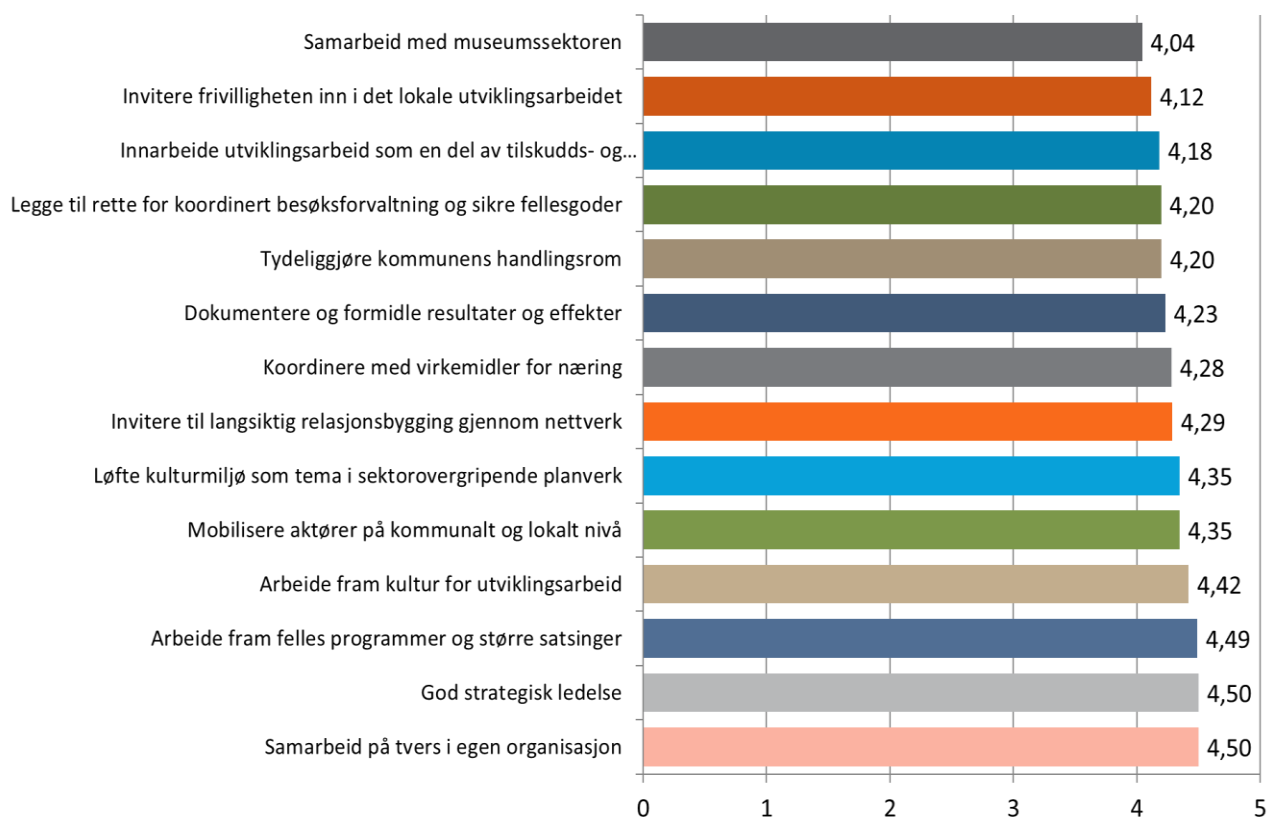

Diagram 3.13 om hindre/barrierer og diagram 3.14 om suksessfaktorer for regional utvikling ser ut til å sammenfalle godt når det gjelder synet på egen organisasjon. Suksessfaktorer med høyest score er samarbeid på tvers i egen organisasjon (4,50), god strategisk ledelse

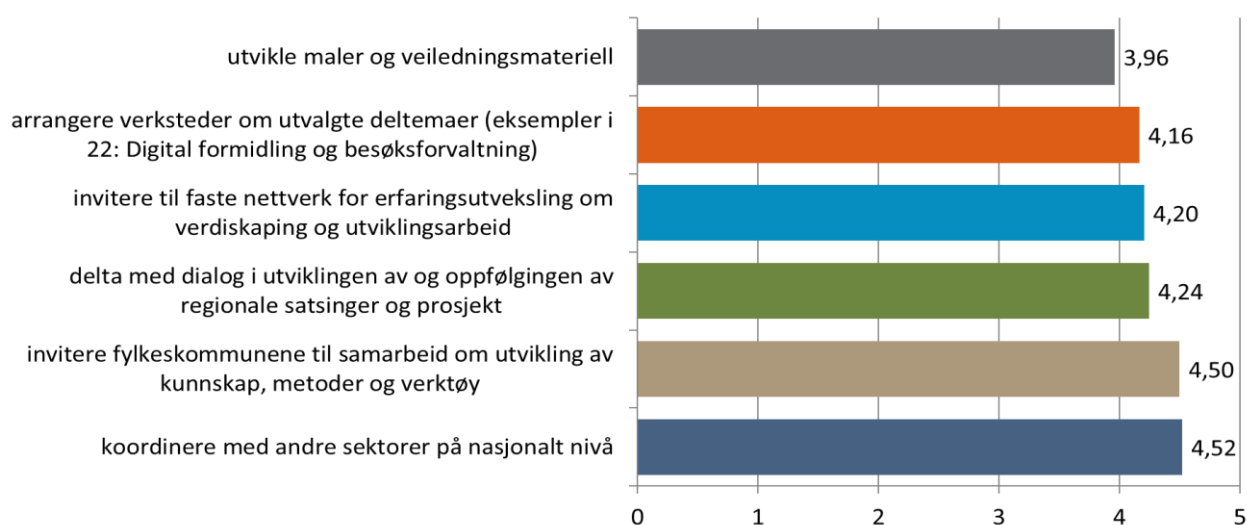
(4,50), felles programmer og større satsinger (4,49), samt det å arbeide fram kultur for utviklingsarbeid (4,42). Samtidig framheves de viktigste hindre/barrierer å være at ordinære forvaltnings- og myndighetsoppgaver krever mye ressurser (4,18), og at det mangler utviklingsmidler (4,08). Manglende samarbeid på tvers i organisasjonen oppgis også som en barriere med en score på 3,70.

Når det gjelder samarbeidet utad med andre aktører er bildet litt blandet. Mobilisering av aktører på kommunalt og lokalt nivå scorer relativt høyt som en suksessfaktor (4,35). Samtidig har samarbeid med museumssektoren (4,04) og involvering av frivillige i utviklingsarbeidet (4,12) overraskende lav score. Manglende samarbeid med andre myndighetsnivåer/institusjoner er samtidig framhevet som en barriere med middels score (3,70).

Det er interessant at forhold knyttet til egen organisasjon scorer så høyt her. Det kan indikere at respondentene har erfaring på at når en lykkes i intern samordning, er det lettere å lykkes i det utadrettede arbeidet med å koordinere også andre aktører i de aktuelle prosjektene en jobber med. Utfordringen med å balansere personalressurser både til ordinære forvaltnings- og myndighetsoppgaver og til mer utviklingsorientert arbeid samsvarer med funn i følgevaluering om regionreformen. Å finne denne balansen framtrer som en viktig nøkkel i det videre verdiskapingsarbeidet.

Riksantikvarens rolle

Figur 3.15: I hvilken grad kan Riksantikvaren bidra til regionalt utviklingsarbeid gjennom å ...?

Lokalt og regionalt utviklingsarbeid involverer samarbeid vertikalt mellom forvaltningsnivåene. Riksantikvaren som nasjonalt fagorgan på kulturmiljøfeltet kan bidra til utviklingsarbeidet på flere måter. I surveyen legger respondentene vekt på at Riksantikvaren særlig kan bidra med å koordinere med andre sektorer på nasjonalt nivå (score 4,54) og ved å invitere fylkeskommunene til samarbeid om utvikling av kunnskap, metoder og verktøy (score 4,50). Utarbeidelse av maler og veiledningsmateriell får lavest score (3,96) blant alternativene i dette spørsmålet. Det kan tyde på at det er viktig å involvere fylkeskommunene i det nasjonale veiledningsarbeidet og følge opp i møter, nettverk mv.

Læring

Figur 3.16: Regionalt utviklingsarbeid kan bidra til viktig læring. I hvilken grad har det vært læring om hvordan ....?

Diagram 3.16 handler om prosesslæring, utvikling av kunnskap og læring om det å delta i regionalt utviklingsarbeid med grunnlag i kulturmiljø, for eksempel om aktørsamarbeid og samskaping og om hvordan virkemidler kan gå sammen, jf. fase om prosesslæring i modellen i pkt. 5.6 nedenfor. De fylkeskommunale respondentene framhever at læringen til nå først og fremst er knyttet til samarbeid med kommunene (score 3,80) og samarbeid på tvers i fylkeskommunen (score 3,72), mens læring om å organisere regionalt nettverk for bred samfunnsutvikling har fått lavest score (3,24). Det er vanskelig å trekke sikre konklusjoner her, men et relevant spørsmål er om fylkeskommuner og kommuner fram til nå har mindre erfaring med utviklingsarbeid på kulturmiljøfeltet og at det er behov for å konsolidere og avpasse den forvaltningsmessige koordineringen for på den måten bygge kapasitet og berede grunnen for samarbeid med andre aktører.

Dette spørsmålet kan også ses i sammenheng med diagram 3.7 om læring i verdiskapingsprosjektene hvor samordning internt i fylkeskommunen fikk en lavere score enn samordning og samarbeid i lokalsamfunnene. Respondentene i de to surveyene er dels fra litt ulike nivåer og det er vanskelig å slutte noe sikkert her.

3.4 Oppsummering surveyer

Surveyene gir et innblikk i større og mindre problemstillinger og utfordringer i kulturmiljøbasert utviklingsarbeid. Det synes å være grunnlag for noen generelle konklusjoner:

- Kulturmiljø oppfattes å være en bredspektret ressurs med betydning på flere samfunnsfelt.
- Det er behov for bedre forankring av utviklingsarbeidet i planverket.
- Det er kultur – og kulturmiljøenhetene som (naturlig) har det største ansvaret for kulturmiljøbasert utviklingsarbeid. Relevansen for andre avdelinger og sektorer er erkjent, men det synes behov for bedre intern koordinering i fylkeskommune og kommune.
- Arbeidsprosessene i verdiskapingsprosessene er utadrettet mot lokalsamfunn og andre næringer, men det er antakelig forbedringsmuligheter knyttet til sektoroverskridende samarbeid og samskaping generelt.
- Kulturmiljøbasert utviklingsarbeid kan bidra til en helhetlig og bærekraftig forvaltning av kulturmiljøene over tid. Mulighetene og betingelsene for dette bør klarlegges ytterligere.

- Prosslæringen i denne type utviklingsarbeid synes å være høy. Det er pekt på noen suksessfaktorer og barrierer som kan legges til grunn i det videre arbeidet.

Dette er momenter som er vektlagt i modellen slik den er beskrevet i kapittel 5.

4 Forventninger til kulturmiljø som ressurs

I dette kapitlet presenterer vi ulike perspektiver på og forventninger til hvordan kulturmiljø kan tas i bruk som en ressurs i forskjellige utviklingskontekster, slik det er formulert i utvalgte politiske og strategiske dokumenter, samt noen utvalgte kunnskapsrapporter. Vi begrenser oss til noen hovedpunkter som særlig har vært underlag for utvikling av modellen som er nærmere beskrevet i kapittel 5.

4.1 Kulturmiljø som kilde til kunnskap, opplevelse og bruk

I kulturmiljøforvaltningen formulerer man ofte samfunnsverdiene ved begrepene kunnskap, opplevelse og bruk, jf. for eksempel nasjonalt mål nr. 3 for kulturmiljøpolitikken om at *et mangfold av kulturmiljø skal tas vare på som grunnlag for kunnskap, opplevelse og bruk.*

Kunnskap handler om at kulturmiljøene er bærere av ulike former for kunnskap knyttet til stedenes etablering og utvikling, om det å bo og leve i et landskap, teknologi, håndverk, miljøtilpasninger, politiske forhold og sosiale relasjoner. Kunnskapen kan dokumenteres profesjonelt og vitenskapelig, men lokalt finnes det også mye kunnskap. Kulturhistoriske fortellinger er et viktig utgangspunkt i verdiskapingsprosesser.

Opplevelse handler om hvordan kulturmiljøene påvirker oss når vi besøker eller får formidlet kulturmiljø og kulturhistoriske fortellinger. Opplevelsen kan være individuell eller kollektiv. Hva vi opplever kan variere, vi har alle ulike forutsetninger for å forstå det vi blir formidlet, blant annet knyttet til grad av nærhet til stedet. Opplevelsen kan knyttes til begreper som identitet og tilhørighet, men gir også grunnlag for nysgjerrighet, ettertanke og refleksjon og samtaler. Opplevelsen gir læring og er et godt utgangspunkt for utviklingsdialogen.

Bruk handler om fortsatt bruk av kulturmiljø til opprinnelig formål eller gjenbruk til andre formål under hensyntaken til de kulturhistoriske verdiene. Bruk er også knyttet til hvordan vi på ulikt vis tilrettelegger for at kulturmiljøene blir en ressurs og aktualitet i dagens samfunn, for eksempel som en attraksjon eller møtested for lokalsamfunnet. Her vises det ofte til *merverdi* – kulturmiljøene er viktige i seg selv, men tilretteleggingen gir noe ekstra.

Disse tre begrepene er sentrale i forståelsen av hva kulturmiljø er og gir et startpunkt for hvordan vi kan se dette i et utviklingsperspektiv.

4.2 Prinsippet om bred verdiskaping

Følgforskerne til verdiskapingsprogrammet 2006-10, Telemarksforskning og Nordlandsforskning, lanserte begrepet *bred verdiskaping* som et uttrykk for at arbeid med kulturmiljø gir positive verdier og effekter på mange samfunnsfelt og nivåer - miljømessig, kulturelt, sosialt og økonomisk. Verdiene støtter gjensidig opp om hverandre og gir synergier.

Haukeland PI og Brandtzæg BA (2019) gir en nærmere sammenfatning og innføring i de fire verdiskapingsdimensjonene:

"Miljømessig verdiskaping innebærer en innsats, i penger og arbeid, som kan styrke miljøverdiene som knyttes til natur- og kulturarven. Verdier som ren luft, rent vann, naturmangfold, estetikk, klima, men også natur- og kulturlandskap. Miljømessig verdiskaping oppstår ved at miljøverdiene skjottes, holdes i hevd og bevares for så å forsterkes, slik at både kulturarven og naturmangfoldet sikres" (side 39).

"Kulturell verdiskaping innebærer innsats som kan styrke kulturverdier, som kunnskap og bevissthet om betydningen av lokal kultur- og naturarv, særpreg, tradisjoner, historiefortelling og symboler som gir grunnlag for formidling og utvikling av en stedlig identitet, stolthet og tilhørighet. Økt

lokal kunnskap og bevissthet om natur- og kulturarven, og ferdigheter til å bruke den, inngår også som en del av den kulturelle verdiskapingen" (side 39).

Sosial verdiskaping innebærer innsats som kan styrke sosiale verdier knyttet til natur- og kulturarven, som felles forståelse, engasjement, tillit og tilhørighet som oppstår gjennom samarbeid, samhandling, dugnad, frivillighet, fellesskap og nettverk. Sosial verdiskaping handler i stor grad om samhandling og dialog mellom ulike aktører og utvikling av felles forståelse og gjensidig tillit" (side 40).

Økonomisk verdiskaping innebærer innsats som styrker de økonomiske verdiene, slik som lønnsomhet gjennom produksjon og salg av varer og tjenester og økt sysselsetting for lokalsamfunnet, for eksempel som følge av innovasjon, nyetablering og merkevare- og omdømmebygging. Den økonomiske verdiskapingen kan være både direkte og indirekte." (side 40).

Den brede verdiskapingen adresserer silotenkning og sektorisering og legger vekt på at utviklingsmål best kan oppnås ved å se ulike samfunnsfelt og innsatsområder i sammenheng. Prinsippet om bred verdiskaping får implikasjoner for hvordan utviklingsarbeid planlegges, defineres, gjennomføres og for evaluering og dokumentasjon av utviklingsarbeidet.

Det er arbeidet med den brede verdiskapingen i flere internasjonale sammenhenger. Et viktig bidrag er Europa Nostra and partners (2015) som er en samling og analyse av over 300 artikler med forskning og enkeltstudier av kulturarvens virkning på økonomiske, sosiale, kulturelle sider i samfunnet. Distriktssenteret la også til grunn den brede tilnærminga i rapporten Verdiskaping basert på natur- og kulturressurser (Distriktssenteret 2018). Her heter det blant annet at "*denne tilnærminga kan vera godt eigna til å styrke arbeidet med berekraftig lokal samfunnsutvikling*" (side 3).

I kulturmiljøforvaltningen har vi oppmerksomhet om å holde orden på de fysiske kulturminneobjektene. Vi jobber med kategoriseringer, bestandsundersøkelser, miljøovervåking mv. I verdiskapingsarbeidet legger vi vekt på kulturmiljøenes materielle egenskaper for eksempel ved at de bidrar til fysisk steds kvalitet, ved at eksisterende bygninger binder CO2 eller ved skjøtsel av landskap som gir gode vilkår for biologisk mangfold. Samtidig ses forvaltningen av de materielle sporene i sammenheng med tradisjoner, historiefortelling, håndverkstradisjoner og kunnskap, og hvordan disse immaterielle verdiene har relevans i dag. Et viktig perspektiv i verdiskapingsarbeidet er hvordan mennesker påvirkes av det å oppleve og arbeide med kulturmiljø og historiske fortellinger. Det kan innvirke på organisering og dialog i dagens samfunn og eventuelt være en drivkraft for omstilling og endring.

4.3 Kulturmiljø og samfunnsutviklerrollen

Meld. St.22 (2015-16) *Nye folkevalgte regioner – rolle, struktur og oppgaver* la vekt på en mer forpliktende regional planlegging og partnerskap med kommuner og statlige sektormyndigheter. For at fylkeskommunene skal lykkes i sin rolle som regional utvikler må de:

- gi strategisk retning til samfunnsutviklingen, tilpasset regionale og lokale forhold
- mobilisere privat sektor, kulturliv og lokalsamfunn
- samordne og koordinere offentlig innsats og virkemiddelbruk

Disse punktene utgjør tre dimensjoner i den regionale samfunnsutviklerrollen som er definert av Hofstad og Hanssen (2015).

Fylkeskommunens utviklerrolle ble fulgt opp i Meld. St.18 (2016-2017) om *Berekraftige byar og sterke distrikt* som på side 140 legger vekt på at "*regional planlegging kan brukast som sektorovergripande og samordnande verktøy for å gje ei overordna retning for samfunnsutviklinga*". I regionreformen ble det stilt forventninger til at kulturmiljøfeltet skulle bidra vesentlig til samfunnsutviklerrollen.

Fra 2020-21 fikk fylkeskommunene økt myndighet og oppgaveansvar på kulturmiljøfeltet. Dette inkluderer forvaltningsansvar for tilskuddsordninger, enkeltvedtaksmyndighet knyttet til flertallet av statlig eide bygg og fredede fartøyer, teknisk-industrielle anlegg og dispensasjonsmyndighet for automatisk fredede, fredede arkeologiske kulturminner og i tillegg all planrelatert ivaretagelse av kulturmiljø. Det ble vektlagt at fylkeskommunene skulle få et større politisk handlingsrom til å dyrke rollen som samfunnsutvikler, og at dette ville styrke lokaldemokratiets rolle i spørsmål om og bruk av kulturarven, jf. Meld. St. 6 (2018–2019) *Oppgaver til nye regioner* side 24:

"Ved overføring av oppgaver legges det til grunn at det regionale folkevalgte nivået skal ha et politisk handlingsrom i oppgaveløsningen, og at oppgavene har betydning for utvikling av samfunnsutviklerrollen. Dette vil styrke lokaldemokratiets rolle i spørsmål som gjelder vern og bruk av kulturarven. Kulturminnefeltet kan aktualiseres ved at kulturminnenes potensiale som ressurs for næringsutvikling og verdiskaping i regionene styrkes, og ved at kulturminnene brukes aktivt i utviklingen av lokalsamfunn."

Det ble lagt vekt på at kulturmiljø er en viktig ressurs for regional utvikling med særskilt betydning for folks identitet og tilhørighet til sted. Kulturmiljøfeltet støtter til øvrige samfunnsområder som fylkeskommunene har ansvaret for, i særlig grad næring, steds- og lokalsamfunnsutvikling, folkehelse og friluftsliv.

En undersøkelse gjort av NIBR og Riksantikvaren, jf. Hanssen, Holm og Tvedt (2023), stiller spørsmål om fylkeskommunene har brukt sitt nye handlingsrom på kulturmiljøfeltet til å styrke sin regionale samfunnsutviklerrolle. De viser til at verdiskapingsprosjekter er den arenaen hvor fylkeskommunene har lyktes aller best. Artikkelen konkluderer på side 79 med "*at overføringen av ansvar til fylkeskommunene på feltet, sammen med det forsterkede fokuset på verdiskaping på kulturmiljøfeltet, har bidratt til mer samhandling på tvers av forvaltningsnivåer og mellom forvaltning og eksterne aktører for å utvikle kunnskap, erfaringer og verktøy for hvordan kulturmiljø kan synliggjøres som en bred ressurs i lokalt og regionalt utviklingsarbeid.*"

Et kjennetegn ved de helhetlige verdiskapingsprosjektene i undersøkelsen er at de bygger på retninger angitt i den strategiske planleggingen, herunder kulturmiljøplanene, og koordinerer prosessene med aktører horisontalt på forvaltningsnivået, vertikalt mellom forvaltningsnivåene og i noen tilfeller diagonalt i forvaltningshierarkiet. Dialog og nettverk er viktige dimensjoner i slike samhandlingsprosesser, både for å definere verdiene og for å bli enige om handlingsrommet. Aktørsamarbeidet skal koordinere prosesser og virkemidler og håndtere interessestrid.

Prosessbeskrivelsen i modellen vi presenterer i kapittel 5 tar utgangspunkt i den regionale samfunnsutviklerrollen og hvordan den kan gi føringer for og tilpasses utviklingsarbeid på kulturmiljøfeltet, jf. blant annet pkt. 5.4 nedenfor om verdiskapingsprosessen.

4.4 Kulturmiljø og miljø

De siste åra har det vært stor oppmerksomhet om kulturmiljøenes rolle ved klimautfordringene. Sintef-rapporten Fufa, Flyen og Venås (2020) Grønt er ikke bare en farge. Berekraftige bygninger eksisterer allerede viser til at det er "*et stort uutnyttet potensial for miljøgevinster i den eksisterende bygningsmassen .... rehabilitering (bør) prioriteres foran*

iving og oppføring av nye bygninger i tråd med nasjonale og internasjonale klimamål" (side 74).

Fortsatt bruk og tilpasset ombruk med oppgradering og energieffektivisering av eksisterende bygninger er viktige bidrag til sirkulærøkonomien. Jevnlig vedlikehold, godt håndverk og materialer med kvalitet sikrer lang levetid. Bevaring av bygninger på skånsomt vis og samtidig reduksjon av energibehovet ved bruk, vil bidra til å redusere klimagassutslipp, særlig på kort og mellomlang sikt.

NOU 2023:25 Omstilling til lavutslipp – veivalg for klimapolitikken mot 2050 bekrefter at et viktig bidrag *"for å redusere utslippene i bygg og anlegg er å rive færre bygg, og velge sirkulære løsninger og byggevarer med lave utslipp i et livsløpsperspektiv. Dette vil kunne redusere utslipp både fra produksjon, fra avfallsbehandling og fra transport av materialer"* (side 128). Dette krever store omstillinger i bygg og anleggsbransjen, det er blant behov for å finne gode løsninger for ombruk som kan fungere i markedene. Klimautvalget viser til at stivhengighet er en utfordring og at *"det er behov for mange typer kunnskap, ulike faglige perspektiver og bred deltakelse for å finne de beste løsningene"* (side 185).

Klimastrategien til Riksantikvaren (2021) har, ved siden av utslippsreduksjon, mål om å håndtere uønskete konsekvenser av klimaendringene. Ambisjonene for kulturmiljøfeltet er samsvarende med de generelle behovene mange lokalsamfunn står overfor med å håndtere påtrengende konsekvenser av klimaendringer på bygninger og infrastruktur.

NOU 2024:2 I samspill med naturen viser til at kulturlandskap slik som slåtteeing og kystlyngheier er truede naturtyper, på grunn av opphør av driftsformer og mer intensive driftsformer. Kulturlandskap har høy tetthet av rødlistearter. *"Beiting og annen skjøtsel (brann, slått) er en forutsetning for å ivareta og restaurere kystlynghei, slåttemark og andre naturtyper i kulturlandskap"* (side 149). Utredningen peker på at tap og svekkelse av kulturlandskap og andre økosystemer *"for en stor del skjer gjennom lokale handlinger"* (side 34).

Omstilling til et mer miljøvennlig samfunn krever vilje og oppslutning i lokalsamfunn. Kulturmiljø handler om hvordan mennesker i ulike tider har brukt naturressurser og hjelper oss til å forstå hvordan generasjoner før oss har brukt og formet naturen. Endrede produksjonsprosesser gjør at folk flest opplever distanse til naturen og økologiske prosesser. Forbindelser til naturen er brutt ned over tid. Nyquist (2023) drøfter hvordan et antropologisk perspektiv kan bidra til *"å se på forbindelser med natur og miljø på den ene siden og brudd og distanse på den andre"* (side 113). Et viktig spørsmål er hvorvidt arbeid med kulturmiljø kan være med på å tydeliggjøre historisk kunnskap og forbindelser mellom mennesker og miljø og bidra til økt bevissthet om hvordan vi mennesker inngår i helhetlige økosystemer og styre oss mot miljøvennlige løsninger.

4.5 Kulturmiljø, reiseliv og besøksforvaltning:

Regjeringens strategi for Kultur og reiseliv (2018) og Nasjonal reiselivsstrategi 2030 utarbeidet av Innovasjon Norge i 2021 vektlegger kultur, kulturarv, kulturhistorie og kulturmiljø som viktige ressurser for reiselivet.

Kulturmiljøer inngår som attraksjoner i reiselivet over hele Norge. Kulturmiljøene blir tatt i direkte bruk til reiselivsformål slik som overnatting, matservering, møtelokaler mv. Det er viktig at kulturmiljøene kan tilpasses slik bruk uten at det går vesentlig ut over verneverdiene. Riksantikvaren (2023) gir veiledning om og eksempler på gjenbruk av kulturmiljø til næring.

Det utvikles opplevelsesprodukter og formidlingsopplegg i nært samarbeid med eiere og forvaltere av kulturmiljøer, samt kunnskapsprodusenter og -formidlere slik som museer, kulturhistoriske lag og foreninger og andre lokale kunnskapsbærere.

Rapport fra Menon Economics om verdien av kulturarv, jf. Gierløff med flere (2017) beregner at *"kulturmiljøturister i Henningsvær bidrar med rundt 15 prosent av all verdiskaping og rundt*

20 prosent av arbeidsplassene" (side 8). Dersom kulturmiljø skal brukes i reiselivssammenheng, må imidlertid kulturmiljøet fremstå som attraktivt, godt ivaretatt og interessant med tilstrekkelig informasjon til besøkende. I forbindelse med prosjektet Fotefar mot nord sluttet reiselivsnæringen for eksempel å markedsføre prosjektet som helhet da enkeltobjekter ikke ble godt nok ivaretatt (Bentsen 2022, side 25).

Å ta kulturmiljø i bruk for reiselivsformål innebærer en plikt til å forvalte kulturmiljøene slik at verdiene ikke forringes. Noen av de mest besøkte kulturmiljøene og landskapene er særlig utsatte for overforbruk og slitasje. Høy grad av tilrettelegging og turistifisering kan gå ut over opplevelsen og den kulturhistoriske formidlingen. Noen kulturmiljøer er utsatt for hærverk, arkeologiske kulturmiljøer med spor fra tusener av år tilbake har vist seg å være særlig utsatt. Fra et næringsperspektiv vil forringelse av verdiene ødelegge næringsgrunnlaget.

Besøksforvaltning er et sentralt begrep for utvikling av reiselivet og lokalsamfunn. En utvikling skal i denne sammenhengen ligge innenfor bæreevnen til natur, landskap, lokalsamfunn, lokal kultur og kulturmiljø, og dermed sikre bærekraftig utvikling både for bruk av stedet og vern av stedeegne ressurser (Lykkja og Hansen 2019).

NOU 2023:10 *Leve og oppleve* setter opp en visjon om et regenerativt reiseliv. Forutsetninger for et bærekraftig reiseliv er at "*besøkende skal skape positive effekter for både næringsliv, lokalsamfunn, mennesker og miljø*" og at en viktig del av dette er "*å beskytte og gjenoppbygge miljøet, naturen og kulturarven*". Utredningen foreslår innføring av et nasjonalt besøksbidrag og en mer aktiv besøksforvaltning. Destinasjonsselskapenes oppgaver er i første rekke koplet til vertskap, produktutvikling og markedsføring. Det er behov for å koble den helhetlige reisemålsutviklingen opp mot kommunenes og fylkeskommunens ulike roller og virkemidler.

Forvaltning av fellesgoder, herunder kulturmiljø, tas opp som et viktig tema i utredningen. Utvalget foreslår en ordning med nasjonalt besøksbidrag som skal kanaliseres tilbake til de lokalsamfunnene som berøres mest av turismen. Forutsetningen er at det lokalt er etablert gode og forpliktende ordninger for besøksforvaltning.

Stokke m/flere (2023, side 46) framholder at

"god besøksforvaltning må utvikles ut fra en «stedssensitiv» tilnærming hvor bred deltakelse kan gi en grundig forståelse av det enkelte steds eller bygds særpreg og kvaliteter – og ikke minst befolkningens relasjoner til stedet – og på den måten også bidra til å sikre og styrke attraktiviteten for lokalbefolkningen og for de besøkende. For å oppnå dette vil det være helt nødvendig at kommunen inntar en aktiv rolle i å utforme premisser og retningslinjer for stedsutvikling gjennom planlegging."

Arbeid med kulturmiljø kan bidra til bærekraftig reiseliv, blant annet ved å øke potensialet i nærmarkedene, bidra til interessante reiselivsopplevelser gjennom hele året og ved å trekke betalingsvillige turister og bidra til lengre opphold. En viktig ambisjon i det kulturmiljøbaserte utviklingsarbeidet framover bør være å prøve ut gode modeller for besøksforvaltning i flere kommuner, blant annet med grunnlag i Nordland fylkeskommunes pilotprosjekt for besøksforvaltning.

4.6 Kulturmiljø og lokalsamfunn

Alle kulturmiljøer inngår som en del av et lokalt miljø eller landskap og er en del av den lokale historien. Det er derfor i lokalsamfunnene at vi finner størst omsorg og interesse for, men også kunnskap om kulturmiljøene.

Kulturmiljø er *fysiske* objekter som er viktige elementer i fysisk planlegging og forming av steder og landskap. Godt ivaretatte kulturmiljøer, for eksempel verneverdig trehusbebyggelse, framstår som attraktive både for bosetting, trivsel og næringsutvikling.

Riksantikvarens strategi og faglige anbefalinger for by- og stedsutvikling (2021) gir faglige råd om gjenbruk, tilpasset ombruk, kartlegging av handlingsrom mv.

Kulturmiljøene kan også være en *mental* ressurs for lokalsamfunnene. Kunnskaps- og opplevelsesverdiene kan være et bidrag til å styrke lokal og regional utviklingskapasitet.

Arbeid med kulturmiljø kan ha betydning for lokalt samfunnsengasjement og kan stimulere til deltakelse i demokratiske prosesser, blant annet ved å være et element i medvirkningsprosesser og koordinering mellom aktører og ressurser i planarbeidet

Det er selvfølgelig ikke slik at alle i lokalsamfunnet er like opptatt av og berørt av kulturmiljøene. I arealkonflikter vil mange prioritere nybygging. Noen kulturmiljøer kan også markere *vanskelig* kulturhistorie som enkelte helst vil skyve til siden. Det ligger et betydelig kunnskapspotensial i kulturmiljøene, blant annet knyttet til det å se sammenhenger i den historiske utviklingen. Fortellinger om kulturmiljøer er i seg selv en innføring i krefter, motkrefter og mangfold. Dette gir perspektiv på uenighet i dagens samfunnsspørsmål og kan bidra til å løfte den enkeltes og lokalsamfunnets samlede utviklingskapasitet. I en omverdensanalyse fra Riksantikvarieämbetet i Sverige om Kulturarvsarbeidet i samhällsutviklingen (2016, side 7) heter det at:

"Kulturarvsarbeidet har potential att erbjuda sammanhang där olika synsätt om meningsskapande och tillhörighet möts och utmanar varandra. Kulturarvandet är ett sätt att möta samhällets komplexitet och skapa förståelse för vad det innebär att vara människa i olika kontexter."

Distriktssenterets rapport Verdiskaping i ditt lokalsamfunn (2018) peker på at det er mye kraft i lokale natur og kulturressurser som utgangspunkt for videre verdiskaping. De sosiale verdiene binder sammen de ulike verdsettene. "*Vår forståing av verdier blir forma gjennom samhandling med andre menneske .... og er sentralt for å bygge bru mellom ulike interesser*" (side 16).

Vår tids identitetspolitikk øker behovet for kunnskap om og forståelse for identitet og kulturelt mangfold og en relasjonell styring som kan bygge bro over kulturer og interessekonflikter. Kulturmiljø kan fungere som møtepunkt og startpunkt for utviklingsdialogen og inngå som en viktig del i prosesser for demokratisering.

Vi viser også til at i forskningstradisjonen Heritage studies er spørsmålet om demokratisering svært sentralt. Ifølge Hølleland og Skrede (2019) handler demokratisering om "*å forflytte makten til å definere hva kulturarv er fra en engere krets av utdannede kulturarveksperter til (...) lekfolk, samt å sette søkelys på kulturarvens sosiale verdier*" (side 133). Hølleland og Skrede (2019) viser til Smith (2006) som framhever at kulturarv bør sees som en sosial og kulturell prosess som skapes og stadig må gjenskapes. Det er derfor viktig å se på hvem som definerer kulturarvsstatusen.

4.7 Kulturmiljø – arena for nettverksdialog

Dialog og nettverk er viktige dimensjoner i verdiskapingsarbeidet, både for å definere verdiene, koordinere prosesser og virkemidler og håndtere uenighet. Uenighet kan være på mange nivåer, faglig uenighet om antikvariske prinsipper til strid om utnyttelse av bygninger og arealer knyttet til økonomiske interesser.

En viktig erkjennelse fra verdiskapingsprogrammet var behovet for *mellomromskompetanse*, evnen til å ha dialog med og forene ulike fag og interessenter. Dialog over fag og sektorgrenser fordrer innsikt i prosesser og mål på andre sektorer og er tidkrevende. Ambisjonen er å arbeide fram vinn-vinn prosesser hvor prosjektet kan bidra til gevinster på flere sektorer, samtidig som det også bygger opp under felles samfunns mål.

Nettverk utøves på mange nivåer i verdiskapingsarbeidet, blant annet mellom prosjektdeltakerne, mellom forvaltningsnivåene og sektormyndighet, mellom fageksperter og

ikke minst mellom prosjektet, befolkningen og næringsaktører. Nettverkene kan potensielt romme ulikheter og ubalanse knyttet til posisjon, kunnskap og faglige ressurser. Tradisjonelt har kulturmiljøforvaltningen, for eksempel fylkeskonservatorene, hatt stor faglig respekt, men også definisjonsmakt. Design og tilrettelegging av nettverk bør planlegges nøye med sikte på åpenhet og godt samspill mellom ulike kompetanser.

Samskaping som begrep er adoptert fra privat sektor og er ikke tillagt en strengt avgrenset definisjon. Røiseland og Lo (2019) drøfter begrepets opphav og bruk i artikkelen *Samskaping – nyttig begrep for norske forskere og praktikere?* Torfing, Sørensen og Røiseland (2020) viser til at samskaping trer fram som en endringsstrategi for offentlig styring.

"Samskaping handler om at ulike offentlige, private og sivile aktører utveksler ressurser med hverandre og konstruktivt håndterer innbyrdes ulikheter med henblikk på å løse felles problemer. De ulike aktørene hjelper hverandre med å forstå behov og problemer, og sammen finner de fram til gode løsninger som bidrar til samfunnsutviklingen. Med andre ord skapes det offentlig verdi" (side 28).

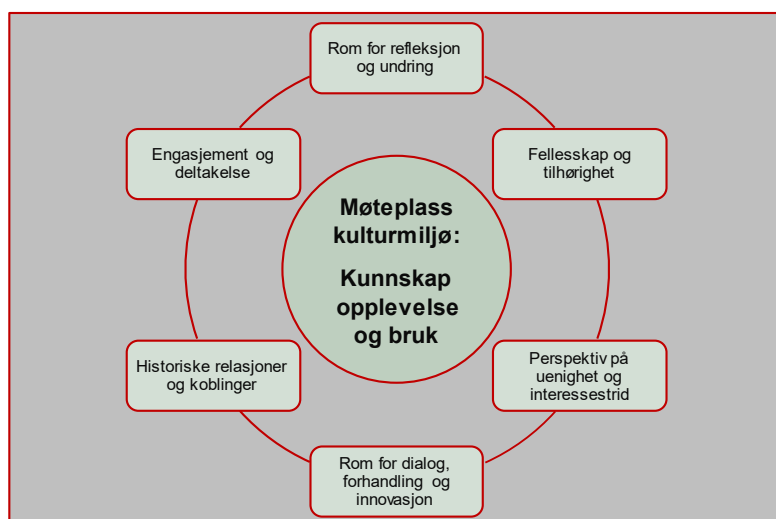
Og videre, samskaping kan bidra til en

"...ny forestilling om offentlig sektor som nedtoner statens og kommunenes rolle som autoritet og effektiv tjenesteprodusent, og i stedet ser på offentlig sektor som en plattform og arena for samskaping av offentlig verdi" (side 30).

I håndboka *La oss gjøre det sammen!* jf. Kobro (2018) ble det lansert en modell for lokal samskapende innovasjon som består av 4 verdier (åpenhet, kreativitet, demokrati og ledelse) og 7 handlingsfelt (likeverdighet, arbeide mot felles mål, åpen kommunikasjon, forankring, tilrettelegging, arbeide med ressursfokus, komplementerende kompetanse).

En fordel med å innarbeide kulturmiljøer som en del av helhetlig lokal og regional utvikling er at man får belyst et bredt spekter av erfaringer og problemstillinger fra mange samfunnsfelt. Figuren nedenfor er ment å oppsummere ulike kvalitative dimensjoner ved det å møtes på bakgrunn av kulturmiljø og som kan være nyttige og relevante i utviklingsarbeid, kanskje særlig der hvor det er behov for omstilling i tenkemåte og tilnærming til komplekse samfunnsutfordringer.

Figur 4.1: Kulturmiljø som møteplass

Engasjement og deltakelse: Kulturmiljøene berører enkeltmennesker, vekker interesse og byr på inspirerende og tankevekkende omgivelser. Dette utløser engasjement og gir grunnlag for dialog som kan kanaliseres inn i plan- og utviklingsarbeid i form av medvirkning, involvering, inkludering, nettverk og samskaping.

Felleskap og tilhørighet: Å arbeide med kulturmiljø binder sammen. Kulturmiljøene og kultur-historien vitner om et mangfold av fortellinger og kulturer, men å oppleve og prøve å forstå sammen gir en form for felleskap. Tilknytningen til et kulturmiljø eller landskap kan være ulik og gi mange former for meningsinnhold og tilhørigheter, men selve tilknytningen, det å ha en relasjon til det som oppleves, binder sammen.

Historiske relasjoner og koblinger: Kulturmiljøene gir tilgang på ulike typer kunnskap, faglig og lokal kunnskap. En viktig dimensjon er sammenhengene i landskapet, hvordan menneskene til ulike tider har levd og virket i et landskap. I en tid med akutte miljøutfordringer er forholdet mellom kultur, natur og naturressurser særlig interessant. Kulturmiljøene forteller om hva stedet har vært, hva som har vært de historiske utfordringer og synliggjør stedets karakter og utviklingsfortrinn.

Perspektiv på uenighet og interessestrid: Kulturmiljøene synliggjør også historiske verdikamper og interessestrid, hva som har vært historiske konfliktema og tydelige motsetninger. Det gir perspektiv på uenighet og konflikter i nåtiden

Refleksjon og undring: Opplevelsene av kulturmiljøene er kilde til individuell refleksjon ut fra den enkeltes kunnskap og forutsetninger for å forstå, men er også et incitament til å forstå og lære mer.

Dialog, forhandling og innovasjon: Perspektivene som følger med arbeid med kulturmiljø blir underlag for å snakke sammen, diskutere uenighet og konflikter. Ulike forståelser, perspektiver, meningsinnhold og tilhørigheter brynes mot hverandre. Bakteppet er likevel felles arbeid med og opplevelse av kulturmiljøene, det er antakelig med på å oppøve evne og vilje til konstruktive samtaler over grenser. Ut av dette kommer det antakelig også nye måter å tenke på. Kulturmiljøene blir dermed en arena for dialog, argumentasjon, forhandling, innovasjon og en måte å møte komplekse samfunnsutfordringer på.

En oppgave for framtidige verdiskapingsprosjekt er å se nærmere på de sammenhengene som er forsøkt belyst her, herunder også om hvordan slike møteplasser i kulturmiljø kan være en kraft i konkret utviklingsarbeid.

4.8 Kulturmiljø og det regionale utfordringsbildet

I Meld. St. 27 (2022–2023) *Eit godt liv i heile Noreg – distriktpolitikk for framtida* fra juni 2023 setter regjeringa mål om at distrikts- og regionalpolitikken skal bidra til

" ... at folk skal kunne leve eit godt liv i heile Noreg, at alle lokalsamfunn skal ha rom for utvikling og verdiskaping, og at folketalet skal auke i distriktskommunar. Regjeringa vil arbeide for at folk har tilgang på arbeid, bustad og gode tenester nær der dei bur. Regjeringa vil leggje til rette for trygge, berekraftige og levande lokalsamfunn i heile landet gjennom desentraliserte løysingar" (side 6).

Disse måla uttrykker de nasjonale ambisjonene som fylkeskommuner og kommuner skal drøfte nærmere i sin strategiske planlegging og som i neste omgang vil være førende for verdiskapingsarbeidet. Den nevnte meldingen og andre distriktsmeldinger trekker fram kulturmiljø som en bredspektret ressurs som kan ha relevans i møtet med flere aktuelle regionalpolitiske utfordringer.

På bakgrunn av gjennomgangen over ser vi at noen aktuelle regionale utfordringer peker seg ut.

Disse er:

1. Bærekraftig reisely: Hvordan kan arbeid med kulturmiljø bidra til nærturisme, forlengede sesong og inngå i besøksforvaltningsstrategier om koordinering av nærings- og lokalsamfunnsbehov?
2. Levedyktige lokalsamfunn: Hvordan kan arbeid med kulturmiljø fremme stedenes komparative fortrinn, attraktivitet og bolyst?
3. Overgang til et sirkulærøkonomisk samfunn: Hvordan kan arbeid med kulturmiljø bidra til reduksjon av utslipp, klimavennlige løsninger, gjenbruk og biologisk mangfold?
4. Tillitsfull og demokratisk dialog: Hvordan kan arbeid med kulturmiljø bidra til et opplyst og inkluderende samfunn, demping av sosiale spenninger, politisk engasjement og tillitsfull og kunnskapsbasert dialog mellom ulike interesser og perspektiver?
5. Omstilling: Hvordan arbeid med kulturmiljø tilføre kapasitet ved komplekse omstillingsutfordringer? Kan kulturmiljøfeltet bidra til å endre holdninger og nye løsninger for å manøvrere i vanskelig terreng knyttet til demografiske endringer og miljø?

Denne rapporten har ikke som mål å gi fullgode svar på hvordan arbeid med kulturmiljø kan bidra til disse utfordringene. Når vi nå går over til å beskrive modellen for bevaring og utvikling, kan det kan det likevel være hensiktsmessig å ha disse temaene i mente, som muligheter i kulturmiljøbasert utviklingsarbeid.

5 Modell for bevaring og utvikling

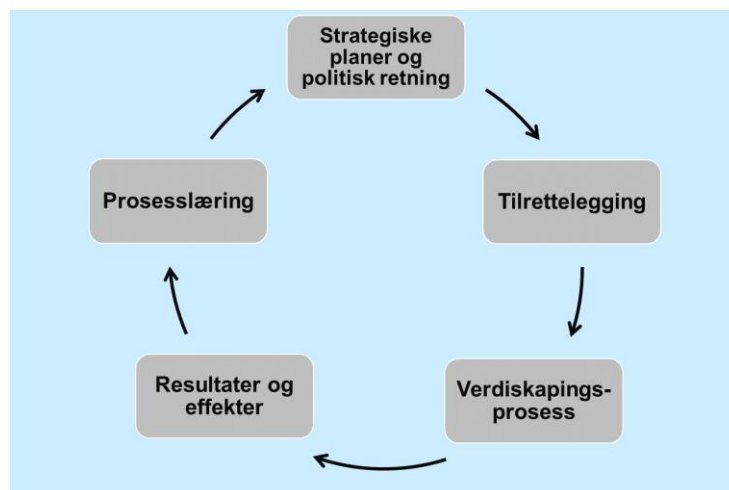
5.1 Modellen

Modellen baserer seg på erfaringer fra mange gode verdiskapingsprosjekter de siste 10-20 åra, og ikke minst hvordan læringen fra disse er uttrykt gjennom prinsippet om bred verdiskaping. Regionreformen med vekt på oppgaveoverføring, demokratisering og samfunnsutviklerrolle understreket behovet for helhetlig sektorovergrepene til nærming til utvikling. Begrepene kunnskap, opplevelse og bruk gir et godt utgangspunkt for hvordan kulturmiljø kan innpasses i et helhetlig utviklingsbilde og gå sammen med de nye bevaringsstrategiene.

Figurene 5.1 og 5.2 gir en overordnet modell for hvordan kulturmiljøbaserte utviklingsprosjekter kan inngå i prosesser for lokalt og regionalt utviklingsarbeid. Modellen er utviklet med henblikk på helhetlige prosesser hvor fylkeskommune eller kommune har koordineringsansvaret. Den er idealtypisk i den forstand at det i praksis ikke vil være prosjekter som fyller alle delemene i modellen. Modellen gir likevel en mulighet til å se mindre prosjekter og prosesser i en større utviklingskontekst,

Å ta i bruk kulturmiljø som ressurs krever utstrakt dialog mellom aktører fra ulike sektorer og nivåer og favner et vidt spekter av prosesser, prosjektvinklinger og samarbeidsformer. Prosessene må ses over tid, ofte i gjentakende prosesser. De fem elementene i modellen er:

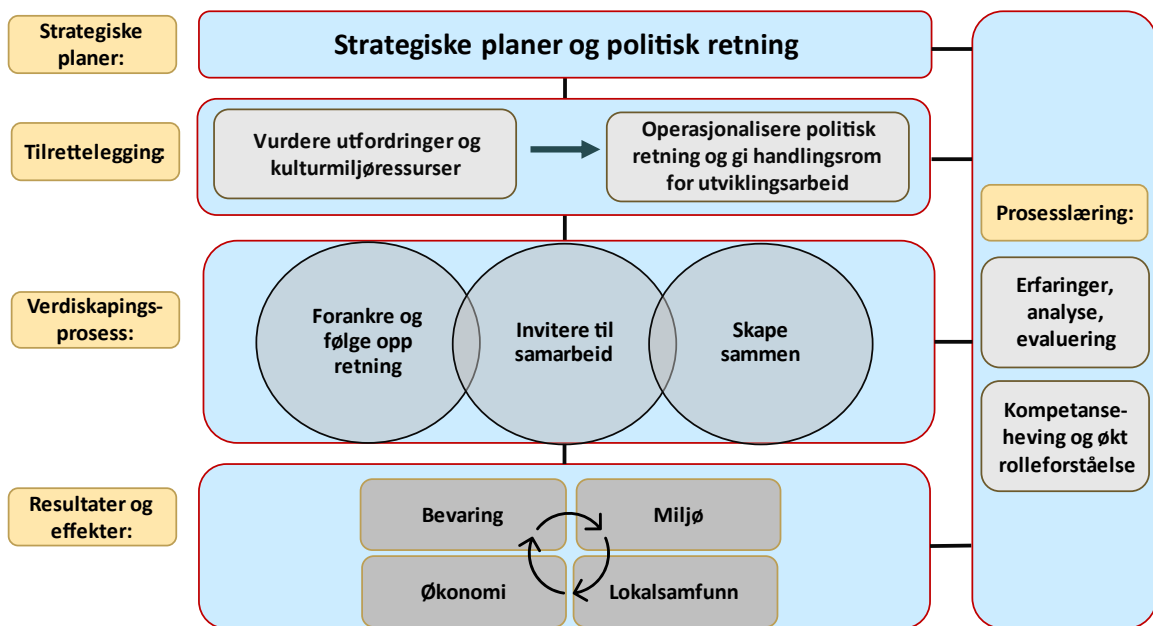
Figur 5.1: De fem prosesselementene

En forutsetning for modellen er at fylkeskommunen/kommunen har *strategiske planer* som gir politisk retning for arbeidet med kulturmiljø som ressurs. I en fase for *tilrettelegging* foretas en mer operativ vurdering av hvordan kulturmiljø, sammen med andre virkemidler, kan tas i bruk som en innsats for å møte aktuelle lokale og regionale samfunnsutfordringer. Etter behov presiseres den politiske retningen gjennom strategier og politiske vedtak og det defineres prosjekter mv. som gir administrasjonen og samarbeidsaktører tilstrekkelig handlingsrom. Den tilretteleggende fasen er grunnlaget for en samordnende *verdiskapingsprosess* som kan føre til et bredt spekter av *resultater og effekter* for så vel kulturmiljøsektoren som på andre samfunnsområder. Det legges vekt på *prosesslæring* gjennom erfaringsbasert læring, analyse og evaluering.

En mer detaljert utgave av modellen ser slik ut:

Figur 5.2: Modell for lokale og regionale utviklingsprosjekter basert på kulturmiljø som ressurs

Modellen gir en overordnet ramme for verdiskapingsarbeidet. Den kan suppleres og gå sammen med andre verktøy og modeller som er utviklet for steds- og lokalsamfunnsutvikling, for eksempel om medvirkning. Figuren kan forstås som faser etter hverandre, men i praksis vil tiltak og aktiviteter kunne være parallelle eller gå litt over i hverandre. I avsnittene nedenfor gjennomgår vi de enkelte elementene.

5.2 Strategiske planer og politisk retning

Modellen forutsetter at det er vedtatt en politisk retning for forvaltning, bevaring og utvikling av kulturmiljø. Gjennom samfunnsutviklerrollen har fylkeskommuner og kommuner et stort ansvar for å definere felles mål og strategisk retning for den regionale utviklingen. Dette bidrar til forankring og mobiliserer for godt samspill mellom aktører og virkemidler.

Den politiske retningen fastsettes først og fremst gjennom planvedtak og strategiske handlingsplaner. Planene forplikter både kommunale og statlige myndigheter, jf. plan- og bygningsloven §§ 8-2 om virkninger av regional plan og §§ 11-3 om virkninger av kommuneplanens samfunnsdel. Forankring i plan er en avgjørende suksessfaktor for verdiskapingsprosjektene. Det gir grunnlag for koordinering av virkemidler og innsats og gir handlingsrom innenfor valgt politisk retning.

De fleste fylkeskommuner har egne sektorplaner på kulturmiljøfeltet, regionale kulturmiljøplaner. Gjennom KIK-satsingen (kulturminner i kommunene) de siste åra har nå også de aller fleste kommuner egne kulturmiljøplaner. Et hovedformål med kulturmiljøplanene er å ha oppdaterte oversikter over kommunens og regionens prioriterte kulturmiljøer. Det er pr. i dag stor variasjon i hvordan kulturmiljøfeltet inngår i andre planer og hvordan kulturmiljø er vurdert som en samfunnsressurs sammen med andre virkemidler. Det varierer også hvordan slike planer innebærer forpliktelser for arealforvaltning, hvordan de følges opp i handlingsplaner og økonomiplaner og i hvilken grad planene gir konkrete anvisninger på oppfølging i det videre utviklingsarbeidet.

Kulturmiljøplanene gir god styring for kulturmiljøsektoren, men for at arbeid med kulturmiljø skal kunne bidra til å løse komplekse og tverrsektorielle utfordringer synes det å være et behov for mer integrasjon med andre sektorer.

Kontrollspørsmål

Relevante spørsmål i denne fasen er:

- Hvordan har fylkeskommune og kommune integrert kulturmiljø som et element strategisk planlegging om lokalt og regionalt utviklingsarbeid?
- I hvilken grad er det gitt tydelige politiske signaler om mål, prioriteringer, ressurser og føringer som forplikter og legger til rette for aktørsamarbeid?

Tabell 5.1: Eksempler fra prosjektene til fase 1

Fotefar mot nord: Prosjektet er forankret gjennom prinsippvedtak i Landsdelsrådet for Nord-Norge og gjennom en samarbeidsavtale mellom Sametinget og fylkeskommunene Trøndelag, Nordland, Troms og Finnmark. Gjennom samarbeidsavtalen forplikter partene seg til å fremme Fotefar mot nord og inkludere prosjektet i verdiskaping og samfunnsutvikling, herunder også i regionale planer og strategier der det er aktuelt.

Uthavner i verdensklasse: Uthavnene er vurdert som særegne for agderkysten med potensiale for regional verdiskaping. På bakgrunn av utfordringsbilde med nybygging og press på arealer vedtok politikerne i de to agderfylkene en felles strategi og opprettelse av eget utviklingsprosjekt. Etter sammenslåingen inngår satsingen i Regionplan Agder 2030 som styrende for koordinert innsats fra flere regionale aktører. Utviklingsarbeidet har fått stor politisk oppmerksomhet over lang tid, noe som har vært viktig for prosjektets framdrift og legitimitet.

Bygdemiljøpakker i Viken: Satsingen ble forankret på flere nivåer. I juni 2021 ble valg av pilotkommunene vedtatt av fylkesrådet i Viken. Vedtaket om tildeling av bygdemiljøpakke til Aremark, Lunner og Rollag innebar en mobilisering av hele fylkeskommunens virkemiddelapparat, herunder kulturarvfeltet. Søknadene ble på forhånd politisk vedtatt i kommunestyrene.

Næring i trehusbyen Levanger: Dette prosjektet tar utgangspunkt i fredning av trehusbebyggelsen i 2018. Kulturmiljøfredningen omfatter store deler av byens gater og plasser, grøntområder og bygninger med bakgårder. I fredningsvedtaket heter det blant annet at "kulturmiljøfredningen skal ikke være til hinder for at Levanger skal kunne utvikles som en levende by med handel og annen næringsvirksomhet." For prosjektet er det viktig å få fram at bevaring og utvikling ikke er motsetninger. Satsingen framgår av kommuneplanens samfunnsdel, det gir føringer for alle kommuneplanområder og gir synlighet for vurderinger om ressursallokering i handlings- og økonomiplan.

5.3 Tilrettelegging

Tilretteleggingsfasen skal operasjonalisere og etter behov presisere politiske retning og sørge for en god start på utviklingsarbeidet. Fasen utfordrer særlig kommunenes og fylkeskommunenes politiske og administrative ansvar for å utvikle gode rammer og tilrettelegge for samarbeid om å løse felles regionale utfordringer.

Første oppgave i tilretteleggingsfasen er å vurdere lokale og regionale samfunnsutfordringer opp mot potensielle ressurs- og løsningsbidrag fra kulturmiljøsektoren.

I pkt. 4.8 har vi trukket fram noen samfunnsområder hvor arbeid med kulturmiljø antakelig kan bidra mest. Kulturmiljøsektorens mulige bidrag må vurderes opp mot

virkemidler og innsatser fra andre sektorområder og hvordan sektorene sammen kan bidra til å møte samfunnsutfordringene. Om utfordringsbildet og mulighetene ikke er tilstrekkelig klarlagt i det forutgående plan og strategiarbeidet kan det være behov for supplerende kartlegging og analyser.

Andre oppgave i tilretteleggingsfasen er å operasjonalisere politisk retning bestemt ved planvedtak og definere oppdrag eller *bestille* prosjekter om at aktørene skal samarbeide om å ta i bruk kulturmiljø som ressurs. Forankring i og føringer til berørte myndigheter og aktørgruppene er en viktig suksessfaktor. Overordnede politiske vedtak og ambisjoner følges opp i handlingsplaner og budsjett. Det bør stilles klare, men realistiske mål. Det er behov for å være tydelig på hva som er ønskede resultater og effekter av utviklingsarbeidet og det er viktig å erkjenne at utviklingsarbeid tar tid og skjer i faser.

På dette trinnet i verdiskapingsmodellen er hovedutfordringen først og fremst om fylkeskommune og kommune klarer å etablere gode rammer for aktørsamarbeid slik at kulturmiljøenes utviklingspotensial blir vurdert og forløst på en skikkelig måte.

Kontrollspørsmål

Relevante kontrollspørsmål i tilretteleggingsfasen er:

- Har fylkeskommune og kommune vurdert hvordan arbeid med kulturmiljø kan bidra i møtet med de uttalte samfunnsutfordringene og sett dette i sammenheng med mulige virkemidler og innsatser fra andre sektorområder?
- Har fylkeskommune og kommune i tilstrekkelig grad presisert og operasjonalisert den politiske retningen for utviklingsarbeidet?
- I hvilken grad har fylkeskommune og kommune etablert tydelige mål for bevaring så vel som på andre samfunnsområder? Er forventede resultater og effekter realistiske ut fra de rammer som er satt?
- Gir forankringsarbeid, virkemidler og tilgjengelige ressurser mv tilstrekkelig incitament og handlingsrom for at aktørene hver for seg og sammen kan sette i gang utviklingsarbeidet?

Tabell 5.2: Eksempler fra prosjektene til fase 2

Levende kystkultur på Kvitsøy: Kvitsøy vil få fastlandstilknytning gjennom Rogfast, verdens lengste og dypeste undersjøiske tunnel. Dette vil uvilkaarlig gi arealpress og for all framtid prege øysamfunnet. Verdiskapingsprosjektet legger vekt på identitet og særpreg knyttet til stedets kulturmiljøer og landskap. Det kulturmiljøbaserte utviklingsarbeidet kan ses som et føre-vår-grep for å styrke robustheten i møte med nye samfunnsutfordringer.

Kulturmiljøatsingen er integrert i et helhetlig utviklingsprosjekt Kvitsøy 360°. Det tette samarbeidet mellom kommune og flere avdelinger i fylkeskommunen har vært en suksessfaktor.

Ein bit av historia: Kulturmiljøatsinga i Møre og Romsdal fylkeskommune koordinerer fleire kulturarvprosjekt i eit langsiktig program fram mot 2030. Programmet er forankra i fylkesplan og kulturstrategi. Programsatsinga er paraply for prosjekt om kulturarv, kultur, reiseliv, folkehelse og frivilligheit. Ein uttalt ambisjon er å styrke kommunikasjon og samhandling på tvers av fag og sektorar.

Uthavner i verdensklasse:

Uthavner i verdensklasse fungerer som et paraplyprosjekt og inneholder mange delprosjekt og arbeidsprosesser som foregår parallelt. Fylkeskommunens tilretteleggingsoppgave tilpasses de enkelte aktørene og hvilke virkemidler som benyttes.

Fotefar mot nord: En utfordring i dette store nettverksprosjektet er å holde engasjement og politiske forpliktelser aktive gjennom stadige fornyelse, f.eks. gjennom møter, nettverkssamlinger og deltagelse på ulike fora for å synliggjøre prosjektet.

Nasjonalt postveiprojekt: Prosjektet kombinerer et interregionalt partnerskap mellom tre fylkeskommuner (Møre og Romsdal, Vestland og Trøndelag) og en statlig sektor (Statens vegvesen) med lokale samskappingsgrupper i postveikommunene, og innebærer både en ovenfra og nedenfra tilnærming til prosjektprosessene.

5.4 Verdiskapingsprosess

Tidligere verdiskapingsprosjekter om bevaring og utvikling

Verdiskapingsprosjektene som har fått støtte fra post 77 har variert i tema, organisering, tidsperspektiv og virkemiddelbruk. Prosjektene har arbeidet med og testet ut et bredt spekter problemstillinger i skjæringsfeltet bevaring og utvikling. Noen av de større prosjektene har vært delt inn i faser som har gått over flere år. Andre enkeltstående prosjekter har virket innenfor et begrenset tidsrom, typisk et år, men har blitt fulgt opp av nye enkeltstående prosjekter i årene etter. Disse prosjektene kan da også leses som faser etter hverandre. Mange prosjekter har arbeidet med avgrensede problemstillinger, men også disse må vurderes i en helhetlig utviklingskontekst.

Alle verdiskapingsprosjekter har hatt tydelige ambisjoner om å koble mål på kulturmiljøfeltet med tilsvarende mål og prosesser på andre samfunnsområder. Den reelle koblingen og graden av samarbeid over sektorgrensene har variert. I noen tilfeller har sektorene arbeidet sammen i felles paraplyprosjekt med en overordnet prosjektledelse og styringsgruppe. I andre tilfeller har prosessene vært parallelle med adskilte prosjektorganisasjoner. Det kan være lettere å samordne innsats og virkemidler i felles prosjekter, men ofte preges utviklingsarbeidet av parallelle prosesser. Dette kan være utfordrende og fordrer at prosjektledelse kan avveie tiltak og aktiviteter ut fra et helhetlig blikk og i tillegg må fylkeskommune og kommune sørge for samordning av prosessene.

Verdiskaping - å ta kulturmiljøer i bruk som ressurs - kan også inngå som en del av de mer ordinære forvaltningsoppgavene knyttet til spørsmål om bevaring, istandsetting, plankonflikter mv. uten at det nødvendigvis defineres egne utviklingsprosjekter. Å finne fram til omforente løsninger mellom interessenter er et viktig element i forvaltningen, blant annet i dispensasjonssaker.

Modellen her tar utgangspunkt i større prosjekter som rammer inn en bred portefølje av aktiviteter og tiltak, helhetlig virkemiddelbruk og aktørsamarbeid over fag og sektorgrenser, men vil også kunne ha relevans for andre mindre prosjekter som også ses i lys av en større utviklingskontekst.

De tre dimensjonene i samfunnsutviklerrollen

Verdiskapingsprosjektene går godt sammen med samfunnsutviklerrollen slik den er beskrevet ved regionreformen. Kulturmiljøbasert utviklingsarbeid kan tilføre noen ekstra momenter til de tre dimensjonene i rollen, blant annet på denne måten:

Strategisk dimensjon: Kulturmiljø gir perspektiv på utvikling av steder og landskap, forteller om historiske utfordringer og synliggjør stedets karakter og utviklingsfortrinn

Mobiliseringsdimensjon: Opplevelse og formidling av kulturmiljø stimulerer til deltakelse og engasjement. Dette mobiliserer aktørene og deres ressurser og gir et grunnlag for dialog over fag- og sektorgrenser.

Samordnings- og koordineringsdimensjon: Kulturmiljø kan bidra i møte med flere aktuelle samfunnsutfordringer og på mange sektorområder og stimulerer ved det til samarbeid og samordning av virkemidler.

Tabellen nedenfor beskriver samfunnsutviklerrollen slik den overordnet ble definert i regionreformen med presisering i mer operativ retning slik den kan anvendes på verdiskapingsprosjekter og andre kulturmiljøbaserte utviklingsprosjekter.

Tabell 5.3: De tre dimensjonene i samfunnsutviklerrollen anvendt på verdiskapingsarbeidet. Etter Hofstad og Hanssen (2015)

Samfunnsutviklerrollen:	Verdiskapingsarbeidet:
<p><u>Strategisk utvikling:</u></p> <p>Identifisere regionale utfordringer og felles mål, velge strategisk retning, forankre hos alle aktører, aktiv bruk av plansystem</p>	<p><u>Forankre og følge opp retning:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Forankre i strategisk plan og følge opp politisk retning - Utforske hvordan kulturmiljø kan bidra til attraktivitet, regionale fortrinn og andre lokale og regionale utviklingsmål - Vurdere kulturmiljøets potensial – kunnskap, opplevelse og bruk - Kartlegge interesser, aktører og virkemidler - Definere/konkretisere prosessen
<p><u>Mobilisering:</u></p> <p>Mobilisere aktører og lokalsamfunn, stimulere til deltakelse i planprosesser, legge til rette for tverrsektorielle møter</p>	<p><u>Invitere til samarbeid:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Bringe aktørene sammen og synliggjøre sektormål - Forhandle og bli enige om dine, mine og våre felles mål - Definere handlingsrom - Lage plan for bevaring og realisering av bruksverdier - Etablere partnerskap og forpliktende avtaler - Bekrefte politisk retning og forankre i hjemmeorganisasjonen
<p><u>Koordinering:</u></p> <p>Koordinere innsats og virkemidler. Horisontalt, vertikalt og diagonalt</p>	<p><u>Skape sammen:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Koordinere offentlige og private virkemidler og innsats - Tilordne nettverk og medvirkning - Ta i bruk kulturmiljø som møteplass, lærings- og innovasjonsarena - Skape sammen

De tre dimensjonene i samfunnsutviklerrollen strategisk utvikling (forankre og følge opp retning), mobilisering (invitere til samarbeid) og koordinering (skape sammen) må ikke oppfattes som adskilte faser, i praksis glir tiltakene og aktivitetene over i hverandre.

Forankre og følge opp retning

På dette nivået kan vi forestille oss at det er vedtatt et oppdrag eller bestilt et prosjekt eller en prosess som administrasjonen i fylkeskommune eller kommune har ansvaret for å etablere og sette i verk. I noen tilfeller kan en del av rammene allerede være bestemt i tilretteleggingsfasen.

Forankring i og utsjekking av hvorvidt prosjektet er i takt med politisk retning er en gjennomgående aktivitet. Her må hvert prosjekt finne fram til ordninger som sørger for nødvendig avsjekk og dialog opp mot det politiske nivået. Gode ordninger for politisk involvering gir prosjektprosessen synlighet og oppmerksomhet. Om og på hvilken måte politikerne deltar aktivt i utviklingsarbeidet varierer og må skje i henhold til prinsipper i kommuneloven.

Spørsmålet om å utforske hvordan kulturmiljø kan være med på å møte samfunnsutfordringer og bidra til utviklingsmål slik som attraktivitet handler mye om konkretisering ut fra lokal og regional kontekst. Kulturmiljø markerer stedenes historie, hvorfor de ble etablert, utviklingstrinn de har gått igjennom og hvor de står i dag. Dette gir muligheter for å forstå stedenes og regionens komparative fortrinn. Ressurspotensialet vurderes ut fra kulturmiljøets fysiske og immaterielle karakter, kunnskap som kulturmiljøet er bærer av, opplevelseskvalitet, attraktivitetsverdi og bruksmuligheter.

Det kan være aktuelt med mulighetsstudier og ulike former for steds- og analyseverktøy. For eksempel har den kulturhistoriske DIVE-analysen vært brukt i flere av verdiskapingsprosjektene.

I det innledende arbeidet bør prosjekteier foreta en vurdering av interesser, aktører og virkemidler som bør involveres. Grad av interesse fra de ulike aktørene vil variere, noe som bør gjenspeiles i prosjektorganisering og prosess. En slik innledende kartlegging er grunnlaget for å invitere til samarbeid med andre og må nødvendigvis være gjenstand for dialog og forhandling i senere faser.

På bakgrunn av de innledende aktivitetene konkretiseres prosjektet og prosessene i den grad det ikke allerede er klargjort i overordnet fase.

Invitere til samarbeid

På dette nivået kan vi forestille oss at de viktigste samarbeidspartnerne er samlet for å planlegge og avtale det nærmere prosjektforløpet. Det er viktig med en åpen tilnærming og lage rom for justeringer av kurs underveis, det er et viktig hensyn i samhandlingsprosesser, veien blir til i en viss grad til, mens du går.

Sektorisering og silotenkning er pekt på som den kanskje aller største utfordringen i et komplekst og ofte fragmentert utviklingslandskap. Når aktørene samles er det viktig å få fram hva som er de enkelte aktørenes *billetter* inn i samarbeidet. Aktørene må ha en interesse av å samarbeide. For kulturmiljøsektoren er ambisjonen for samarbeidet å skape legitimitet for og ressurser til bevaring av kulturmiljøer, samt gode ordninger for langsiktig og bærekraftig forvaltning av kulturmiljøene. For andre sektorer er hovedmålet noe annet, enten det er folkehelse, bolyst, steds kvalitet, næring eller distriktsinteresser. Ofte går interessene sammen og det er mulig å skape vinn-vinn-situasjoner.

Aktørenes dialog om mål og ambisjoner for samarbeidet har karakter av forhandling. Tydeliggjøring og åpenhet er en svært viktig suksessfaktor for det videre arbeidet. Hva man blir enige om får betydning for det reelle handlingsrommet. Det er svært viktig at man på dette nivået, etter behov, foretar en kontroll opp mot det politiske oppdraget. Det er også nødvendig at administrativt utpekte representanter sørger for forankring i avdelingenes/institusjonenes ledelsesnivå.

Avklaring av sektormål, vinn-vinn og aktørenes billetter for samarbeidet gir grunnlag for ytterligere konkretisering av planer for bevaring og realisering av bruksverdier. Trygghet og langsiktighet i samarbeidet skapes ved mest mulig forpliktende avtaler mellom aktørene.

Ambisjonen er å skape et utviklingsfellesskap over fag og sektorgrenser hvor man blir enige om å jobbe mot felles samfunns mål, men hvor hver enkelt aktør eller sektor også får rom for å oppnå sine sektormål. Aktørene utløser ressurser og virkemidler fra hverandre, noe som kan føre til at summen av innsatsen blir større enn at en pluss en er to. En slik tilordning av

aktørsamarbeidet realiserer prinsippet om bred verdiskaping, jf. Haukeland og Brandtzæg (2019).

For kulturmiljøsektoren innebærer dette at vi skal bruke kulturmiljøer og våre virkemidler til å oppnå samfunns mål, for eksempel gode lokalsamfunn og et bærekraftig reiseliv, samtidig som vi også sørger for å sikre kulturmiljøene og jobbe mot våre sektormål. Ved dette blir kulturmiljøsektoren ikke bare en utgift, men også en ressurs for felles og koordinert samfunnsutvikling.

Skape sammen

På dette nivået kan vi forestille oss at alle innledende forarbeider er gjennomført, nå er det bare den praktiske og reelle koordineringen av innsats og virkemidler, og samskapingen som gjenstår.

Å skape noe sammen er imidlertid lettere sagt enn gjort. Som sektorer er vi bundet opp av hver våre logikker og beslutningsprosesser. Bruk av eksterne rådgivere og fasilitatorer, gjerne kunnskapsmiljøer med erfaringer fra utviklingsarbeid, kan bidra til at aktørene løfter blikket og ser sammenhenger utover eget ståsted.

Dialog og medvirkning kan utløse ekstra ressurser utover selve det fysiske kulturmiljøet. Vi snakker om kulturmiljø som ressurs, men potensialet ligger kanskje særlig i opplevelsen som menneskene får i møtet med historiske fortellinger. Det er mye kunnskap lokalt om kulturmiljø og kulturhistorie som kan kanaliseres inn i plan og utviklingsarbeid. Hvordan profesjonell og lokal kompetanse møtes i verdiskapingsprosjektene er også et viktig tema. Farokonvensjonen (2005) handler om retten til egen kulturarv og impliserer gode ordninger for dialog og medvirkning i verdiskapingsprosjektene.

Koordinering i ulike former for aktørnettverk er også en forutsetning for bruk av kulturmiljø som utviklingsressurs. Det er nødvendig for å balansere hensyn og interesser på veien mot felles mål og sektormål og for å forplikte hverandre. Design og tilrettelegging av nettverk bør planlegges nøye, og det kan være fornuftig å diskutere opplegg med kunnskapsmiljøer. Utsjekk opp mot politisk retning og deltakerinstitusjonenes ledernivå er nødvendig for å forplikte.

Hva som er god verdiskaping og gode prosesser varierer. Aktørene må finne sin vei ut fra lokal kontekst og tilgjengelige rammer. Samskaping kan ha mange former og mange ulike utviklingsverktøy kan benyttes.

Kontrollspørsmål

Relevante kontrollspørsmål i verdiskapingsfasen er blant annet:

- Er utviklingsprosjektet med mål, resultater, effekter, roller, oppgavefordeling og virkemiddelbruk godt nok beskrevet og forankret?
- Har prosjektet tilgang på tilstrekkelige virkemidler og ressurser? Og er målene realistiske?
- Er mulighetene for å ta i bruk kulturmiljø som utviklingsressurs tilstrekkelig undersøkt og analysert?
- I hvilken grad er prosjektet forankret i og forstått av de ulike aktørgruppene?
- I hvilken grad er det inngått avtaler om forpliktende samtaler?
- I hvilken grad og på hvilken måte er prosjekt designet for konkret samordning og samskaping prosjektprosessen?
- Hvordan kan nettverk, møteplasser fremme samarbeidet?
- Hvordan er lokale ressurser tatt med i arbeidet?

Tabell 5.4: Eksempler fra prosjektene til fase 3

Uthavner i verdensklasse:

Gjennom etablering av prosjektstøtteordning for uthavner og kystkultur tar fylkeskommunen en rolle som tilrettelegger ved bruk av økonomiske incentiver. Fylkeskommunen følger i tillegg opp tilskuddsmottakere og andre aktører i nettverket Innaskjærs som er en møteplass for destinasjonsselskapet, regionale museer, frivillige lag og foreninger. Nettverket legger til rette for utveksling av kunnskap og erfaringer, og skal være en arena for å forplikte hverandre til videre opplevelsesutvikling og besøksforvaltning.

Fotefar mot nord: Prosjektet samarbeidet med Nord Universitet om samskaping og idémyldring gjennom *utopiverksteder* for utvalgte kulturmiljøer. Disse verkstedene lot deltakerne tenke høyt rundt behov, ønsker og verdier, og bidro til at både lokalbefolkning, kommuner og museer så på kulturmiljøene med nye blikk og med nye perspektiver på muligheter, utfordringer og verdier i tilknytning til kulturmiljøene.

Vardø Restored: Dette prosjektet som vokste fram nedenfra etter initiativ fra engasjerte ildsjeler og lokale kulturbaserte næringsbedrifter, mobiliserte deltakelse og virkemidler fra kommune, fylkeskommune og formelle virkemiddelaktører. Befolkningen ble satt i sentrum for aktivt mobiliseringsarbeid, blant annet gjennom fortellerverksteder. I evalueringen av prosjektet Nygaard (2019) framheves at samfunnsentreprenørskap ofte utløses av utfordringer og kriser i samfunnet. "*Vardøs fiskerikollaps med fraflytting og tomme hus viser en slik krise som ga en mulighet til å snu utviklingen til noe positivt. De tomme og forlatte husene ble gitt nytt liv og ble vekket opp av koma. (...) Ildsjeler tar tak og spiller på tilgjengelige lokale krefter (...) og bidrar til handling gjennom å initiere samfunnsmessige endringer for å skape noe som er verdifullt for innbyggerne"* (side 44).

Innherred regionråd: Prosjektarbeidet favner nettverk og samarbeid på flere nivåer. Målet er både å styrke kulturmiljø som fellesgode for de enkelte lokalsamfunnene og samtidig bruke kulturmiljø for å binde sammen det regionale samarbeidet. Bredden i behovet for samarbeid og samskaping er beskrevet i fire trinn: Innad i den enkelte kommune, mellom kommunene og lokalsamfunnet, mellom kommunene innad i regionen og med eksterne partnere nasjonalt og internasjonalt. Dette krever at det etableres inkluderende møteplasser som koordinerer og engasjerer ulike aktører i arbeidet.

Lys i gamle hus: Dette prosjektet viser at fylkeskommuner og kommuner nødvendigvis ikke må være den førende part i regionalt utviklingsarbeid. Fortidsminneforeningen som favner både profesjonell prosjektstyringskompetanse og lokale ildsjeler har på imponerende vis klart å mobilisere både kommunale myndigheter og sektorinstitusjoner til samarbeid om attraktivitet, bolyst, miljø og sirkulærøkonomi gjennom satsing på gjenbruk av tomme hus i distriktene.

5.5 Resultater og effekter

Gevinster på ulike nivåer

Å identifisere og dokumentere resultater og effekter av kulturmiljøbasert utviklingsarbeid er komplisert, resultatene kan vise seg på ulike stadier og nivåer. Verdiskapingsprosessene fordrer et langsiktig blikk, resultater og effekter må sees over tid. Samtidig kan faktisk det å møtes tverrfaglig i en utviklingsdialog være en gevinst i seg selv og begynnelsen på noe større. De forskjellige positive gevinstene som til nå er erkjent av denne type arbeid er innvevd i hverandre og kan føres tilbake til en variert portefølje av virkemidler og innsats. Det

er derfor ikke uten videre lett å beskrive tydelige årsakskjeder. Dette kan knyttes til prinsippet om bred verdiskaping hvor det er en klar erkjennelse av at komplementære prosesser og virkemidler kan bidra til felles samfunns-goder så vel som til gevinster på de enkelte sektorområdene. Dette gjelder ikke bare utviklingsarbeid som har kulturmiljø som innsatsfaktorer, men gjelder antakelig lokalt og regionalt utviklingsarbeid generelt.

Spørsmålet om utviklingsprosjektene er vellykkede er knyttet til om lokale og regionalpolitiske mål og de konkrete prosjektmålene som er fastsatt i forlengelsen av disse, kan vurderes å være nådd. Innimellom kan det dukke opp uventede positive gevinster av arbeidet som blant annet kan tilskrives åpenhet i aktørdialogen mv.

Vi har valgt å beskrive de mulige gevinstene på fire samfunnsområder. Disse områdene virker sammen og er gjensidig forsterkende slik det er uttrykt i prinsippet om bred verdiskaping.

Lokalsamfunn

Alle kulturmiljøer inngår som en del av et lokalt miljø eller landskap og er en del av den lokale historien. Det er derfor i lokalsamfunnene at vi finner størst omsorg og interesse for, men også kunnskap om kulturmiljøene. Kulturmiljøene *berører* lokalsamfunnet og kan være en kilde til skaping av *nære* verdier, slik som:

- Engasjement og deltakelse
- Livskvalitet – tilhørighet, trivsel, helse, opplevelse av kontinuitet
- Tillit, samarbeid og nettverk
- Læring og samfunnsinnovasjon
- Attraktive bo- og leveområder

I kulturmiljøforvaltningen har vi på mange måter tatt for gitt kulturmiljøenes bidrag til engasjement, kunnskap, deltakelse og tilhørighet og de andre indikatorene for sosial bærekraft. Det er helt nødvendig at vi blir flinkere til å dokumentere og tydeliggjøre sektorens bidrag til sosial bærekraft.

Økonomi

Kulturhistoriske bygninger kan brukes og gjenbrukes og utgjør en bygningsmessig kapital. Alle kulturmiljøer kan oppleves å være en attraktivitetsfaktor for bosetting, besøk og bedriftsutvikling, jf. attraktivitetspyramiden beskrevet av Telemarksforskning i Vareide, Kobro og Storm (2013), og dermed være en direkte og indirekte kilde til økonomisk utvikling.

Økonomiske resultater og effekter kan blant annet knyttes til

- Bosettings-, besøks- og bedriftsattraktivitet
- Innovasjon
- Reiseliv og annen næring
- Arbeidsplasser
- Eiendomsverdier
- Økonomiske ringvirkninger

Miljø

Den miljømessige verdiskapingen, jf. Haukeland og Brandtzæg (2019), oppstår ved at miljøverdiene skjøttes, holdes i hevd og bevares for så å forsterkes, slik at både kulturarven og naturmangfoldet sikres. Den økende oppmerksomheten om utfordringer knytta til klima og naturmangfold har ført til økende oppmerksomhet og kunnskap om hva kulturmiljøsektoren kan bidra med. Miljøverdier i verdiskapingsprosjektene kan blant annet være knyttet til:

- Energiøkonomisering
- Utslippsreduksjon
- Sirkulærøkonomi

- Kulturlandskap og biologisk mangfold
- Klimatilpasning

Bevaring

En første forutsetning for verdiskapingsarbeid på kulturmiljøfeltet er at kulturmiljøene tas vare på som kilde til kunnskap, opplevelse, bruk og verdiskaping. I arbeidet med å realisere samfunnseffekter av kulturmiljø er det helt nødvendig å sikre autentisk formidling og bærekraftig forvaltning av kulturmiljøer for framtida. I noen tilfeller kan overforbruk true kulturmiljøverdiene og dermed også grunnlaget for realisering av samfunnsgevinster på andre områder.

Arbeidsformen i verdiskapingsarbeidet med vekt på dialog med andre sektorer, lokalsamfunn og enkeltaktører, bidrar til å løfte oss opp fra våre sektorer, og får betydning for kulturmiljøforvaltningens synlighet og omdømme. Prosjektene fører generelt til bedre kunnskap, refleksjoner og oppmerksomhet om hva om hva kulturmiljøer er og hvilken betydning de kan ha i nåtidens samfunn. De positive verdiene for bevaringsarbeidet er blant annet:

- Istandsetting og tilrettelegging av kulturmiljø
- Legitimitet, eierskap, forankring og nye ressurser
- Synlig og demokratisk forvaltning
- Bryter ned sektorbarrierer
- Holdbar og bærekraftig forvaltning av kulturmiljøer (områdeforvaltning)
- Økt kunnskap og kompetanse om kulturmiljø
- Tydeligere rolle i samfunnsplanleggingen

Kartlegging og formidling av kulturhistorie og kulturmiljø med bruk av lokale krefter og kunnskap, har vært en aktivitet i mange verdiskapingsprosjekter. Dette skaper et tydelig engasjement og påvirker folks holdning til kulturmiljøene, og gir forankring og økt legitimitet. I hvilken grad slike positive holdninger vedvarer i konfliktsituasjonene, når kulturmiljøhensyn kolliderer med ønsket utvikling på andre samfunnsfelt, vil selvfølgelig variere, men verdiskapingsarbeidet er en inngang til økt sektorsamarbeid og forhandlinger med aktører med motstridende interesser. I noen tilfeller ser vi også at folkevalgte får økt interesse for kulturmiljø som viktige elementer i politiske strategier.

Demokratisering var en viktig begrunnelse for regionreform og oppgaveoverføring. Kulturmiljøbasert utviklingsarbeid i fylkeskommuner impliserer at viktige valg knyttet til vern, ivaretagelse og formidling av kulturmiljø blir undergitt demokratiske prosesser. Farokonvensjonen (2005) om retten til egen kulturarv er fundamentalt for forståelse og respekt for mangfoldet av kulturer som til sammen utgjør samfunnet. Et viktig mål med Landskapskonvensjonen (1994) er å styrke enkeltmenneskets og lokalsamfunnets medvirkning i arbeidet med planlegging, vern og forvaltning av landskap.

Større paraplyprosjekter om bevaring og utvikling kan innarbeide kulturhistorisk kunnskapsutvikling og kompetansehevende tiltak som en del av prosessen, blant annet om antikvariske håndverkerfag. Nettverksarbeid gir muligheter for å mobilisere og se kompetansefelt fra forskjellige fagområder i sammenheng.

Verdiskapingsarbeidet gir muligheter for en helhetlig områdeforvaltning, hvor både fredete og verneverdige kulturminner på et sted eller i et landskap, forvaltes i sammenheng. Samspill mellom offentlige og private aktørers innsats og virkemidler bidrar til gjensidig forsterkning og en samlet stor innsats som gir større gjennomføringsevne. Dette gjelder også koordinering av kulturmiljøforvaltningens egne virkemidler. Flere verdiskapingsprosjekter har gode erfaringer med samspill mellom tilskuddsordninger fra Kulturminnefondet, private fond, innsats fra kommune og fylkeskommune og verdiskapingstilskudd fra Riksantikvaren. Den totale innsatsen gir mer kraft, synlighet i plan- og utviklingsprosesser og letter det kommunale ansvaret for forvaltningen av kulturmiljø.

Kontrollspørsmål

Relevante kontrollspørsmål i fasen for resultater og effekter er blant annet:

- Hva slags ordninger for dokumentasjon og måling er iverksatt av prosjektet?
- Har prosjektet lyktes med å identifisere og dokumentere resultater og effekter på de fire gevinstområdene?
- I hvilken grad dokumenteres sammenhenger (den brede verdiskapingen)?

Tabell 5.5: Eksempler fra prosjektene til fase 4

Fotefar mot nord: Dette store nettverksprosjektet legger opp til bred verdiskaping slik at de utvalgte kulturmiljøene skal få synergier på flere samfunnsfelt. Erfaringer fra 30 år med dette prosjektet viser at sosial bærekraft og lokal utvikling er én av suksessfaktorene for bevaring av kulturmiljø. Det betyr blant annet at kulturmiljø som ses som en ressurs for lokale aktører og brukes aktivt som aktivitetssentre eller i næringsutvikling, også er de kulturmiljøene som blir best ivaretatt og vedlikeholdt.

KulturArvOpplevelser: Ordningen vektla opprinnelig kulturmiljøbasert kommersiell produktutvikling, men ble etter hvert også innrettet mot bredere verdiskaping. Det bidro til å skape samarbeid og synergier i lokale satsinger som kombinerer frivillighet og næring, mat og kulturmiljø, for eksempel i *Kulturhistorisk matreise i Haldenkanalen* i regi av regionalparken.

Uthavner i verdensklasse:

Prosjektarbeidet har gjennom bred virkemiddelbruk arbeidet fram et godt kunnskapsgrunnlag for både forvaltning og eiere. Dialogen mellom fylkeskommune og kommuner har vært en god inngang. Det er lagt vekt på kompetanseheving, utarbeidet veiledere og nye reguleringsplaner i flere av uthavnene. Bygninger og fartøyer er istandsatt gjennom tilskudd fra fylkeskommunen og Kulturminnefondet. Nært samarbeid med frivillige kystlag og velforeninger har ført til oppmerksomhet i lokalsamfunnene. Fylkeskommunen har samarbeidet tett med VisitSørlandet med mål om en utvidet besøkssesong og flere bærekraftige besøksopplevelser i uthavnene. Prosjektaktivitet og resultater bidrar i sum til regional verdiskaping og økt bosteds- og besøksattraktivitet, og til målet om etablering av en europeisk kulturrute.

Opplevelser i det vestnorske kraftlandskapet: Prosjektet søker å kombinere profesjonell opplevelsesproduksjon og markedsføring med lokalsamfunnenes behov. Grunnlaget for prosjekt er et tett og likeverdig samarbeid mellom næring og kultur i fylkeskommunene.

Sjøbruksbygninger i Sunnhordland: Gjennom regionalt samarbeid ønsker prosjektet å etablere ein kunnskapsbasert praksis i den lokale forvaltninga, som legg til rette for berekraftig bevaring og bruk av bygningar og kulturmiljø i strandsona. Prosjektet legg vekt på å arbeida tverrfagleg om å finna løysingar som tek vare på både dei kulturhistoriske verdiane og plan- og bygningsmessige tilhøve knytt til ny bruk. Eit resultat i prosjektet er ei eksempelsamling som kan nyttast som støtte i kommunane si sakshandsaming i slike saker.

5.6 Prosesslæring

Kunnskapsutvikling og læring er sentralt i verdiskapingsarbeidet.

Verdiskapingsprosjektene vil kunne bidra til *kulturmiljøfaglig læring* gjennom kartlegging, bestands- og sårbarhetsvurderinger, ny kunnskap om kulturmiljøene og historisk utvikling, men også annen faglig kunnskap som har med etablering og drift av de konkrete

kulturmiljøene som det jobbes med i prosjektet. Det kan for eksempel være kunnskap om produksjon av akevitt i et brennerianlegg eller skjøtsel av slåtteeing i et kulturlandskap. Kunnskapsutvikling, formidling og læring knyttet til det kulturmiljøfaglige er ofte viktige tiltak i prosjektprosessen og kan også ses på som gevinster i fasen for resultater og effekter.

Det andre perspektivet, *prosesslæringen*, innebærer kunnskapsutvikling og læring om selve prosessen, for eksempel om aktørsamarbeid og samskaping og om hvordan virkemidler kan gå sammen. Slik læring kan ha form av evaluering, prosjektanalyser og erfaringsdokumentasjon..

Kulturmiljøanalyser, blant annet DIVE, og andre mulighetsstudier, kan framtre som en mellomting mellom de to perspektivene, idet disse både handler om det kulturmiljøfaglige og om hvordan prosjektaktørene kan bidra til en fornuftig framtidig ramme for bærekraftig forvaltning og bruk av kulturmiljøene.

Læringen skjer mellom deltakerne i prosjektet og fra prosjektet og utad til eksterne aktører på ulike nivåer. Ny kunnskap og læring kan utvikles ved bistand fra kunnskapsmiljøer som får oppdrag med å evaluere eller analysere prosjektet. I flere prosjekter har forskere ofte også blitt tildelt en veiledningsrolle for samarbeidspartnerne. I noen prosjekter er det også avsatt tid til erfaringsrefleksjoner mellom aktørene underveis. Det er viktig å dokumentere og formidle erfaringene lokalt og regionalt, blant annet til politikere for på den måten å sikre at prosjektlæringen inngår i kunnskapsgrunnlaget for nye utviklingsprosjekter. Verdiskaping på kulturmiljøfeltet må ses i et langt utviklingsperspektiv.

Riksantikvaren som forvalter av tilskuddsordningen for verdiskaping legger vekt på å initiere kunnskapsinnhenting i prosjektene, samle ny kunnskap og erfaringer og tilby arenaer og kanaler for erfaringsoverføring. Nettverksarbeidet med fylkeskommuner og prosjektene er viktige møteplasser for dette arbeidet.

Modellen her tar utgangspunkt i samfunnsutviklerrollen som uttrykker en viktig del av samfunnsoppdraget til fylkeskommuner og kommuner og deres funksjon i et helhetlig forvaltningssystem. Sammenhengen mellom plan og utviklingsarbeid er sykliske prosesser som gjentas. Hver omdreining gir en mulighet for økt *rolleforståelse, kompetanse- og kapasitetsbygging og en øvelse i håndhevingen av samfunnsutviklerrollen*, og kulturmiljøenes rolle i dette bildet.

Viktige kontrollspørsmål knyttet til prosesslæringen er blant annet følgende:

- Har prosjektet i tilstrekkelig grad lagt opp til nedtegning og videre formidling av læringen, under prosjektprosessen og etterpå?
- I hvilken grad legges læringen fra et prosjekt til grunn i forberedelsene til neste omdreining og nye kulturmiljøbaserte lokale og regionale utviklingsprosjekter?

Tabell 5.6: Eksempler fra prosjektene til fase 5

Fotefar mot nord: Revitaliseringen av prosjektet skjer på grunnlag av erfaringer og læring fra tidligere faser av prosjektet. Det legges opp til grundig rapportering og nedtegning av læring, da et slikt stort nettverksprosjekt er avhengig av rullerende prosesser hvor de enkelte deltakere stadig får fornyet kunnskap om og forståelse for sin rolle i en helhetlig kontekst.

Næring i trehusbyen Levanger: Prosjektet har utviklet en samarbeidsmodell for omstilling til en attraktiv og bærekraftig utvikling. Det legges vekt på at by- og stedsutvikling er dynamiske prosesser med mange aktører og ulike ressurser som må spille på lag. Prosessene må fornyes og reforankres og fordrer tålmodighet, arbeidskapasitet og modning over tid. Det kreves innsats på *tvers, nedenfra og opp og ovenfra og ned*, koordinering i alle ledd og at *veien blir til mens vi går*.

6 Videre bruk modellen

6.1 Bevaring og utvikling

Vi understreker igjen at modellen gir en overordnet ramme. I praksis vil ikke kulturmiljøenes fulle og hele utviklingspotensial og måter å jobbe på kunne realiseres i et og samme prosjekt. Modellen må mer betraktes som en ramme for hvordan både parallelle og etterfølgende prosesser og prosjekter kan gå sammen i en større helhet. En ambisjon er likevel at fylkeskommuner og kommuner kan organisere paraplyprosjekter som kan jobbe med flere verdiskapingsdimensjoner samtidig og som evner å romme virkemidler og aktørsamarbeid over fag og sektorgrenser, gjerne med innsats fra flere forvaltningsnivåer.

Modellen representerer en av flere metoder og måter å jobbe på for å nærme seg målet om helhetlige bevaringsstrategier slik det er beskrevet i Meld. St. 16 (2019–2020) *Nye mål i kulturmiljøpolitikken — Engasjement, bærekraft og mangfold*. Modellen vil særlig være et virkemiddel for "å se bevaring og utvikling i sammenheng med bredere forankring, engasjement, formidling og ulike lovverk" og "behov for å vurdere bruk av ulike virkemidler, ikke bare økonomiske, og for samarbeid med ulike sektorer" (side 70).

Verdiskapingsarbeidet slik det har utviklet seg over tid skal nå inngå som en del av oppfølgingen av bevaringsstrategiene. Dette kan innebære justeringer og tilpasninger i innretningen av verdiskapingsarbeidet.

6.2 Dokumentasjon og kunnskapsutvikling

I innledningen til denne rapporten, jf. pkt. 1.1, er det pekt på at nytteverdien av modellen er særlig knyttet til dokumentasjon av prosjektene, og som utgangspunkt for videre læring og kunnskapsutvikling. Vi håper at modellen kan bidra til struktur og systematikk på disse feltene.

I pkt. 5.5 har vi pekt på at dokumentasjon av resultater og effekter av kulturmiljøbasert utviklingsarbeid er komplisert, resultatene kan vise seg på ulike stadier og nivåer, må sees over tid, og observerte positive gevinster av verdiskapingsarbeidet kan sannsynlig føres tilbake til en kombinasjon av virkemidler, tiltak og aktiviteter. Det er antakelig summen av det helhetlige utviklingsarbeidet som bidrar til gevinster snarere enn den enkelte innsatsen. Gevinstene kan for eksempel ikke bare tilskrives et godt ivaretatt kulturmiljø i seg selv, det avhenger minst like mye av hvordan kulturmiljøet formidles og tas i bruk på ulike måter. Modellen søker også å vise hvordan komplementære innsatser fra flere sektorer kan gi synergier, jf. prinsippet om bred verdiskaping. Tydeligst er kanskje dette i forholdet lokalsamfunn og reiselivsutvikling slik det er omtalt i pkt. 4.5 om besøksforvaltning, jf. NOU 2023:10 Leve og oppleve

I gjennomgangen av modellen i kapittel 5 har vi stilt opp noen kontrollspørsmål for hver fase. Disse kan brukes som et utgangspunkt for å evaluere prosjektprosessene. I avsnittet om resultater og effekter har vi samlet de mulige gevinstene av verdiskapingsarbeidet i fire hovedkategorier. *Bevaring* er ment å fange opp nytteverdien for kulturmiljøforvaltningen, mens de tre andre kategoriene *lokalsamfunn*, *miljø* og *økonomi* gjelder mulige gevinster på andre samfunnsområder. Under hver hovedkategori er listet opp aktuelle indikatorområder.

Dokumentasjon av verdiskapingsarbeidet krever flere faglige tilnærminger kvalitativt og kvantitativt og et bredt kildegrunnlag. Dokumentasjon og valg knyttet til bruk av kilder, ulike måter for datainnhenting, valg nøkkeldata, sammenstilling og kvalitative vurderinger vil variere avhengig av type prosjekt og utviklingskonktekst.

I det videre arbeid med bevaringsstrategier skal det utvikles et koordinert resultat og rapporteringssystem som svarer ut hvordan bevaringsinnsatsen knyttet til ulike virkemidler, tiltak og aktøransvar kan aggregere seg opp til de tre nasjonale målene om engasjement,

bærekraft og mangfold, jf. Meld. St. nr. 16 (2019-20) *Nye mål i kulturmiljøpolitikken*. Det videre arbeid med indikatorer for verdiskapingsarbeidet må kobles opp mot dette systemet.

Intensjonen med modellen i denne rapporten er ikke å gå dypt inn i detaljerte sektortemaer og -problemstillinger. Kulturmiljø og kulturmiljøforvaltning er utgangspunktet, men perspektivet er først og fremst å se sammenhenger og overvinne silotenkning og -strukturer. En viktig dimensjon ved behovet for ny kunnskap om forvaltning av kulturmiljøer er hvordan samarbeid om kulturmiljø kan innrettes over fag og sektorgrenser og ved det bidra til god bevaring så vel som til bred samfunnsutvikling.

Modellen kan forhåpentligvis være et verktøy for å ordne kunnskapen. Kunnskapsinnhenting kan knyttes til de enkelte fasene og delene av modellen og kan fylles med ulike faglige tilnærminger til kulturmiljø som samfunnsressurs. Sammenstilling av kunnskap bidrar til en helhetlig forståelse og kanskje også et utgangspunkt for utvikling av kunnskapssynteser.

Læring handler mye om systematisering av kunnskap og forståelse for sammenhenger mellom ulike aktørperspektiver. Det er et mål at modellen og oppfølgingen av denne, kan bidra til å bedre innsikt i komplekse utfordringsbilder og gi innspill til hvordan kulturmiljø kan inngå som en faktor i utviklingsarbeid med vekt på tverrfaglighet og tverrsektoriell tenkning.

6.3 Avslutning

Kulturmiljøbasert utviklingsarbeid byr på et vell av ulike problemstillinger, perspektiver og samarbeidsformer. I de konkrete arbeidsprosessene med oppmerksomhet om på de detaljerte arbeidsoppgavene, kan det være en utfordring å se det større bildet. En viktig ambisjon med modellen vi har presentert er å vise sammenhengene og det gjensidige i ulike former for utviklingsarbeid, enten det er vekt på bevaring, økonomi, miljø eller sosial bærekraft, eller kanskje helst at man jobber mot flere parallelle og likeverdige mål samtidig. Vi håper at modellen både kan fungere som inspirasjon til samarbeid og i tillegg være en måte å ordne erfaringer og kunnskap om hvordan kulturmiljø kan være en kraft for lokal og regional utvikling.

Og som det ble sagt i innledningen: Modellen skal være dynamisk. Den må prøves ut i praksisfeltet. Læring fra nye verdiskapingsprosjekter vil over tid kunne bidra til å fylle ut, presisere og om nødvendig justere modellen.

Vi håper at modellen kan være et underlag for å reflektere over og ta i bruk kulturmiljø som en utviklingsressurs i mange sammenhenger slik at *bevaring og utvikling* blir to sider av samme sak.

Vedlegg 1: Oversikt over verdiskapingsprosjekter

Her følger en oversikt over verdiskapingsprosjektene som det er vist til i denne rapporten. Prosjektbeskrivelsene er utarbeidet etter tekstbidrag fra prosjektledere og kontaktpersoner som er oppgitt i tilknytning til hvert prosjekt.

Bygdemiljøpakkene i Viken

Bygdemiljøpakkene ble vedtatt av fylkestinget i Viken juni 2021. Målet var å koordinere fylkeskommunens samlede virkemiddelapparat med å tilrettelegge for attraktive lokalsamfunn, næringsvekst og klimavennlig stedsutvikling i distriktene. Utvikling av samskaping som metode var et sentralt punkt i satsinga. Kommunene Aremark, Lunner og Rollag ble valgt som pilotkommuner. Søknadene var politisk vedtatt i kommunestyrene og omhandlet blant annet demografiske utfordringer, mobilitetsbehov og behov for møteplasser. Telemarksforskning var ansvarlig for følgeforskningen, se Brandtzæg, Storm og Grønn (2023).

Fra 2022 deltok avdeling for kulturarvsenheten i Viken fylkeskommune med dedikerte arbeidsressurser i arbeidet i tillegg til en finansiell satsing på 1,8 mill. kroner. (Aslaksen 2023). Det ble raskt klart at bygdemiljøpakkeprosjektet ikke ville kunne lykkes uten å engasjere eiere, frivillighet, næringsdrivende og ildsjeler. Kulturarven bandt i mange tilfeller ulike grupper sammen, og ble viktige møteplasser. Etersom kulturarven samlet bygdene, ble den også en inngang til lokalsamfunna for bygdemiljøpakkene samlet sett. En rekke tiltak ble iverksatt sammen med de ulike aktørene og kommunene, og disse var i størst mulig grad samordna med innsatsene hos de andre fagområdene. Ambisjonen var å sikre samordna virkemiddelbruk og fellesgevinster på tvers av *fagsiloene*. Arbeidet ble koordinert i arbeidspakker med gjennomgående mål om å skape *bo- og blilyst*.

Viktige satsinger i Aremark var utvikling av det historiske kanalstedet Strømsfoss som besøksmål og historieformidling i Fossby sentrum for å styrke møteplassfunksjonen for innbyggerne. Statlig sikring av friluftsområdene ved Fosskjæra ga mulighet for formidling og bedre forvaltning av kulturmiljøene langs Haldenkanalen. Satsingen på samarbeid og identitet i Lunner kommune munnet ut i fellesarrangementet Lunner kulturhistoriske dager. I Rollag kommune ga arbeidspakkene *Identitet og Kulturhertet* ga mulighet for samordnet profilering av Rollag med vekt på lokale natur og kulturressurser. Samarbeidet med verdiskapingsprosjektet Lys i gamle hus i regi av Fortidsminneforeningen bidro til å tilgjengeliggjøre plass til nye røllinger i hus som allerede finnes.

Samarbeid med frivillige organisasjoner på kulturmiljøfeltet har vært tydelig gjennom hele satsinga. Aremark historielag og Numedal middelaldersenter ønsket å bidra til utfordringer knytta til demografisk utvikling. Foreningene lagde opplegg for bedre å inkludere nyankomne i de respektive bygdene, både flyktninger og andre tilflyttere, gjennom blant annet formidling og deltakelse i kulturmiljøaktiviteter.

Totalt sett representerer tiltaka i bygdemiljøpakkene en betydelig bredde. En erkjennelse er at kommunenes evne til å holde på nye innbyggere er like viktig som evnen til å tiltrekke seg dem. Bolig- og arbeidsmarkedet er, i tillegg til offentlig transport, attraktivt friluftsliv og en inkluderende lokal frivillighet er betydelige faktorer. Arbeid med kulturmiljø har vært et bidrag på flere måter, for å styrke bo- og leveområder, øke den lokale verdiskapingen og ikke minst ved å inngå i arbeid med å styrke sosiale nettverk. For flyktninger og andre tilflyttere er det viktig å finne fram til de lokale mulighetene og bli en del av bygda. Et resultat av blant annet de frivilliges innsats er at kulturmiljøene får større legitimitet og blir anerkjent som en ressurs for samfunnsutvikling.

Varighet: Bygdemiljøpakken i Viken fylkeskommune ble gjennomført i 2022 og 2023. Satsinga har fått verdiskapingstilskudd fra statsbudsjettet kapittel 1429 post 77 på til sammen 1 mill. kroner.

Kontaktpersoner: Ole Christian Aslaksen (tekstbidrag) og Anne Traaholt, henholdsvis Buskerud og Akershus fylkeskommune fra 2024.

KulturArvOpplevelser (KAO)

KulturArvOpplevelser er en regional tilskuddsordning med mål om å ta i bruk kultur- og naturarven til å utvikle bred verdiskaping (økonomisk, sosial, kulturell og miljømessig). Satsinga er opprinnelig forankret i Buskeruds regionale kulturminneplan *Kulturminnekompasset 2017-27* og i regional plan for verdiskaping og næringsutvikling i Buskerud 2015-2020. Ordningen ble videreført i perioden 2020-24 i regi av Viken fylkeskommune og er nå vedtatt videreført i Buskerud fra 2024. Formålet med ordningen er å styrke lokalt reiseliv. I starten var ordningen forbeholdt utvikling av kommersielle kulturmiljøbaserte reiselivsprodukter, men på bakgrunn av de første erfaringene er nedslagsfeltet utvidet til en bredere tilnærming.

Ordningen ble evaluert i 2022 (Markussen, Nome og Haugnæss 2023) og i 2023 (Holm 2023). Førstnevnte evaluering peker på at ordningen svarer ut forventninger om *Strategi for kultur og reiseliv - Noreg som attraktiv kulturdestinasjon* (2019) som understreker kulturarvens betydning for reiselivet, samt også strategiske retninger for kulturmiljøpolitikken uttalt i Meld. St. 16 (2019-2020) *Nye mål i kulturmiljøpolitikken*. Ifølge evaluator har ordningen fanget opp strategien *Matnasjonen Norge* (2021). Søkerne til ordningen har ved flere anledninger knyttet sammen matarven med kulturmiljø til attraktive besøksmål.

Reiselivsaktørene slik som destinasjonsselskap er den mottakergruppen som har mottatt mest støtte, men også frivillige lag, andre næringsdrivende og kommuner er blant mottakerne. Siden ordningen ble vedtatt har 68 prosjekter på opp mot 13 mill. kroner (per 01.01.2024).

Et eksempel er prosjektet *Kulturhistorisk matreise i Haldenkanalen* som ble koblet sammen med fredningen av dampskipet DS Turisten. Koblingen mellom mattradisjoner og et fysisk kulturminne med involveringen av frivillige, offentlige aktører og næringsdrivende har gitt gode synergier. Dette er en type prosjekt som forvaltningen sjelden klarer å initiere gjennom det daglige forvaltningsarbeidet. Det er en ambisjon at tilskudd fra *KulturArvOpplevelser* skal bidra til slike koblinger.

Et viktig moment er at ingen søker kan stå alene. Det stilles krav om reelt aktørsamarbeid for å øke grad av lokal mobilisering. Ordningen initierer samarbeid mellom næringsaktører, eiere, frivillige og kulturmiljøforvaltningen. Dette bidrar til mer profesjonalisering av kulturarvaktørene, jf. Markussen, Nome og Haugnæss (2023, side 64). Det framgår også at mange av prosjektene ikke ville blitt gjennomført uten støtten fra *KulturArvOpplevelser*. Ordningen har bidratt til å inspirere og skape entusiasme knytta til kulturarven, og berede grunnen for næringsutvikling, se Holm (2023, side 66).

KulturArvOpplevelser har involvert aktører både i faglig bredde og på ulike nivåer. Ordningen har hatt et omfattende geografisk nedslagsfelt i Akershus, Buskerud og Østfold. Prosjektene har bidratt til styrking av reiselivet og utvikling av reiselivsprodukter, mobilisert og samlet et bredt spekter av ulike aktører i lokalsamfunna, men også på mer overordnet regionalt strategisk nivå. Ordningen har bidratt til å mobilisere engasjementet knytta til kulturmiljø og på sikt, deres legitimitet.

Varighet: *KulturArvOpplevelser* startet opp i 2018 i Buskerud fylkeskommune, videreført i Viken fylkeskommune 2020-23 og er vedtatt videreført i Buskerud fylkeskommune i 2024. Ordningen har mottatt støtte over post 77 i flere omganger, blant annet til gjennomføring av evalueringer.

Kontaktpersoner: Ole Christian Aslaksen (tekstbidrag) og Knut Fossgard, begge i Buskerud fylkeskommune fra 2024.

Uthavner i verdensklasse

Uthavner i verdensklasse er en langsiktig satsing i Agder fylkeskommune hvor målsettingen er å ta vare på uthavnene og tilrettelegge for en helhetlig og bærekraftig forvaltning. Uthavnene vurderes som svært viktige kulturmiljøer som er særegne for Sørlandets historie. Uthavnene er i hovedsak godt bevart, men er truet på grunn av arealpress og ønsker om nybygging. Det er viktig at forvaltningen av slike helhetlige miljøer ikke skal være overlatt til den enkelte kommune, men at det løftes opp i et regionalt perspektiv med vekt på koordinert forvaltning. Satsingen er forankret i Regionplan Agder, hvor det går fram at uthavnene skal bidra til å styrke landsdelens identitet og være en ressurs i stedsutvikling, besøksmålsutvikling og regional verdiskaping. Fra 2016 til 2020 var Uthavner i verdensklasse et prosjekt som var eid av gamle Aust-Agder fylkeskommune og Vest-Agder fylkeskommune i fellesskap. Fra 2020 er det tatt inn som en langsiktig satsing i nye Agder fylkeskommune.

Uthavner i verdensklasse kan ses som en paraply som rommer mange delprosjekt knyttet til forvaltningstiltak og utviklingsprosesser. En del av arbeidet er skjedd gjennom verdiskapingsprosjekter med støtte fra post 77. Prosjektene har bidratt til å mobilisere både næringsaktører, reiselivsnæringen, de regionale museene og frivillige lag og foreninger til felles innsats for å bedre bostedsattraktiviteten, besøksattraktiviteten og tilgjengeligheten i skjærgården. Prosjektene har også gjort det lettere å etablere samarbeid på tvers av fagområder og avdelinger internt i fylkeskommunen.

Våren 2023 ble et nytt, stort verdiskapingsprosjekt igangsatt. Prosjektet har en tidsramme på 5 år og et samlet budsjett på ca. 17 millioner kroner. Mesteparten av midlene skal tildeles prosjekter som tar i bruk kystkultur i utviklingen av konkrete opplevelsesprodukter, god stedsutvikling og tiltak for å gjøre skjærgården mer tilgjengelig. Så langt er det gitt støtte til ca. 15 lokalt forankrede prosjekt initiert av kommunene, næringsaktører og frivillige. Fylkeskommunen bidrar med kompetanseheving, tilrettelegging og vil også kunne være en aktiv deltaker. Mottakere av prosjektstøtte forplikter seg til å delta i nettverket Innaskjærs. Dette nettverket skal være en møteplass for utveksling av kunnskap og erfaringer, og en arena for å jobbe videre med opplevelsesutvikling og besøksforvaltning. Det er avsatt egne midler til arbeid med besøksforvaltning, og det skal også være følgeforskning for å vurdere effekten av tilskuddene over tid.

Et eksempel på lokale prosjekter er arbeidet med kulturhistoriske båtruter. På Agder finnes et mangfold av verneverdige fartøy, ofte eid av frivillige kystlag, som gjør en viktig jobb for å ta vare på og sette i stand fartøyene. Eierne ønsker i større grad å kunne bruke fartøyene i fast ruter, som en del av ulike arrangement eller til opplæring av barn- og ungdom. Selv om mye av arbeidet gjennomføres på dugnad, vil en slik bruk koste en del da det forutsetter nødvendige sertifiseringer, opplæring av frivillige og løpende driftsutgifter. Fylkeskommunen har valgt å gi prosjektstøtte til enkelte kystlag for at de skal ha mulighet til å teste ut ulike varianter av kulturhistoriske båtruter. Eksempler på fartøyer som mottar prosjektstøtte er Skonnerten Aida i Farsund, MB Høllen/Bragdøya kystlag i Kristiansand og Boy Leslie i Arendal. Disse tiltakene bidrar til å gjøre det særegne kystlandskap som et viktig fellesgode mer tilgjengelig for fylkets befolkning og besøkende.

Et annet prosjekt som har fått støtte over ordningen er Flekkefjord kommune om prosjektstøtte til Et prosjekt for utvikling av sykkelturisme på Hidra i regi av Flekkefjord kommune. Prosjektet skal utvikles etter modell fra Vita Velo på Lista, som er en grønn sykkeløype med vekt på formidling av et særegent kulturlandskap. Sykkelturisme vil gi et mer bærekraftig og en annerledes besøksopplevelse. Satsingen er ett av fire fyrtårn i Flekkefjords reiselivsstrategi.

Varighet: Arbeidet med uthavnene ble startet som et samarbeid mellom de agderfylkene i 2016 og inngår nå i det forente fylkets regionplan. Prosessen har fått verdiskapingstilskudd fra statsbudsjettet kapittel 1429 post 77 i flere omganger.

Kontaktpersoner: Hege Kristin Martinsen og Hans Christian Lund, begge fra Agder fylkeskommune

Kraftturisme – Opplevelser i det vestnorske kraftlandskapet

Prosjekteiere: Rogaland og Vestland fylkeskommuner

Kraftturisme - Opplevelser i det vestnorske kraftlandskapet ble startet opp i januar 2022 som et hovedprosjekt og samarbeidsprosjekt mellom Rogaland og Vestland fylkeskommuner, med en prosjektperiode på tre år (2022-25), og er støttet av Riksantikvaren. Ved oppstarten hadde prosjektet vært gjennom en forprosjektfase (2019-20) og en pilotstudie (2020-21) for å utvikle lokal forankring og underbygge arbeidsmetodikken i hovedprosjektet. Prosjektet mobiliserer en variert gruppe aktører, vel 30 i tallet, og består av reiselivsbedrifter (mat, overnatting og opplevelser), kommuner, kommunale utviklingsselskap og museer.

Prosjektets overordnede mål er å samordne og legge til rette for at det kan utvikles bred verdiskaping basert på en kobling mellom eldre kraftinstallasjoner som i dag er åpne for besøk, og reiselivsbedrifter i regionen som sammen kan skape attraktive reiselivsprodukter. Med kraftturisme og kraftlandskapet mener vi blant annet de mange installasjonene i vestlandsregionen knyttet til kraftutbyggingen som f.eks. nedlagte kraftverk, demninger, rørgater og andre elementer som kan inngå som attraksjonsmomenter i et reiselivsprodukt, sammen med reisemål, overnattingssteder, museer, aktiviteter og opplevelsestilbud.

Arbeidsmetodikken i prosjektet retter seg inn mot lokalsamfunnsutvikling på lokalsamfunnenes premisser. Prosjektet legger vekt på kommunenes rolle som medskaper og de føringer, råd og anbefalinger som NOU 2023:10 *Leve og oppleve* legger opp til. Prosjektet har mål om å gå foran som et godt eksempel i det kommunal og fylkeskommunale utviklingsarbeidet med en koordinert besøksforvaltning.

Kraftturisme-opplevelsene markedsføres gjennom FjordNorge. Det gir tilgang til etablerte markedsføringskanaler i inn – og utland, til markedsutvikling gjennom bl.a. visningsturer for utvalgte turoperatører og til statistikk på hvor godt prosjektaktivitetene virker.

Den administrative styringsgruppen i prosjektet er sektorsamarbeid. Det deltar like mange personer fra næring/reiseliv som fra kultur.

Regionalt har prosjektet bred planforankring i begge fylkeskommunene, blant annet følgende:

- Kulturhistorisk landskap av nasjonal interesse (KULA)
- Kulturminner i kommunene (KIK)
- Kultur bygger samfunn - Regional plan for kultur 2023-2035
- Berekraftig verdiskaping - Regional plan for innovasjon og næringsutvikling 2021-2033
- Utviklingsplan for Vestland 2020-2024
- Nærings – og Innovasjonsstrategi for Rogaland
- Utviklingsplan for Rogaland 2021-2024.

Prosjektet har søkelys på kunnskapsoppbygging, læring og formidling. I tilskudd fra Riksantikvaren lå det inne bidrag til finansiering av prosjektstøtte (kunnskapsutvikling), og gjennom regional forsterkning av disse midlene, er det startet opp et underprosjekt som skal dokumentere virkninger og effekter av prosjektet og undersøke prosjektets resultater og arbeidsmetodikk opp mot Riksantikvaren sine hovedstrategier og modellutvikling for verdiskaping. I dette arbeidet er det også høy bevissthet om samordning av bevaring og verdiskaping.

Næringsaktørene i prosjektet har kommet med forventninger til fylkeskommunene om ikke å slippe prosjektet for tidlig i forhold til overgangen mellom prosjekt og drift. Tidligere erfaringer fra prosjektet *Kystpilegrimsleia* viser at det er viktig å sikre gode driftsordninger før prosjektfasen slutføres.

Varighet: Forprosjekt 2019. Hovedprosjekt fra 2022

Kontaktpersoner: Vestland og Rogaland fylkeskommuner er prosjekteiere. Kontaktpersoner er Jan G. Auestad fra Rogaland fylkeskommune og Tor Titlestad (tekstbidrag) og Eva Moberg fra Vestland fylkeskommune.

Ein bit av historia

Møre og Romsdal fylkeskommune har samla fleire kulturarvprosjekt i eit langsiktig program fram mot 2030 under namnet *Ein bit av historia*. Programmet er forankra i fylkesplan og kulturstrategi. Programsatsinga er paraply for prosjekt om kulturarv, kultur, reiseliv, folkehelse og frivilligheit.

Målet med satsinga er å respektere, vidareutvikle og løfte fram materiell og immateriell kulturarv og eigenarta kultur. Eit hovudfokus på historiske ferdselsårer gir moglegheit til å knytte fylket saman, samtidig som dei historiske ferdselsårene kan fungere som inngangsportaler til tettstader og lokalsamfunn, og dermed skape grobott for å utvikle nye natur- og kulturopplevingar.

Ein uttalt ambisjon er å styrke kommunikasjon og samhandling på tvers av fag og sektorar. Tverrfagleg samarbeid er viktig for å løyse ut eksterne midlar i tillegg til Riksantikvarens post 77, mellom anna frå Regionale forskingsfond, Kulturrådet, Nasjonalt Pilegrimssenter og Trøndelag fylkeskommune.

For programperiode 2021 – 2024, har *Ein bit av historia* tre arbeidsområde: Historiske ferdselsårer, digital formidling av kulturarv og folkehelse og frivilligheit. Under kvart område ligg ulike utviklingsoppgåver, organisert som tiltak eller prosjekt. Alle svarer mot overordna målsetting.

Tilskot til fylkets åtte postveikommunar gir moglegheit for målretta tiltak slik som skilting og skjøtsel eller andre verdiskapingstiltak. Vestnes kommune har saman med kulturfrivilligheit utvikla eit særigeit vandreteater basert på postveihistorie. Dei er i tillegg i gang med å utvikla ein spennande VR-oppleving i samarbeid med folkebiblioteket. Hensikten med ordninga er å sørge for at postveien blir kjent og farbar gjennom heile fylket, og at kulturmiljøet trekkast fram som ein tydeleg ressurs i berekraftig stadutvikling og reiseliv. Dette arbeidet koplaster mot lokale kulturmiljøplanar.

Et FoU-prosjekt har arbeidd med digital formidling av kulturarv knytt til viktige kulturmiljø som Kuli på Edøy, Vøya og Borgund, alle stoppestader langs Kystpilegrimsleia. Basert på arkeologiske funn, blant annet ved bruk av georadar, er det utarbeide ein rekke ulike formidlingsopplegg, mellom anna ein tidsmaskin på Romsdalsmuseet, dataspelet Brageskålen og to ulike minimuseum som turnerer på folkebiblioteka. Dataspelet delast på Nasjonal digital læringsarena (NDLA) og 3D-modellene er med open lisens. Slik kan resultat frå prosjekta fungere som ressursar for skole og som digital infrastruktur for utvikling av prototypar på nye produkt og tenester.

Eit programområde innan friluftsliv og frivilligheit har vært å utvikle kunnskapsgrunnlag for to nye leier, ei lei om krigens kulturminne og ei fyrlei. Hensikten bak sistnemnde er å få innspel til fyr som kan binde saman ei historisk ferdselsåre, og som igjen kan utviklast i tråd med programsatsinga. Som ferdselsåre kan den omfatte både ferdsel til vanns, sykkel eller til fots.

Arbeidet med *Ein bit av historia* har gitt fylkeskommunen stor grad av organisasjonslæring, spesielt med søkelys på finansiering, samhandling, organisering og samarbeid. Det skal nå gjennomførast evaluering for resultatmåling og ta lærdom av tiltak og arbeidsmetodar som gir resultat.

Varighet: Prosessen har fått verdiskapingstilskot frå statsbudsjettet kapittel 1429 post 77 i fleire omgangar, første gang i 2019. Fylkeskommunen har satt av 1,5 mill. kroner årleg til satsinga.

Kontaktpersoner: Tore Bugge Pedersen (prosjektkoordinator), samt tidlegare prosjektleiarar Elin Kanck Lorentzen og Hildegunn Maria Haanes Ruset (tekstbidrag), alle frå Møre og Romsdal fylkeskommune.

Nasjonalt postveiprosjekt – den Trondhjemske postvei 2023-2026

Prosjektet er eit treårig samarbeidsprosjekt mellom Vestland fylkeskommune, Møre og Romsdal fylkeskommune, Trøndelag fylkeskommune og Statens vegvesen. Prosjektet sin visjon er at den trondhjemske postvei skal løftast som eit nasjonalt og internasjonalt anerkjent kulturmiljø. Hovudmålet for prosjektet er å utvikle postveien *med og for* lokalsamfunna langs vegen. Satsinga skal mobilisere lokalsamfunn til vern og utvikling av postveien så vel som til lokal verdiskaping og meirverdi.

Samarbeidspartane skal nytta handlingsrommet gjennom fleire kanalar: Rolla som eigar, som myndigheitsutøvar, som samfunnsutviklar og nettverksbygger. Prosjektet har eit medvittent forhold til desse rollane og kva handlingsrom og utfordringar dei gir oss. Prosjektet er organisert med ei prosjektgruppe beståande av representantar frå kvar samarbeidande organisasjon, ei styringsgruppe med leiarar frå prosjekteigarne og ei utvida ressursgruppe med breitt samansett kompetanse og erfaring.

Dei viktigaste aktørane i prosjektet er likevel alle som bryr seg om og er engasjerte i postveien. Gjennom forprosjekt og innleiande fase av hovudprosjekt (2022-2024) har det vore stort fokus på å invitere breitt inn til samskaping langs postveien. Det er eit mål å etablere samskappingsgrupper knytt til dei ulike traseane langs postveien. Desse gruppene skal samle frivillige lag og foreningar, næringsliv og kommune. Kommunane skal ha ansvar for å drive gruppene, då det er kommunane som forvaltningsnivå som best kjenner sine nærmiljø. Prosjektgruppa skal bidra med kunnskap, fagleg rettleiing og med å utvikle felles mål for arbeidet og felles løysingar for formidling, skjøtsel og utvikling. Felles skiltmal, digital formidlingsplattform og gode løysingar for tilrettelegging for ferdsel er eksempel på fellesløysingar.

Gjennom denne arbeidsmetodikken ønsker prosjektet å utvikle samarbeid mellom forvaltningsnivå, på tvers av sektorar og ikkje minst samarbeidet mellom forvaltninga og lokale ressursar. Prosjektet ønsker å utvikle nye metodar for forvaltning av kulturmiljø, ein *kulturminneforvaltning 3.0*.

Prosjektet skal bidra til brei verdiskaping. Prosjektet skal realiserast gjennom tre hovudstrategiar: Legge til rette for auka bruk, bidra til nærings- og lokalsamfunnsutvikling, og skape merksemd og interesse. Postveien går ofte gjennom tettstader og kan utgjere ein viktig tursti for lokalbefolkning, samstundes knyter vegen små stader saman og kan utgjere ein attraktiv tursti for turistar som vil oppleve natur og kultur på ein og same tur.

Mange kjente historiske vandrerrutar er knytt til eit religiøst formål, medan postveien er bygd med eit praktisk formål: å knyte menneske saman med kvarandre. Prosjektet skal fortelje historia om det mangfaldige Norge. Det er folks kvardagsliv og mylderet av historier som er kjernen i narrative om postveien. Veghistorikk og vegens konstruksjonar og byggteknikk er også ein viktig dimensjon.

Varigheit: Nasjonalt postveiprosjekt - den Trondhjemske postvei 2023-2026 har varigheit på tre år. Prosjektet har motteke tilskot frå post 77 til forprosjekt og innleiande fase av hovudprosjekt. Samarbeidspartane bidreg også med finansiering av prosjektet. Det er eit mål at prosjektet skal utløyse verkemiddel også i andre forvaltningsnivå og blant andre aktørar i prosjektet. Eit mål for prosjektet er å finne langsiktige løysingar for å ivareta postveien, også etter at prosjektet er avslutta. Vi ønsker også å legge grunnlag for vidare arbeid med andre postveier i landet.

Kontaktperson: Prosjektleiar Hildegunn Maria Haanes Ruset, Møre og Romsdal fylkeskommune

Fotefar mot nord

Trøndelag fylkeskommune, Nordland fylkeskommune, Troms fylkeskommune, Finnmark fylkeskommune og Sametinget samarbeider om revitalisering av prosjektet Fotefar mot nord gjennom et forprosjekt som startet opp i 2019.

Det opprinnelige fotefarprosjektet ble etablert i 1992, og hadde som mål å formidle nordnorsk kulturhistorie gjennom 10 000 år. Gjennom demokratiske prosesser ble det valgt ut et kulturmiljø («Fotefar») per kommune fra Namdalen og nordover, 103 kulturmiljøer til sammen. Viktige målsetninger ved oppstart var bevaring og formidling av kulturminner, profilering, samarbeid og forbedre infrastruktur for reiselivsnæringen.

Fotefarene ble bl.a. tilrettelagt med kulturminnestier, skilt og utstillinger, og det ble laget en informasjonsbrosjyre for hvert kulturmiljø. Oppfølgingen av lokalitetene har siden variert, og i 2019 viste en utredning at mange av Fotefarene er preget av slitasje og dårlig vedlikehold. Man så imidlertid også at prosjektet er unikt i sitt store potensial for å kombinere historieformidling, identitetsbygging og folkehelsearbeid, styrke reiselivet og øke verdiskapingen.

I den innledende revitaliseringsfasen har prosjekteierne arbeidet med kartlegging av tilstand, mulighetsvurderinger, standardisering av avtaler, formidlingsmaler mv. Det er lagt vekt på politisk forankring og dialog og nettverk med kommuner og forvaltere. QB-undersøkelser viser en overveldende positiv holdning til revitaliseringsarbeidet både blant ordførere og kommuneadministrasjon. Revitalisering av Fotefar mot nord er tatt inn i både lokale og regionale planer og strategier.

Det er etablert 5 pilotprosjekter, ett for hver prosjekteier. I samarbeid med Nord Universitet er det gjennomført såkalte utopiverksteder i hvert pilotprosjekt med formål å legge til rette for medvirkning, idémyldring og lokalt eierskap. Dette er metode som blant annet er brukt i Nordland fylkeskommunes satsing på koordinert besøksforvaltning.

Prosjekteierne setter i brev av 11.mai 2021 opp følgende ambisjoner for revitaliseringen: *" .... nettverk med godt ivarettede kulturminner og -miljøer som formidles på en god måte. Vi ønsker videre at Fotefarene skal forvaltes på en måte som sikrer vern, at Fotefarene kan være attraktive møteplasser og aktivitetssentra for både lokalbefolkning og tilreisende og en ressurs for reiseliv og andre næringer. I det siste legger vi at Fotefarene skal anses som så attraktive at det skapes næring rundt dem i form av f.eks. lokale markeder, guidetjenester, kafeer og overnattingstilbud. "*

Ved siden av utprøving og forberedelser til oppstart i større skala legges det til rette for videreføring av nettverk for Fotefarkommunene, lokalsamfunnene og andre berørte aktører regionalt og nasjonalt. Prosjekteierne ser prosjektet i et langsiktig perspektiv. Et overordnet mål er å sikre holdbar forvaltning og bærekraft over tid.

Varighet: Innledende revitaliseringsarbeid fra 2019. Større satsing planlegges fra 2024. Prosessen har fått verdiskapingstilskudd fra statsbudsjettet kapittel 1429 post 77 i 2020, 2021 og 2022. Prosjektet har blant annet også fått tilskudd fra Arktisk 2030 fra 2024 til og med 2027.

Kontaktperson: Prosjektleder Silje Evjenth Bentsen, Nordland fylkeskommune

Vardø Restored

Det lokale utviklingsprosjektet *Vardø Restored* ble gjennomført 2012 - 2016. Med grunnlag i pomorhistorien og gjenværende førkrigsbebyggelse ønsket prosjektet å istandsette kulturminner og utvikle dem som verdi for steds- og lokalsamfunnsutvikling og bruke dem til næring. Prosjektet vokste fram etter initiativ fra enkeltpersoner og småskala kulturnæringsbedrifter. Sammen med Finnmark fylkeskommune og Vardø kommune ble det organisert et prosjekt med støtte fra Riksantikvaren over post 77. Prosjektet har hatt litt ulik organisering, men de siste prosjektåra var det Varanger museum IKS som stod som tilskuddsmottaker og koordinering av prosjektet.

Prosjektet hadde som hovedmål å utvikle en modell for stedsutvikling med utgangspunkt i aktører som eier kulturminner og bli et nasjonalt satsingsområde for kulturminnebasert steds- og næringsutvikling.

Prosjektet arbeidet mye med kartlegging av kulturmiljøer, DIVE-analyse med mulighetsstudier, istandsetting av kulturminner og oppbygging av antikvarisk kompetanse. Bistand fra unge arkitekter utdannet ved AHO var en suksessfaktor. Det resulterte i et svært godt kunnskapsgrunnlag for plan- og bevaringsarbeid og for formidling av de kulturhistoriske verdiene.

Prosjektet utviklet en kunnskaps- og tillitsbasert metode for dialog og samarbeid med eiere av kulturmiljøer for bevaring og vurdering av løsninger for ny bruk. Bruk av husene til næring var prioritert. Prosjektets innsats og rådgivning overfor huseiere utløste betydelige istandsettingstilskudd fra kulturmiljøforvaltning, fylkeskommune, Kulturminnefondet og UNI-stiftelsen.

Prosjektet tok også i bruk gatekunst for å øke bevisstheten om å gjøre noe med forfallet i byen. Samarbeid med Pøbel og andre internasjonalt kjente street-art kunstnere i de årlige Komafestene skapte internasjonal omtale.

Prosjektet la stor vekt på involvering av lokale aktører. Befolkningen ble satt i sentrum for aktivt mobiliseringsarbeid, blant annet gjennom fortellerverksteder. I evalueringen av prosjektet Nygaard (2019) framheves at samfunnsentreprenørskap ofte utløses av utfordringer og kriser i samfunnet. "*Vardøs fiskerikollaps med fraflytting og tomme hus viser en slik krise som ga en mulighet til å snu utviklingen til noe positivt. De tomme og forlatte husene ble gitt nytt liv og ble vekket opp av koma. (...) Ildsjeler tar tak og spiller på tilgjengelige lokale krefter (...) og bidrar til handling gjennom å initiere samfunnsmessige endringer for å skape noe som er verdifullt for innbyggerne"* (side 44).

Bevegelsen nedenfra ga rom for samarbeid om kulturmiljøbasert utvikling mellom et bredt knippe av aktører fra flere forvaltningsnivåer. Samarbeidet var imidlertid ikke vellykket i alt og ett. Resultatene fra prosjektet hadde antakelig vært enda bedre om aktørene hadde vært mer samspilte.

Den økonomiske verdiskapingen i prosjektet var først og fremst knyttet til omsetning knyttet til istandsettingsarbeidet og til gjenbruk av kulturmiljøer til servicevirksomhet, fiskeri og utleie mv. Den store oppmerksomheten prosjektet fikk har antakelig også bidratt til besøksattraktiviteten, uten at prosjektet i nevneverdig grad har arbeidet med koordinering av reiselivsopplevelser.

Varighet: Prosjektet som varte fra 2012-2016 utløste støtte fra Riksantikvaren post 77, fylkeskommune og kommune og diverse offentlige og private tilskuddsordninger.

Kontakt: Varanger museum IKS, avdeling Vardø. Finnmark fylkeskommune.

Levende kystkultur på Kvitsøy

Hovedformålet i *Levende kystkultur på Kvitsøy* er å ivareta Kvitsøys kulturminner og kulturmiljøer på en bærekraftig måte, slik at disse kan spille en positiv rolle i samfunnsutviklingen. Prosjektet har særlig innsats i Ydstebøhavn, Leiasundet, Grøningen Kultursentrum og hummerparkene. Kvitsøy kommune er prosjekteier, mens Rogaland fylkeskommune er partner, og bidrar aktivt inn mot ledelsen av prosjektet og i aktuelle arbeidsgrupper. Prosjektet inngår som en viktig del av kommunens overordnede utviklingsprosjekt *Kvitsøy 360°* som sikter mot attraktivitetsbygging innen besøk, bosetting og bedrift (attraktivitetspyramiden). Øykommunens særpreg og identitet er nært knyttet til stedets kulturmiljøer og landskap. Tydeliggjøring rundt hva Kvitsøy er, har fått en forsterket aktualitet fordi det snart skal etableres veiforbindelse til fastlandet. Rogfast blir verdens lengste og dypeste undersjøiske tunnel, og vil skape store endringer for Kvitsøysamfunnet.

Ved oppstart av prosjektet i 2022 var det lagt til rett for bred verdiskaping, langsiktige mål, og at kulturmiljøverdier kan virke sammen med øvrig utviklingsarbeid på Kvitsøy.

Prosjektet gir gode rammer for samordning av virkemidler, aktørdeltakelse og involvering av innbyggere, og har pekt ut mange delprosjekter som dels er igangsatt og som dels kan jobbes med over tid.

De svært sjeldne hummerparkene står i fare for å gå tapt som kulturminner. Det ble opprettet en arbeidsgruppe bestående av tre hummerpark-eiere, Stavanger turistforening, Ryfylke friluftsråd, Rogaland fylkeskommune og Kvitsøy kommune. Gjennom samordning av virkemidler ble det iverksatt sikring- og restaureringstiltak, utarbeidet dokumentasjon, restaureringsplaner og mulighetsstudie for ny bruk.

Det er utarbeidet en kulturmiljøanalyse (DIVE) som har gitt et godt kunnskapsgrunnlag for videre utviklingsarbeid. Det er pekt på mange utfordringer og muligheter som det jobbes videre med i prosjektet. I 2023 ble det jobbet med reguleringsplan for hummerparkene, formidlingsplan for utvalgte kulturmiljøverdier, prosjektering og revitalisering av Gamlekaien, synergier mellom kulturmiljøverdier og Grøningen Kultursentrum, klimautfordringer knyttet til kystnære kulturminner, samt å etablere den historiske båtruten mellom Stavanger-Kvitsøy-Skudeneshavn med MS Gamle Skudeneshavn. Sistnevnte reiselivssatsing har resultert i et sideordnet pilotprosjekt i samarbeid mellom fartøyeier, Stavanger kommune, Kvitsøy kommune, Karmøy kommune og Rogaland fylkeskommune.

Prosjektet legger vekt prosesslæring i prosjektet, og danne kunnskap som kan skape samarbeid eller ha overføringsverdi til andre utviklingsprosjekter.

Varighet: Prosjektet startet opp i 2022 og vil pågå fram mot etablering av Rogfast. Prosjektet er et godt eksempel på finansielt samarbeid mellom kommune, fylkeskommune og stat v/Riksantikvaren. Flere andre aktører er også med.

Kontaktpersoner: Prosjektleder Gina Wigestrands, Kvitsøy kommune. kontaktperson i fylkeskommunen er Ingvar Kristiansen (tekstbidrag).

Næring i Trehusbyen Levanger

Levanger fikk nasjonal status som fredet kulturmiljø i 2018. Kulturmiljøfredningen omfatter store deler av byens gater og plasser, grøntområder og bygninger med bakgårder. Formålet med fredningen, og utgangspunktet for verdiskapingsarbeidet, er "å sikre og bevare et bymiljø av nasjonal verdi som viser et godt eksempel på norsk byutviklingshistorie, med hovedvekt på byplanhistorie, kulturhistorie og arkitektur. (...) Kulturmiljøfredningen skal ikke være til hinder for at Levanger skal kunne utvikles som en levende by med handel og annen næringsvirksomhet."

Prosjektet *Næring i Trehusbyen Levanger* har vært en dynamisk prosess som har utviklet seg over tid. Det har vært viktig å vise at bevaring og utvikling ikke er motsetninger, men at bevaring kan bidra til å styrke utviklingen av et levende og dynamisk bymiljø. Regionale utviklingsmidler og verdiskapingsmidler fra post 77 har gjort det mulig å vise gode eksempler på vern gjennom bruk, og styrket prosjektet som møteplass for læring, kunnskapsdeling og formidling.

Å vise hvordan kulturmiljøet og stedets unike atmosfære direkte og indirekte kan være en ressurs for utvikling av opplevelser, næringsutvikling og sirkulærøkonomi har vært viktig for å inspirere til aktivitet og opplevelser som er tiltrekkende både for besøkende og lokalbefolkning. Gjennom prosjektet er det derfor jobbet med kunnskapsutvikling, kompetansebygging, koordinering av aktører og aktiviteter, kommunikasjon og informasjon, formidling og eksperimenter. Samarbeidslaget består av blant annet kommunale fagområder og eksterne aktører som gårdeiere, Levanger Handelsstand, Levanger Vel, Bymuseet i Levanger, Levanger Fotomuseum, Visit Innherred og Innherred næringsforening.

Et hovedmål har vært å revitalisere eksisterende bakgårder, byrom og lokaler og være en ressurs for opplevelse, verdiskaping og utvikling med betydning for hele regionen. Ett eksempel er *Bakgårdsfestivalen i Trehusbyen Levanger* som bruker det historiske bymiljøet som ramme for opplevelser og aktiviteter som samler folk. Ved å jobbe sammen og utvikle felles kunnskap og stolthet, bygges laget som bidrar til å bygge merkevaren *Trehusbyen Levanger* samtidig som det styrker konkurransefortrinnet og tiltrekningskraften som ligger i det fredede kulturmiljøet.

For å sikre helhet og ringer i vann-effekter, er satsingen *Næring i Trehusbyen* koordinert med andre prosesser slik som *Reis smart, Attraktive og bærekraftige små og mellomstore byer, Levanger by&bygdeLAB*, Interregprosjektet Norge-Sverige *Tradisjonshåndtverk i Nordens grønne belte* og *Europas 16*.

Eksterne aktørers bidrag i form av kompetanse, finansiering og *blikket utenfra* hatt stor betydning, ikke minst for å mobilisere og bygge stolthet lokalt. Gjennom prosjektet har deltakelsen fra Trøndelag fylkeskommune, Riksantikvaren og Institutt arkitektur og teknologi ved NTNU vært viktig.

Verdiskapingsarbeidet på kulturmiljøfeltet inngår i kommunens helhetlige strategiske planlegging i kommuneplanens samfunnsdel. Dette gir føringer for de andre kommuneplanområdene. Dette påvirker i neste omgang kommunens prioriteringer av innsatser i handlings- og økonomiplan og gir kraft til arbeidet med kulturmiljøbasert utvikling. Levanger kommune ønsker å være en samskapende kommune, det legges vekt på omstilling til bærekraft med vekt på samskaping, innbyggerinvolvering og den sosiale dimensjonen.

Bred mobilisering, forankring og engasjement er suksessfaktorer. Prosjektet har utviklet en *samarbeidsmodell for omstilling til en attraktiv og bærekraftig utvikling*. Modellen viser hvordan samarbeid mellom mange aktører i spennet mellom innbyggerne og offentlige forvaltningsnivå er viktig for å nå målet. Det kreves innsats på tvers *nedenfra og opp* og *ovenfra og ned*, koordinering i alle ledd og at *veien blir til mens vi går*.

Noen elementer i denne modellen er:

- By- og stedsutvikling er en dynamisk prosess med mange aktører og ulike ressurser som må spille på lag.
- Nye initiativ som gjennomføres og blir synlige i bybildet har mobiliserende effekt.
- Kobling av prosjekter, aktiviteter og aktører øker utviklingskraften og sjansen for måloppnåelse.
- Gode prosesser der mange skal delta krever tålmodighet, arbeidskapasitet og modning over tid. Det er viktig med solid grunnarbeid og transparente prosesser med vekt på samspill og synergier.
- Respektfull og likeverdig dialog mellom aktørene er viktig for å bygge tillit og dele og utvikle kunnskap. Tillit bygges *stein for stein* og må utvikles over tid.
- Ulike aktører har ulike mål og interesser. For at aktører skal være villige til å bidra over tid, må de oppleve at de får belønning for innsatsen sin.
- Kommunens tilretteleggerrolle for samskaping er krevende, men avgjørende. Det fordrer fleksibilitet og kontinuerlig innsats som utfordrer kommunens kapasitet og økonomi.

De langsiktige effektene av prosjektet kan knyttes til større næringsaktivitet og verdiskaping i trehusbyen, økt bolyst i Levanger som følge av en mer levende bykjerne, samt flere turister som besøker trehusbyen.

Varighet: Prosjektperiode 2017-2023.

Kontaktperson: Prosjektleder er byantikvar Tove Nordgaard, Levanger kommune.

Innherred by- og bygdelaboratorium - Kulturmiljø som ressurs for attraktiv og bærekraftig utvikling

Kommunene Snåsa, Steinkjer, Inderøy, Verdal og Levanger utgjør region Innherred. Regionrådets rolle er å *bidra til verdiskaping og bosetting i regionen gjennom å ivareta regionens og den enkelte kommunes fortrinn og muligheter*. Regionsamarbeidet ønsker å styrke *Innherred som regionalt tyngdepunkt i Trøndelag*.

Kulturmiljøer er en viktig bærebjelke for disse overordnede målene. Kulturmiljøetsatsingen handler om å *ta i bruk kulturmiljøer som ressurs for verdiskaping og utvikling av Innherredsregionen som en attraktiv og bærekraftig destinasjon*. Kulturmiljøarbeidet inngår som et delprosjekt under prosjektet By- og bygdelaboratorium fase II som har fått innvilget skjønnsmidler fra Statsforvalteren.

I regionen finnes et mangfold av kulturmiljøer som er ressurser for verdiskaping og utvikling av attraktive og bærekraftige lokalsamfunn, og som samlet sett gir regionen et konkurransefortrinn. Dette omfatter blant annet det fredede kulturmiljøet i Trehusbyen Levanger, Stiklestad i Verdal, gjenreisningsbyen Steinkjer, det sjønære kulturlandskapet i Inderøy, seterkulturen i Snåsa og Snåsa som knutepunkt for samisk befolkning og kultur, og ikke minst Olavsarven.

Opgaver i prosjektet er å utvikle kunnskap om kulturmiljøers potensialer for nærings- og produktutvikling, og om hvordan vi kan sikre helhetlig og bærekraftig forvaltning av dem. Kommunene skal legge til rette for konkrete tiltak som bidrar til utvikling av gode opplevelser knyttet til kulturarv, historie, tradisjoner, folk og kulturmiljø.

En viktig ambisjon i prosjektet er å synliggjøre hvordan samarbeid mellom kommuner, med næringslivet og frivilligheten kan bidra til å lykkes med den regionale utviklingen. Målet er både å styrke kulturmiljø som fellesgode for de enkelte lokalsamfunnene og samtidig bruke kulturmiljø for å binde sammen det regionale samarbeidet. Bredden i behovet for samarbeid og samskaping er beskrevet i fire trinn: Innad i den enkelte kommune, mellom kommunene og lokalsamfunnet, mellom kommunene innad i regionen og med eksterne partnere nasjonalt

og internasjonalt. Dette krever at det etableres inkluderende møteplasser som koordinerer og engasjerer ulike aktører i arbeidet.

Et viktig læringsmål i prosjektet er å utforske hvordan metodisk samarbeid, samhandling og samskaping mellom offentlige og private interessenter og innbyggerne, med By&bygdeLAB som arena, kan tilrettelegge for regional destinasjonsutvikling og besøksforvaltning basert på kulturmiljøer.

For å gi innsikt og kunnskap knyttet til prosjektets mål og arbeidsprosesser er SINTEF engasjert til å gjennomføre følgeforskning. Denne skal bidra med faglige og prosessuelle analyser og anbefalinger som støtter opp under arbeidet med å kartlegge og teste ut aktiviteter innenfor immateriell eller materiell kulturarv i Innherredskommunene. Forskingen skal synliggjøre kulturmiljøets betydning for bærekraftsdimensjonene med særlig blick på sosial bærekraft. Dette omfatter blant annet folkehelse, identitet og tilhørighet, opplevelse og verdiskaping, og hva dette krever av samspill og kunnskapsdeling mellom offentlige aktører og lokalsamfunn.

SINTEF skal også utføre undersøkelse og analyse av hvordan folkevalgrollen spesielt kan støtte opp under en satsing på kulturarv som stedlig og regional ressurs, samt hvilke verktøy og modeller som kan støtte opp under en bred involvering og inkludering i arbeidet med å fremme historisk og kulturell bærekraft og attraktivitet i by- og stedsutviklingen. Følgeforskningen skal resultere i et populærvitenskapelig notat.

Basert på prosjektets erfaringer og følgeforskning skal det utarbeides felles veileder for involvering og samskaping i kulturmiljøbasert besøksforvaltning. Resultatet kan bidra til økt regional forståelse av kulturarvens og kulturmiljøets betydning som ressurs for verdiskaping og utvikling. Prosjektet kan ha overføringsverdi til andre regionråd og bidra til mer samordning, samarbeid og samskaping på tvers i regionen.

Varighet: Prosjektperiode 2023-2024

Kontaktperson: Prosjektleder og daglig leder Innherred Regionråd Marit Moe, Steinkjer kommune.

Framtid for kulturhistoriske sjøbruksbygninger i Sunnhordland

Bakgrunnen for det som til dagleg blir kalla *Prosjekt sjøbruksbygningar* er eit samarbeid mellom dei åtte kommunane i Sunnhordland og regionmuseet, som blei etablert i 2021. Samarbeidet blei etablert som eit prosjekt med mål om å styrka kommunane sin kompetanse på forvaltning av kulturmiljø, og å styrka den regionale bygningsvernkompetansen. Prosjektet var finansiert ved hjelp KIK-midlar frå Riksantikvaren. Det blei etablert eit fagleg nettverk på kulturmiljøfeltet, og dette har gitt eit løft for kompetansen på feltet i samarbeidskommunane.

Som oppfølging av dette arbeidet blei det søkt om tilskot til ein verdiskapingsprosjekt med fokus på bevaring og ny bruk av sjøbruksbygningar. Bygningane langs kysten er særleg utsette for klimapåverknad og er under press i samband med utbygging i strandsona. I samband med KIK-prosjektet blei det tydeleg at kommunane har ei felles utfordring i å bremsa det store tapet av kulturhistoriske bygningar knytt til bruk av sjøen. Målet med *Prosjekt sjøbruksbygningar* er å sjå på kulturminna langs kysten som ein ressurs for lokal utvikling og verdiskaping. Gjennom prosjektet ønsker ein å få betre oversikt over kulturmiljøa som finst i regionen, kva tilstand dei er i og kva føresetnadar som legg til rette for, eventuelt hindrar, ny bruk av bygningane. Prosjektet følgjer fleire eigarar i prosessane fram mot restaurering og ny bruk.

Riksantikvaren har gitt tilsegn om inntil 1 million kroner over to år til dette arbeidet. Vestland fylkeskommune bidreg med kr 200 000, som er øyremerkt registrering av sjøbruksbygningar i Sunnhordland. Kommunane bidrar med ein stor eigeninnsats og noko økonomiske midlar. Det innsamla materialet skal mellom anna gå inn som del av kunnskapsgrunnlaget for ny regional plan for areal, natur og kulturminneressursar. Vern gjennom bruk er eit overordna

mål i kulturmiljøforvaltninga. Gjennom regionalt samarbeid ønsker ein å etablera ein kunnskapsbasert praksis i den lokale forvaltninga, som legg til rette for berekraftig bevaring og bruk av bygningar og kulturmiljø i strandsona. For å oppnå dette legg ein vekt på å arbeida tverrfagleg om å finna løysingar som ivaretek både dei kulturhistoriske verdiane og plan- og bygningsmessige tilhøve knytt til ny bruk. Det blir utarbeidd dokumentasjon frå alle kommunane, og ein eksempelsamling som kan nyttast som støtte i kommunane si sakshandsaming i slike saker.

Varighet: To år, 2023 – 2025

Kontaktperson: Prosjektleder Ellen Tveit, Sveio kommune. Sveio er vertskommune for arbeidet på vegne av dei åtte samarbeidskommunane.

Lys i gamle hus

Lys i gamle hus er en satsing i regi av Fortidsminneforeningen med mål om at hus som er ute av bruk skal komme i bruk igjen og bli en del av den lokale verdiskapingen, for en helhetlig og bærekraftig samfunnsutvikling. Tomme hus forfaller og går etterhvert tapt. Gjenbruk av hus er bygningsvern og klimatiltak i ett, jf. blant annet Fufa, Flyen og Venås (2020). Satsingen er både en FB-kanal for å koble eiere av hus ute av bruk med hussøkere, jf. blant annet småbruksdrømmen hos mange, men også et konkret aktørsamarbeid i noen utvalgte kommuner.

Forprosjektet i 2021 samlet erfaring og kunnskap fra en rekke fagmiljøer utover bygningsvernet, tillegg til ulike inviterte distriktskommuner. Arbeidet dannet grunnlaget for en prosjektplan og avtale med fem pilotkommuner, Sør-Aurdal i Innlandet, Heim i Trøndelag, Kvitsøy i Rogaland, Vinje i Telemark og Rollag i Buskerud. Det ble også knyttet kontakt med tidligere og pågående bolyst-prosjekter. Forundersøkelser ble også foretatt i Sverige, med deltagelse i et nordisk nettverk for bygningsvern, med erfaringsutveksling på tvers av landegrensene.

Viktige kjerneverdier og mål i pilotprosjektet *Lys i gamle hus* som startet september 2022, er attraktivitet, bolyst, gjenbruk og sirkulærøkonomi. Prosjektet er finansiert av Riksantikvaren, Bergesenstiftelsen og deltakende kommuner. Husbanken har også kommet til. Fortidsminneforeningen sentralt har prosjektledelsen og er også drivere i prosjektprosessene lokalt.

De lokale arbeidsgrupper styres i samarbeid mellom frivillige fra Fortidsminneforeningen som er lokale prosjektledere og kommuneadministrasjonen. Mobiliseringen skjer via folkemøter og involvering av håndverksmiljø og bygningsvernssentre, næringsliv, frivillige lag og foreninger og ildsjeler til felles innsats. De respektive fylkeskommunene er også involvert i utprøvningskommunene. De lokale prosjektlederne samles i et felles nettverk for erfaringsutveksling.

De lokale prosjektene støttes av et nasjonalt nettverk under Fortidsminneforeningens ledelse. Den nasjonale delen involverer samarbeidspartnere fra Riksantikvaren, KS, Distriktsenteret, NTNU, NBS og Husbanken. Rurális er koblet på med følgeforskning.

Lys i gamle hus går over tre år og er inndelt i tre faser; kartlegging, aktivisering og læring og formidling. Den første fasen var kartlegging, av tomme hus og bygninger, samt virkemidler og ressurser. En digital portal for prosjektet åpner for at *husletere* kan registrere seg. Det er utviklet en særlig metode for kartlegging av tomme hus med beskrivelse av både utfordringer og muligheter. Prosjektet er nå i fase to, aktivisering, der tomme hus blir koblet med folk.

Samarbeidet med Husbanken har resultert i fem mulighetsstudier, som kan sees som forstudier til mulig utvikling av nye boligsosiale bokonsept.

Det er også koblet på ytterligere en pilotkommune, Voss Herad. Voss skal ikke ha en mulighetsstudie, men vil istedenfor å undersøke kommunens behandling av rivesøknader og se på muligheter for ytterligere virkemidler som alternativ til riving og eventuelt materialbank for å redusere avfall og øke gjenbruk. NIKU er koblet på dette arbeidet med et forskningsprosjekt.

Siste fase i prosjektet, læring og formidling, avsluttes høsten 2025. *Lys i gamle hus* skal utarbeide et forslag til en permanent nasjonal satsing, der gjenbruk av kulturmiljøer sees som ressurs i arbeidet med samfunnsutvikling og regional verdiskaping.

Varighet: Pilotprosjektet *Lys i gamle hus* ble startet som et forprosjekt i 2021 og videreført som et treårig pilotprosjekt fra 2022 til 2025, inndelt i tre faser, med tilskudd fra statsbudsjettet kapittel 1429 post 77.

Kontaktperson: Prosjektleder Bianca Wessel, Fortidsminneforeningen

Vedlegg 2: Modell for verdiskaping sett i lys av konkrete prosjekt fra Agder

I dette vedlegget vil modellen for verdiskaping bli testet opp mot noen konkrete prosjekteksempler fra Agder. For å teste modellens relevans for ulike typer prosjekter, har vi valgt ut tre ulike prosjekt med stor variasjon når det gjelder varighet, antall samarbeidspartnere, målsetting m.m.

Prosjekt 1: Uthavner i verdensklasse

Uthavner i verdensklasse er tittelen på en langsiktig satsing i Agder fylkeskommune hvor målsettingen er å ta vare på uthavnene og tilrettelegge for en helhetlig og bærekraftig forvaltning. Satsingen er forankret i Regionplan Agder, hvor det fremgår at uthavnene skal bidra til å styrke landsdelens identitet og være en ressurs i stedsutvikling, besøksmålsutvikling og regional verdiskaping. Fra 2016 til 2020 var Uthavner i verdensklasse et prosjekt som var eid av gamle Aust-Agder fylkeskommune og Vest-Agder fylkeskommune i fellesskap. Fra 2020 er dette tatt inn som en langsiktig satsing i nye Agder fylkeskommune.

Uthavner i verdensklasse kan ses som en paraply – en overordna satsing som rommer mange delprosjekt og arbeidsprosesser i forvaltningen. En del av arbeidet er skjedd gjennom verdiskapingsprosjekter med støtte fra post 77. Verdiskapingsprosjektene har vært en god innramming for å jobbe med ulike utfordringer knyttet til dagens bruk av uthavnene. Prosjektene har bidratt til å mobilisere både næringsaktører, reiselivsnæringen, de regionale museene og frivillige lag og foreninger til felles innsats for å bedre bostedsattraktiviteten, besøksattraktiviteten og tilgjengeligheten i skjærgården. Også i forvaltningen har verdiskapingsprosjektene gjort det lettere å etablere samarbeid på tvers av fagområder og avdelinger.

Våren 2023 ble et nytt, stort verdiskapingsprosjekt igangsatt. Prosjektet har en tidsramme på 5 år og et samlet budsjett på ca. 17 millioner kroner. Prosjektet er finansiert gjennom konsesjonskraftmidler, samt omdisponerte midler fra fylkeskommunes budsjett, samt midler fra Riksantikvaren over post 77. Størstedelen av budsjettet skal tildeles prosjekter som bidrar til å bruke kystkulturen i utviklingen av konkrete opplevelsesprodukter, som bidrar til god stedsutvikling og til å tilgjengeliggjøre skjærgården. Så langt er det gitt støtte til ca. 15 prosjekter. Blant disse har vi valgt ut to konkrete prosjekt som kan bidra til å belyse modellen; *Kulturhistoriske båtruter* og *Sykkelturisme på Hidra*. Dette er lokalt forankrede prosjekt initiert av frivillige og kommunen, men hvor fylkeskommunen bidrar som en aktiv samarbeidspartner. I tillegg til økonomiske virkemidler bidrar fylkeskommunen med kompetanseheving og som tilrettelegger for økt regionalt samarbeid, gjennom å etablere og drifte nettverket *Innaskjærs*. Mottakerne av prosjektstøtte forplikter seg til å delta i nettverket som skal være en møteplass for utveksling av kunnskap og erfaringer, og en arena for å jobbe videre med opplevelsesutvikling og besøksforvaltning. Det er avsatt egne midler til arbeid med besøksforvaltning, og det skal også være følgeforskning for å vurdere effekten av tilskuddene over tid.

Prosjekt 2: Kulturhistoriske båtruter

På Agder finnes et mangfold av verneverdige fartøy. Flere av disse er eid av frivillige kystlag, som gjør en viktig jobb for å ta vare på og sette i stand fartøyene. Agder fylkeskommune har mottatt søknader fra flere kystlag som ønsker å bruke fartøyene enten i fast rute, som en del av ulike arrangement eller til opplæring av barn- og ungdom. Selv om mye av arbeidet gjennomføres på dugnad, vil en slik bruk koste en del da det forutsetter nødvendige sertifiseringer, opplæring av frivillige og løpende driftsutgifter. Fylkeskommunen har derfor

valgt å gi prosjektstøtte til enkelte kystlag for at de skal ha mulighet til å teste ut ulike varianter av kulturhistoriske båtruter. Eksempler på fartøy/kystlag som mottar prosjektstøtte er Skonnerten Aida i Farsund, MB Høllen/Bragdøya kystlag i Kristiansand og Boy Leslie i Arendal.

Prosjekt 3: Sykkelturisme på Hidra

Hidra er en øy i Flekkefjord kommune, som både har et spektakulært landskap og et rikt kulturmiljø med de to uthavnene Rasvåg og Kirkehavn. I 2022 ble fergetrafikken til Hidra lagt om til elektriske ferger, og i den forbindelse var det en dialog mellom Flekkefjord kommune og Agder fylkeskommune, om muligheten til også å etablere ladestasjoner for elektriske sykler på fergeleiet. Flekkefjord kommune og Smaabyen Flekkefjord arbeidet videre med ideen, og våren 2023 søkte Flekkefjord kommune om prosjektstøtte til utvikling av sykkelturisme på Hidra. Støtte er gitt fra Kulturminnevern og kulturturisme i Agder fylkeskommune, men faglig vil prosjektet følges tett av både avdeling for Strategi og mobilitet og Kulturminnevern og kulturturisme. Prosjektet skal utvikles etter modell fra Vita Velo på Lista, som er en *grønn sykkeløype* gjennom et særegent kulturlandskap. Prosjektet innebærer alt fra etablering av ladestasjoner, innkjøp av sykler, opparbeiding av rasteplasser, kulturhistorisk formidling m.m.

Modellens relevans for prosjektekseemplene fra Agder

I hvilken grad kan modellen for verdiskaping brukes på de tre eksemplene fra Agder? Modellen består av ulike elementer eller faser i et prosjekt. Under har vi forsøkt å knytte praksis fra Agder opp til disse elementene/fasene.

Strategiske planer og politisk retning (fase 1)

Modellens første element tar for seg forankring gjennom strategiske planer og/eller politiske vedtak. Ifølge beskrivelsen av modellen er dette avgjørende for et vellykket verdiskapingsprosjekt, da det gir grunnlag for koordinering av virkemidler og innsats og gir handlingsrom innenfor politisk retning.

For de tre eksemplene på Agder er det særlig viktig at arbeidet med uthavnene er forankret i Regionplan Agder. Dette er en satsing som har fått stor politisk oppmerksomhet over lang tid, og politikkerne holdes jevnlig orientert om fremdrift i prosjektet. Opprettelsen av prosjektstøtteordningen for kystkultur er også i tråd med mål og tiltak i Regionplan Agder, i tillegg til at opprettelsen av ordningen, retningslinjer og tildeling har vært behandlet i egne politiske saker. På den måten kan det argumenteres for at også prosjekt 2 og prosjekt 3 er godt forankret regionalt. Siden dette er lokalt forankrede prosjekt er det også viktig å se på den lokale forankringen. For prosjekt 3 om sykkelturisme på Hidra er satsingen godt forankret i kommunale planer. For eksempel er Hidra ett av fire fyrtårn i Flekkefjords nylige vedtatte reiselivsstrategi. Kommunen har også en stor rolle i prosjektet og bidrar med egne ressurser (både personalressurser og økonomiske ressurser). Når det gjelder de kulturhistoriske båtrutene så er dette i praksis snakk om flere små prosjekt, i ulike kommuner og i regi av ulike kystlag. Det betyr at både forankringen i plan og kommunens involvering er varierende.

Ressurser og tilrettelegging (fase 2)

Det andre elementet i modellen innebærer en kartlegging av både behov og/eller utfordringer, og deretter en kartlegging av hvilke ressurser/virkemidler som kan nyttiggjøres for å løse behovene. Når utfordringsbilde og ressursgrunnlag er tydelig definert, er det lettere å samordne virkemidler for å oppnå ønsket effekt.

Uthavnenes kulturmiljø regnes som svært verdifullt, både på grunn av historien de er med på å fortelle og fordi de i all hovedsak er godt bevart. Uthavnene danner et godt utgangspunkt for regional verdiskaping. Når Uthavner i verdensklasse ble satt i gang, først som prosjekt og siden som en langsiktig satsing, var det likevel fordi kulturmiljøet ble vurdert til å være truet, som en følge av press på arealer, oppføring av ny bebyggelse, samt tap av originale bygninger og bygningsdeler. I tillegg ble det klart at ansvaret for forvaltningen av så viktige kulturmiljø ikke bare bør legges til den enkelte kommune, men løftes opp på et regionalt nivå. Dette var bakgrunnen for at arbeidet med å etablere en egen strategi for uthavnene ble vedtatt. Det ble ansatt en egen prosjektleder og etablert en prosjektstruktur som sikret involvering av begge fylkeskommunene og fire utvalgte kommuner. Fylkeskommunens mål har vært å sikre uthavnene en mer koordinert og bærekraftig forvaltning.

For prosjekt 2 (kulturhistoriske båtruter) er skjærgården på Agder, med sitt karakteristiske landskap og kulturmiljø, et verdifullt fellesgode/ressurs. Likevel er det en utfordring at skjærgården er relativt utilgjengelig for både besøkende og fastboende uten tilgang på egen båt. Samtidig har vi noen uutnyttede ressurser i regionen; en rekke verneverdige fartøy og flere kystlag bestående av engasjerte frivillige som legger ned en stor dugnadsinnsats for å vedlikeholde verneflåten. Noen av disse kystlagene har uttrykt et ønske om å kunne bruke de verneverdige fartøyene mer, men opplever strenge og kostbare krav til sertifiseringer m.m. Ved å kunne gi prosjektstøtte til dette, gir fylkeskommunen kystlagene en mulighet til å prøve ut bruken av verneverdige fartøy i kulturhistoriske båtruter uten at risikoen til kystlagene blir for stor. Samtidig kan dette bidra til å tilgjengeliggjøre skjærgården på Agder i større grad.

For prosjekt 3 (sykkelturisme) er Hydra, med sin spektakulære natur og rike kulturmiljø, en ressurs i seg selv. Hydra er allerede et populært besøksmål og markedsføres aktivt av kommunen. Utfordringen knyttet til reiseliv på Hydra er at veiene er smale og kapasiteten på fergene er begrenset. Det betyr at en økning i biltrafikk (og særlig bobiler) som en følge av flere turister vil skape problemer for lokalbefolkningen på Hydra. Hvis flere av de besøkende til Hydra vil velge sykkel fremfor personbil, vil det både gi bedre kapasitet på veiene og på fergen, det vil være mer bærekraftig og det vil gi en annerledes besøksopplevelse.

Tilretteleggingsfasen for både prosjekt 2 og 3 er perioden fra fylkeskommunen begynte å arbeide med opprettelsen av prosjektstøtteordningen med tilhørende retningslinjer, til utlysning, søknad og videre frem til vedtak om støtte og oppstart av prosjekt. Kanskje aller viktigst har vært den dialogen som har funnet sted mellom aktørene som har søkt om prosjektstøtte, kommunene og fylkeskommunen. Gjennom dialog er prosjektene og rammene for samarbeid blitt tydeligere definert.

Verdiskapingsprosess (fase 3)

Som det fremgår av beskrivelsen av element 3 (verdiskapingsprosessen) kan denne fasen av et prosjekt variere både når det kommer til organisering, tidsperspektiv og virkemiddelbruk. Dette er også tilfellet med eksemplene fra Agder. Slik modellen skisserer ligger imidlertid alle prosjektene i skjæringsfeltet mellom bevaring og utvikling.

For prosjektet uthavner i verdensklasse var innsatsen i begynnelsen primært rettet mot vern av bebyggelse og kulturmiljø, fordi dette ble ansett som den største trusselen. De viktigste målgruppene i denne fasen var huseierne og kommunene. I møte med huseierne var fylkeskommunens viktigste jobb å gi god informasjon og veiledning, samt koordinere faglige og økonomiske virkemidler. Kommunen er planmyndighet i uthavnene og en svært viktig samarbeidspartner. I samråd med dem, ble det bestemt at det skulle arbeides for bedre kompetanse hos forvaltningen, et felles kunnskapsgrunnlag og relevante veiledere. Etter hvert som prosjektet utviklet seg, ble det også et stadig større fokus på bruk av kulturmiljøet. Dette skyldes både at kommunene brakte på bane ulike utfordringer knyttet til besøksforvaltning (eksempelvis konflikter mellom besøkende og fastboende) og at flere ytre ønske om å kunne bruke uthavnenes kulturarv til å skape opplevelser. Fra 2017 og frem til i

dag har det derfor vært gjennomført ulike verdiskapingsprosjekt under den overordna paraplyen, og disse har involvert både frivillig sektor, næringsaktører, reiselivet, museene m.fl.

Prosjekt 2 og 3 er mindre prosjekt i regional sammenheng, men også de involverer flere samarbeidspartnere i sitt nærrområde. Prosjektene kan også sees i en større sammenheng, der de inngår i et regionalt nettverk for kystkultur som igjen skal bidra i utviklingen av en europeisk kulturrute. Fylkeskommunens rolle i disse prosjektene er å tildele tilskudd, følge opp prosjektmottakere, og tilrettelegge for kompetanseheving og erfaringsutveksling gjennom forpliktende nettverk. Gjennom nettverket legges til rette for nye samarbeid, læring og inspirasjon, som igjen kan bidra til nye opplevelsprodukt med utgangspunkt i kulturarven.

Resultater og effekter (fase 4)

Bred verdiskaping er et mål for alle prosjektene, men som det fremgår av modellbeskrivelsen kan det være utfordrende å identifisere og dokumentere resultater og effekter av kulturmiljøbasert utviklingsarbeid. Når det gjelder Uthavner i verdensklasse har prosjektet riktignok pågått såpass lenge at det er lettere å se synlige resultater, i alle fall på noen områder. Eksempelvis kan det hevdes at vernet er bedre som en følge av mer kunnskap hos forvaltningen og huseiere, bedre kunnskapsgrunnlag er tilgjengelig i form av veiledere m.m., flere uthavner har fått nye reguleringsplaner, flere bygninger og fartøy er istandsatt gjennom tilskudd fra fylkeskommunen og Kulturminnefondet m.m. Effekten for samfunnet, miljøet og den økonomiske verdiskapingen er ikke like målbar, men gjennom langvarig samarbeid med frivillige kystlag, velforeninger m.m. har flere lokale prosjekter og tiltak som kommer lokalsamfunnet til gode blitt gjennomført. Fylkeskommunen har også samarbeidet tett med VisitSørlandet med mål om utvidet besøkssesong og flere bærekraftige besøksopplevelser i uthavnene.

På Agder er det planlagt følgeforskning på de prosjektene som mottar prosjektstøtte. Allerede ved tildeling var likevel prosjektenes potensiale for bred verdiskaping et viktig vurderingspunkt. Veldig forenklet kan det tenkes at prosjektene kan bidra til en bred verdiskaping på følgende måte: For de kulturhistoriske båtrutene kan prosjektet ha en positiv effekt for bevaring ved at det stimulerer til økt deltakelse og engasjement. Et økonomisk tilskudd er en viktig anerkjennelse av deres arbeid. I tillegg skal de kulturhistoriske båtrutene frakte passasjerer ut i skjærgårdens kulturlandskap, og indirekte kan det bidra til økt bevissthet og stolthet knyttet til vår maritime kulturarv. Effekten for samfunnet er åpenbar da de kulturhistoriske båtrutene bidrar til økt tilgjengelighet i skjærgården for både regionens befolkning og besøkende. Miljøgevinsten i dette prosjektet er primært knyttet til gjenbruk av verneverdige fartøy. For noen av fartøyene kan imidlertid eksos og høyt drivstofforbruk være en utfordring. Hvis prosjektet går godt, kan det bidra til å skape nye arbeidsplasser med økonomisk inntjening til både prosjekteier og samarbeidspartnere.

Sykkelturisme på Hidra handler om bærekraftig reiseliv. Hvis prosjektet kan få flere turister til å besøke Hidra med sykkel, vil det avlaste den allerede pressede infrastrukturen på Hidra. Bærekraftig transport er selvsagt også positivt for miljøet. Når det gjelder den økonomiske bærekraften, vil utleie av elsykler i seg selv kunne gi økonomisk inntjening. Prosjektet kan også ha positive ringvirkninger for lokale reiselivsaktører på Hidra, som vil kunne dra nytte av flere besøkende. Kulturmiljø og kulturhistorisk formidling er en viktig del av opplevelsen. Indirekte kan dette føre til økt stolthet og bevissthet knyttet til kulturmiljøet.

Prosesslæring (fase 5)

Verdiskapingsarbeidet legger opp til læring mellom aktørene på ulike nivåer og i ulike nettverk og samarbeidsordninger. Viktige dimensjoner er læring på tvers i fylkeskommunen, på tvers mellom sektorer, mellom deltakende kommuner og i lokalsamfunn.

Martinsen (2023) gir et overblikk over prosesslæringen. Hun peker på at det i den videre oppfølgingen av bevaringsstrategiene vil være nyttig å se på erfaringene fra fylkeskommuner som har hatt en helhetlig tilnærming til arbeid med kulturmiljøforvaltning. I arbeidet med uthavner har det vært politisk vilje i fylkeskommunen med forankring i Regionplan Agder. Det har gitt *"legitimitet og faglig tyngde i møte med kommuner, huseiere, næringsliv og frivillige lag og foreninger"* (side 213). En viktig forutsetning har også vært at det er satt av tilstrekkelig økonomiske ressurser og personalressurser over flere år og vekten på tverrfaglig tilnærming. Av forbedringspunkter pekes det på bedre politisk eierskap i kommunene og flere forpliktende avtaler mellom aktørene i oppfølgingsarbeidet.

Martinsen avslutter artikkelen med å vise til at fylkeskommunen, i tråd med regionreformen, har utøvet rollene som planmyndighet, veileder og regional utviklingsaktør og at *"dette har bidratt til å løse en del utfordringer som strekker seg på tvers av kommunegrensene og som involverer flere fagsektorer og forvaltningsnivå"* (side 214).

Martinsen understreker at arbeidsmetodikken "uten tvil ressurskrevende", men at det samtidig "gir en større legitimitet til kulturminnearbeidet og en større forståelse for det samfunnsoppdraget vi er satt til å løse. Det er også inspirerende å se at kulturarven kan få ny bruk i en moderne kontekst, og se at et bevart kulturmiljø er et godt utgangspunkt for utviklingen av levende lokalsamfunn, gode besøksopplevelser og verdiskaping" (side 214).

Litteratur

- Aslaksen, O.C. (2023). Kulturarv i bygdemiljøpakkene i Aremark, Lunner og Rollag i Viken fylkeskommune. Eksempler, metodebetragtninger og foreløpige resultat. *Kart og plan*, 116 (3), 193-205.
- Aust- og Vest-Agder fylkeskommuner (2016) *Agders uthavner i verdensklasse*. Felles strategi for Aust- og Vest-Agder fylkeskommune 2016-2020.
- Bentsen, SE (2022). *Vår felles fortid: Bærekraftig kulturarv og Fotefar mot nord*. Primitive Tider 24, pp. 11-32.
- Brandtzæg, B.A., Haukeland, P., Magnussen, T. & Søvting, E. (2010). *Verdiskaping på tvers - Dybdestudier blant pilotprosjekter i Verdiskapingsprogrammet for kulturminner*. Nordlandsforskning. NF-rapport nr. 5/2010.
- Brandtzæg B.A., Storm H.N. og Grøn J.F (2023). *Følgforskning av bygdemiljøpakkene. Distriktsutviklingsprosjekt i Viken fylkeskommune med Rollag, Aremark og Lunner som pilotkommuner*. Telemarksforskning 2023
- Brandtzæg, B.A., Storm, H.N. og Grønn, J.N. (2023). *Følgforskning av bygdemiljøpakkene i Viken Distriktsutviklingsprosjekt i Viken fylkeskommune med Rollag, Aremark og Lunner som pilotkommuner*. TF-rapport nr. 797.
- Buskerud fylkeskommune (2017). «*Kulturminnekompasset. Regional plan for kulturminnevern i Buskerud 2017-2027*». Vedtatt av fylkestinget 27.04.2017.
- Buskerud fylkeskommune (2014). «*Regional plan for verdiskaping og næringsutvikling Buskerud 2015-2020*». Vedtatt av fylkestinget 10.12.2014.
- Den europeiske landskapskonvensjonen (1994). Signert av Norge i 2001.
- Distriktsenteret (2018). *Verdiskaping i ditt lokalsamfunn*. Temahefte om verdiskaping basert på natur- og kulturressurser.
- Europa Nostra and partners (2015). *Cultural Heritage Counts for Europe*. Co-funded by the Culture Programme of the European Union. International Cultural Centre, Krakow.
- Farokonvensjonen (2005). *Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society*. Åpnet for signatur i Faro i Portugal 27. oktober 2005. Signert av Norge
- Fufa, SM, Flyen, C og Venås, Ch (2020). *Grønt er ikke bare en farge: Bærekraftige bygninger eksisterer allerede*. Sintef 2020.
- Gierløff C.W., Magnussen K., Eide L.S., Iversen, E.K., Dombu, S.V., Navrud, S., Ibenholt, K. og Strand S. *Verdien av kulturav – en samfunnsøkonomisk analyse med utgangspunkt i kulturminner og kulturmiljøer*. Menon publikasjon 72/2017. Menon Economics, Oslo 2017
- Haukeland PI og Brandtzæg BA (2019). *Bred verdiskaping som strategi for bærekraftig stedsutvikling*.
- Haukeland PI Brandtzæg, BA (2009). *Den brede verdiskapingen. Et bærekraftig utviklingsperspektiv*. Telemarksforskning. TF-notat nr. 20/2009.
- Hanssen, G.S, Holm A. og Tvedt G. (2023). *Regionreformen: Har fylkeskommunen brukt sitt nye handlingsrom på kulturmiljøfeltet til å styrke sin regionale samfunnsutviklingsrolle? Kart og Plan 2023, s. 60-81*
- Hofstad, H. og Hanssen, G.S (2015) *Samfunnsutviklerrollen til regionalt folkevalgt nivå. Videreutvikling av rollen gjennom partnerskapsbasert regional utvikling og planlegging*. NIBR-rapport 2015:17.

- Holm A. (2013) *Modeller for institusjonalisering av kulturminneforvaltning i norske kommuner*. Med hovedvekten på byantikvarenes medvirkning og innflytelse i de kommunale planprosessene. NIBR-rapport 2013:14.
- Holm, A (2015) *Gode modeller for verdiskaping med grunnlag for kulturarv i by*. NIBR-rapport 2015:23.
- Holm, A. (2018). *Kulturarv og regional utvikling*. NIBR-notat 2018:101
- Holm, A. (2023). *KulturArvOpplevelser. En evaluering*. NIBR-Rapport 2023:9.
- Hølleland, H og Skrede, J (2019). *Regionreformen: Demokratisering og politisering av kulturminneforvaltningen*. Heimen 2019, s. 127-148.
- Innovasjon Norge. *Nasjonal reiselivsstrategi 2030* (2021)
- KMD (2018) *Regionreformen - Desentralisering av oppgaver fra staten til fylkeskommunene*. Ekspertutvalgets rapport
- Kobro, Lars U. (red.) (2018). *La oss gjøre det sammen! Håndbok i samskapende sosial innovasjon. Samskaping – nyttig begrep for norske forskere og praktikere?* Universitet i Sørøst-Norge/SESAM i samarbeid med SoCentral, VIVE og Universitetet i Roskilde (2018)
- Kulturdepartementet og Nærings- og fiskeridepartementet (2019). «*Strategi for kultur og reiseliv -Noreg som attraktiv kulturdestinasjon*».
- Lykkja, H og Hansen, AH (2019). *Pilotprosjektet på besøksforvaltning: Underveisrapport juni 2019*. Nordland fylkeskommune.
- Magnussen, T, Søfting E, Brandtzæg, BA og Haukeland PI (2011). *Verdiskapingsprogrammet på kulturminneområdet*. Sluttrapport fra evalueringa ved Nordlandsforskning og Telemarksforskning. NF-rapport nr. 5/2011.
- Markussen, T., Nome, M. A., Haugnæss, G. (2022). *Evaluering av KulturArvOpplevelser*. Agenda Kaupang og Insam 2022.
- Martinsen, HK (2023). *Agders uthavner som ressurs for regional utvikling*. Kart og Plan 2023, s. 206-215.
- Meld. St. 6 (2018-2019) *Oppgaver til nye regioner*
- Meld. St. 16 (2019-2020). *Nye mål i kulturmiljøpolitikken - Engasjement, bærekraft og mangfold*
- Meld. St. 18 (2016-2017)
- Meld. St. 22 (2015–2016) *Nye folkevalgte regioner – rolle, struktur og oppgaver*
- Meld. St. 27 (2022–2023) *Eit godt liv i heile Noreg – distriktpolitikk for framtida. Kommunal og distriktsdepartementet*.
- Meld. St. 35 (2012–2013) *Framtid med fotfeste — Kulturminnepolitikken*
- Nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging (2023-27)*. Kommunal og distriktsdepartementet 2023.
- NOU 2023:10 *Leve og oppleve - Reisemål for en bærekraftig fremtid* Nygaard, Vigdis (2019). *Evaluering av prosjektet Vardø Restored*. NORCE Samfunn 5-2019
- NOU 2023:25 *Omstilling til lavutslipp – veivalg for klimapolitikken mot 2050*.
- NOU 2024:2 *I samspill med naturen. Naturrisiko for næringer, sektorer og samfunn i Norge*.
- Nyquist, JR (2023). *Forbindelser og brudd: refleksjoner rundt antropologiske bidrag til forståelsen av bærekraft*. Norsk Antropologisk Tidsskrift. Årgang 34, nr. 2-2023, s. 113–124

- Prop. 84 S (2016–2017) *Ny inndeling av regionalt folkevalt nivå*
- Prop. 1 S (2023–2024) Kommunal og distriktsdepartementet
- Prop. 1 S (2023 –2024) for Klima og miljøverndepartementet
- Riksantikvaren (2011): *Kulturminner i bruk: verdi, vekst og vern: Verdiskapingsprogrammet på kulturminneområdet 2006-2010*. Sluttrapport. Riksantikvaren, Oslo
- Riksantikvaren (2015): *Kulturarv og samfunnsnytte: Oppsummering av verdiskapingsarbeidet på kulturminneområdet 2012-2014*. Oslo 2015.
- Riksantikvaren (2021). *Riksantikvarens klimastrategi for kulturmiljøforvaltning 2021–2030*. Oslo 2021
- Riksantikvaren (2023). *Riksantikvarens veileder og eksempelsamling for gjenbruk av kulturmiljø til næring*. Oslo 2021
- Riksantikvarieämbetet (2016). *Kulturarvsarbeidet i samhällsutviklingen*. Redovisning av regeringsoppdrag om omvärldsanalys och kunskapsöversikt avseende kulturarvsområdet. Stockholm 2016.
- Røiseland, A og Lo, Ch. (2019). *Samskaping – nyttig begrep for norske forskere og praktiskere?* Norsk statsvitenskapelig tidsskrift 2019 s.51-58.
- Skrede, J, Berg, F og Berg SK. (2023). *Kulturarv og regionreform*. Kart og Plan 2023, s. 23-38.
- Smith, Laurajane (2006) *Uses of Heritage*. London: Routledge
- St. meld. nr. 46 (1988–89) *Miljø og utvikling – Norges oppfølging av Verdenskommisjonens rapport*
- St. meld. nr. 58 (1996–97) *Miljøvernpolitikk for en bærekraftig utvikling*
- St. meld. nr. 16 (2004-2005) *Leve med kulturminner*
- Stokke KB, Lykkja H, Hansen AH, Haukeland JH, Saglie IL og Clemetsen M. *Bærekraftig og bruksretta besøksforvaltning – erfaringer fra kommunal planlegging i Nordland (2023)*. Plan (s. 38-47),
- Torring, J. Sørensen, E. og Røiseland, A. (2020) *Samskaping – fra ide til strategi*. Stat & Styring. Vol. 30, Iss. 4, pp. 28-30.
- Vareide, K., Kobro L. og Storm H. (2013). *Programteori for attraktivitet. Sammendragsrapport*. Telemarksforskning. TF-notat 13/2013.
- Vest-Agder fylkeskommune (2020) *Kulturarv 2020. Strategi for kulturminnefeltet*.